

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 7 OKTOBER 2021 PRIS: 89:-

Att bli svensk

Thomas Gür om Heidenstam och det nationella

TEMA

ANSVARSFLYKT

Uppfostrarnit och detaljstyrning istället för riktigt ledarskap.

TRADITION

LENA KÅRELAND

om den fördömde dandyn Charles Baudelaire.

RECENSIONER

TORBJÖRN ELENSKY

om hur vi alla lever i Wagners skugga.

En annan värld

120 kr

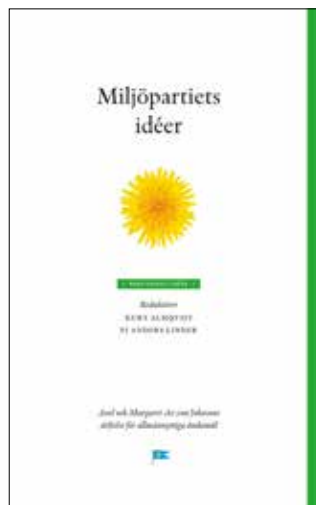
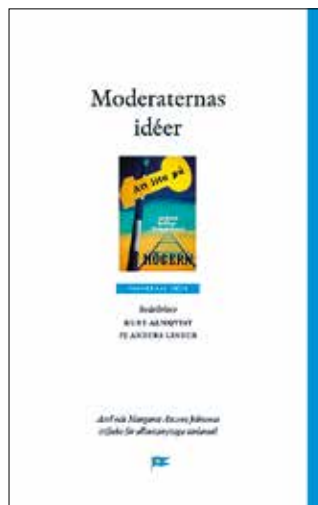
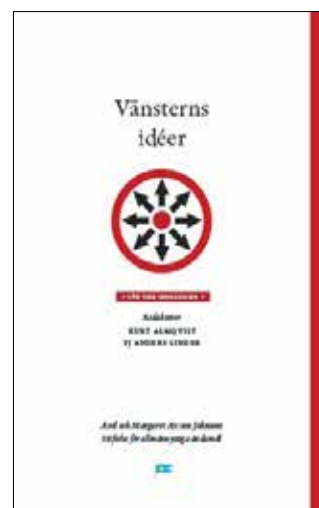
På ett sätt är det inte så konstigt att dystopikerna har tagit över. Utopistiska idéer låg bakom flera av 1900-talets mänskliga katastrofer. Miljoner människor förtrycktes och utplånades när väldiga visioner skulle bli verklighet. Att känna skepsis inför det storvulna är en ytterst rimlig reaktion.

Men måste utopism leda till massmord? Är inte friheten och välbefindandet vi åtnjuter idag också ett resultat av drömmar om ett bättre och rimligare liv? Och vad händer den dag fantasin torkar ut?

I antologin *En annan värld* skriver bland annat Nathan Shachar, Henrik Höjer, Torbjörn Elensky och Susanne Vigortsson Yngvesson om utopier och dystopier.

Beställ böcker ur serien *Vår tids ideologier* på axess.se

SKAFFA DIG JÄRNKOLL PÅ

företagande, näringsliv, arbetsmarknad, entreprenörskap & ekonomi.

Intresserad av företagande, ekonomi, arbetsmarknad och näringspolitik? I Tidningen Näringslivet får du alla nyheter och fördjupningar. Alltid ur näringslivets perspektiv.

Belöna det tappra och banbrytande

PJ Anders Linder

Måndagen den 20 september sköts det skarpt med stridsvagn hos Gotlands regemente (P 18) för första gången på över två decennier. Regimentet återstartades för tre år sedan och skruvar successivt upp aktivitetsnivån. Vid övningen användes vagnar från Södra skånska regementet (P 7) på Revingehed, men nästa år får P 18 egna vagnar av modell 122 och kan börja träna soldater för tjänstgöring i Lärbro stridsvagnskompani.

”Det här är jättestort för oss eftersom det blir första gången som vi själva och med egna resurser kan utbilda på stridsvagn sedan år 2000”, säger bataljonschefen Ulf Malmberg till *Gotlands Tidningar* (22/9).

Fyra dagar senare påminde kung Carl Gustaf om såväl ryckigheten som kontinuiteten i det svenska statslivet när han invigningstalade vid återuppriktandet av Norrlands dragonregementet (K 4) i Arvidsjaur:

”För nästan exakt 41 år sedan, närmare bestämt den 20 september 1980, stod jag här och invigde Norrlands dragonregemente, K 4. I samband med försvarsbeslutet 2004 avvecklades regementet och omorganiserades till Arméns jägarbataljon som en del av Norrbottens regemente, I 19 i Boden. I dag står jag här återigen för att inviga Norrlands dragonregemente K 4. Det blir nu på nytt ett eget förband, med egen fana och med ansvar för att i framtiden utbilda två Norrlandsjägarbataljoner.”

Oj, befolkningen minskar i Norrlands inland. Vi flyttar dit ett regemente. Oj, det där med krig verkar ha blivit omodernt. Vi lägger ner. Oj, det blev visst sådär med den eviga freden. Vi får bygga upp ett regemente igen. Nya tider, nya trendkänsliga beslutsfattare, samma tålmodiga kung.

STARTSTRÄCKAN BLIR KORTARE i Arvidsjaur än på Gotland, som under en tid ställdes helt utan kvalificerad militär närvaro. Men även i Lappland står det nya regementet inför krävande uppgifter när man ska ta in betydligt fler värnpliktiga och öka antalet krigsbataljoner från en till två. Ytterligare fyra nygamla regementen och en flygflottilj ska enligt fjolårets försvarsbeslut etableras och lämna bidrag till den upprustning som riksdagen beställt. Det blir fler högtidliga öppnanden under hösten och vintern.

Man kan ställa frågor om försvarsbeslutets prioriteringar. Är det fler regementen i Bergslagen, Dalarna och Norrlands inland vi behöver? Vore det inte bättre att ge större slagkraft åt flyg

och marin, som kan utgöra en skyddande sköld bortom landgränsen och motverka att det överhuvudtaget blir fråga om strid på svenskt territorium? Borde vi inte lägga mer krut på drönare, robotar och cyber?

Visst vore det bra med större högteknologisk kapacitet, men det handlar knappast om antingen eller. Ska vi kunna ta emot eventuell hjälp från vänligt sinnade makter, till exempel, måste vi kunna ge dem skydd på marken. Att utbildning sker i skogslänen behöver inte heller betyda att förbanden som utbildas ska ha sina krigsuppgifter där.

Men vad man än tycker om regementsstarterna för de det goda med sig att Försvarsmakten tar större plats på fler orter i landet och blir synlig för fler: anställda, värnpliktiga, familjemedlemmar, lokalsamhällen, samarbetspartner. Försvaret blir mer av personlig angelägenhet, mindre av anonym offentlig verksamhet. Effekten ska inte överdrivas, men den är likafullt välkommen. Utan resurser går det inte att bygga upp en stark och kapabel försvarsmakt, utan kännedom, förankring och vilja kan den inte bemannas och användas på bästa sätt.

I ett läge när USA vänder alltmer av sin uppmärksamhet mot Kina, och flera EU-länders hållning i alltför hög grad präglas av ressentiment, hävdelsebehov och ansvarsflykt blir det extra viktigt för Sverige att göra allt vad man kan på egen hand och i samarbete med nära vänner. Försvarsfrågan har en tendens att blossa upp emellanåt och då ta plats i det allmänna medvetandet, varefter den snart glider ut i marginalen igen. Allt som kan motverka detta är av värde.

*

FÖR FYRA ÅR SEDAN fick ledningen för Statens museer för världskultur (SMVK) smäll på fingrarna av riksdagen när man ville fösa ihop de tre museerna Östasiatiska, Medelhavs- och Etnografiska till samma plats och skapa en hybridvarelse med oklar identitet. Gör inte det utan behåll särarten hos varje museum, var riksdagens tydliga besked.

Det var välkommet men inte tillräckligt. Redan SMVK-konstruktionen är en Marita Ulvskog-påhittad olycka som bör brytas upp. Det finns inga rimliga stordriftsfördelar i uppbygget utan effekten blir bara att byråkratin tar över, experterna får spela andrafiol och kunskapskulturen devalveras. Styrelsen i föreningen Medelhavsmuseets Vänner konstaterar i ett färskt medlemsbrev att kunskapstraditioner som museet förvaltar kan vara en stor resurs för kontakt med allmänhet och museikollegor

Gotlands regemente övar.

FOTO: MALIN STENSTRÖM

”Vad sägs om en kulturpolitik som utgår från att museer ska vara museer, att sakkunskap ska respekteras och att man avskaffar det idiotiska system som låter Statens fastighetsverk plundra kulturinstitutioner genom påhittade marknadshyror?”

världen över. Men. ”Myndigheten själv [SMKV] har emellertid inte uppvisat något större intresse för de här kunskapstraditionerna. Det är i dag rent av osäkert i vilken mån den alls har kännedom om dem.”

När myndighetens ledning nu återkommer med förslag till flytt och fusion handlar det föga förvånande inte alls om hur samlingarna ska kunna visas på bästa möjliga sätt utan om ekonomi och att få modernare lokaler. Får man sin vilja fram blir resultatet sannolikt mer golvyta för progressiva jippon på Etnografiska, mumier från regeringskansliet istället för från Egypten i Medelhavsmuseets lokaler vid Gustav Adolfs torg och hundratusentals föremål förpackade i lårar någonstans mitt mellan Skeppsholmen och den stora glömskan.

Alternativet? Vad sägs om en kulturpolitik som utgår från att museer ska vara museer, att sakkunskap ska respekteras och att man avskaffar det idiotiska system som låter Statens fastighetsverk plundra kulturinstitutioner genom påhittade marknadshyror. Ett litet tips till oppositionen så här ett knappt år före valet.

*

BJÖRN VON SYDOW har gjort det igen. Under hans ledning har en utredning med det Röda rummet-klingande namnet *Kommittén om det offentliga belöningsystemet, de allmänna flaggdagarna och utformningen av anslag till hovet* (SOU 2021:74) fått fram ett inte bara genomtänkt och vettigt utan också näst intill enhälligt förslag.

Det handlar i första hand om hur staten ska belöna särskilt förtjänstfulla insatser, gärningar som går *beyond the call of duty* och har varaktigt gynnsam betydelse för samhället i stort: i enskild eller offentlig sektor. Ordensväsendet lades i malpåse på 1970-talet av tidstypiskt egalitära

skäl och regeringens förtjänstmedaljer utdelas alltmera sällan. Men det vore värdefullt att i större utsträckning uppmärksamma och därmed förhoppningsvis uppmuntra till kloka, tappra och banbrytande insatser för det allmänna bästa och därför föreslår kommittén att ordensväsendet aktiveras och samordnas med regeringens medaljbeslut i hägn av Kungl Maj:ts Orden.

Till skillnad från förr ska det inte räcka med ett antal tjänsteår i rätt lönegrad för att belönas utan avsikten är att gynna det extraordinära, vilket kan utträttas på många håll och på många nivåer. Kommittén har klokt nog inte gett sig på att formulera kriterier för vad som ska belönas utan föreslår att sådana ska utformas i praxis i ett oberoende råd. Man skriver:

”Ett belöningsystem, hur noggrant det än är utformat kan svårligen uppnå rättvisa i hur utmärkelser fördelas, däremot kan det bidra till att synliggöra insatser som en stor del av befolkningen bedömer är värda att belöna.”

Utredningen är full av festlig bakgrundsinformation. Man kan till exempel förvånas över att regeringen Reinfeldt inte kom på att återuppta utdelningen av medaljen *Inuvat indulgeri labori* – *Det är hugnesamt att ägna sig åt arbete*, som hade sina glansdagar 1772–1821. Det hade varit något för Per Schlingmann att fästa på bringan på ”årets arbetare”.

Men det bästa finns ändå i citatet här ovan. Millimeterrättvisan är inte möjlig. Men man ska inte låta det bästa bli det godas fiende. Eja finge den tanken prägla mer av vad det offentliga ägnar sig åt.

PJ Anders Lindh

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Susanna Birgersson odlar sin trädgård **10**
 Annika Borg litat inte på public service **10**
Politik Tommy Möller undrar om socialdemokraterna är ett arbetarparti **12**
Monarki Anders Rönmark om en monark alltmer i tiden **16**
Jämlikhet Mats Bergstrand noterar att kvinnorna tar över **18**
I korthet Statskramare. Ordglidningar **20**
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet **21**

22 FRIZON

- Cecilia Nikpay läser iransk poesi **22**
 Thomas Gür konstaterar att Heidenstam är vår samtida **26**
 Christian Abrahamsson gör upp med normlösheten **32**

38 OPINION

- Jenny Sonesson varnar för hedersförtryckets infiltratörer.

”

Vetenskapen må vara enig om att människan påverkar klimatet, men vilka politiska slutsatser som ska dras av det är inte givet. Den panik som föreskrivs av ledande klimatdebattörer är naturligtvis inte alls självklar.

Fredrik Johansson, sid 21

TEMA: LEDARLÖST LÄGE

42 Ett värdigt liv

Anseendet som ett arbete ger väger tyngre än pengar. Synen på yrkesutbildning och praktiska kunskaper måste därför uppgraderas och fokus på akademiska studier och teoretiska kunskaper tonas ned. **Av Magnus Henrekson**

46 Lyft blicken

Våra politiska och samhälleliga institutioner behärskas av detaljstyrning och ett noggrannhetsideal drivet till sin spets. Vi har fått ett system som krockar med ett samhälle som i grunden förändrats. **Av Katarina Barrling**

50 Folkuppfostrarna

En ny elit i allians med politiker och företag har vuxit fram. Dess syfte är att tukta ett okunnigt folk. **Av Adam Cwejman**

54 Rädda landet

Gängkriminalitetens strukturer tränger in i samhällets vävnad. De hotar vår demokrati och symtomen har vi bara sett början av. **Av Fredrik Kärrholm**

58 TRADITION

Lena Kåreland firar Charles Baudelaire.

62 CIVILISATION

- Musik* Salomon Schulman lyssnar på Mieczysław Weinberg **62**
Litteraturhistoria Maxim Grigoriev läser Natalia Ginzburg **64**
Romariket Martina Björk tar del av Livius lektioner **66**
Idéhistoria Carl Rudbeck besöker Ibn Arabis värld **68**
Historia Gustaf Lewander om svensk underrättelsetjänst **70**
Krönika Carl-Vincent Reimers räknar franska segrar **71**
I korthet Jakob Sjövall om Alfred Jensen **71**

72 RECENSIONER

- Rasmus Landström reser ingenstans **73**
Karin Henriksson röjer på Ground Zero **77**
Blanche Sande larmar om katastrofer **79**
Torbjörn Elensky svävar ut **81**
Johan Enegren bevittnar en skilsmässa **84**
Martin Lagerholm finner raffinemang i raseri **87**
Helena Granström går på intuition **89**
Ulf Jonsson upphäver naturlagar **92**
Erik W Larsson famlar efter en identitet **94**
Claes Sandgren håller hårt i pengarna **96**

98 I VÅR TID

Bengt Ohlsson kan inte se in i framtiden.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,

Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Vik. redaktionssekreterare:

Catta Neuding

Redaktionsråd: Katarina Barrling,

Louise Belfrage, Adam Cwejman och

Anna Victoria Hallberg

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen

och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: PJ Anders Linder

Nästa nummer: 16 november 2021

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte

ansvar för insänt obeställt material.

Material insänt till Axess kan lagras

och publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Inger Berg

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.

111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Johan Krouthén

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträttteckningar: Johan Patricny

Villkor & personuppgifter: axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 729 kr

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,

Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool/Mukusala

Christian Abrahamsson
Kulturskribent och
fil dr i kulturgeografi

Katarina Barrling
Docent i statsvetenskap
vid Uppsala universitet

Mats Bergstrand
Partner i Priority Group

Susanna Birgersson
Fri skribent

Martina Björk
Fil dr i latin vid Lunds universitet

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Adam Cwejman
Politisk redaktör i
Göteborgs-Posten

Torbjörn Elensky
Författare och frilansskribent

Johan Enegren
Före detta jurist vid
EU-kommissionen

Helena Granström
Författare, fil mag i teoretisk
fysik och fil lic i matematik

Maxim Grigoriev
Författare och skribent

Thomas Gür
Företagare och författare

Magnus Henrekson
Professor i nationalekonomi
och verksam vid Institutet
för näringslivsforskning

Karin Henriksson
Journalist och författare

Erik Jersenius
Kulturredaktör i
Vestmanlands Läns Tidning

Fredrik Johansson
Senior director på
Hallvarsson & Halvarsson

Anders Johnson
Skriptställare och
näringslivshistoriker

Ulf Jonsson
Professor i religionsfilosofi vid
Newmaninstitutet i Uppsala

Lena Kåreland
Professor emerita i
litteraturvetenskap

Fredrik Kärrholm
Polis och kriminolog

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Rasmus Landström
Författare och kritiker

Erik W Larsson
Läkare och frilansskribent

Gustaf Lewander
Slavist och civilekonom

Tommy Möller
Professor i statsvetenskap
vid Stockholms universitet

Catta Neuding
Medarbetare i *Axess*

Cecilia Nikpay
Ekonom och frilansskribent

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Carl-Vincent Reimers
Ledarskribent i
Blekinge Läns Tidning

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Anders Rönmark
Arbetar för Bonniers News Local

Blanche Sande
Frilansskribent

Claes Sandgren
Professor emeritus,
Stockholm Centre for
Commercial Law, Stockholms
universitet och fd ordförande
för Institutet mot mutor

Salomon Schulman
Barnläkare, författare
och översättare

Jakob Sjövall
Statsvetare och frilansskribent

Jenny Sonesson
Styrelseledamot i riks-
organisationen Glöm Aldrig
Pela och Fadime (GAPF)

Frihetens fiender

FÖR ELVA ÅR SEDAN försökte Socialdemokraterna och Miljöpartiet i Kalmar baxa igenom en medieplan för biblioteken i kommunen att all inköpt litteratur skulle vara förenlig med mänskliga rättigheter. Allianspartierna och Vänsterpartiet satte sig på tvären och till slut kastades skrivelsen i papperskorgen för att undvika en fortsatt censurdebatt. Alliansen och V argumenterade nyktert att mycket av litteraturen varken överensstämmer med mänskliga rättigheter eller ens kan bedömas utifrån en sådan måttstock.

I samma veva påminde lokalhistorikern och arkivarien Jonny Nilsson på Mönsteråsbloggen om att biblioteket i hemkommunen tidigare hade plockat undan och slutat köpa in ungdomslitteratur som Kittyböckerna, Biggles, Tvillingdetektiverna och Fem-böckerna för att de förmedlade "förlegade könsroller och stereotyper". Biblioteket hade också stoppat inköp av Charles Bukowskis romaner, som trots dennes unika skildringar av amerikansk underklass ratades som "snuskiga" och "gubbiga". Idag kan bokälskaren likväl glädjas åt att Bukowski och den "dåliga" ungdomslitteraturen finns att låna på biblioteket i Mönsterås.

Knappt två och en halv timmes bilfärd söder om Mönsterås har det så kallade Samstyret (M, SD, KD, SoL) drivit igenom att Sölvesborgs bibliotek ska minska inköpen av utländsk litteratur; mellan 2019 och 2020 inköptes 60 procent färre titlar på främmande språk. Vid sidan av beslutet att kommunen inte ska smycka offentligheten med "provocerande" konst blev det för mycket för kulturchefen Sofia Lenninger som sa upp sig när "all" kultur i Sölvesborg blev politiserad. Hennes efterträdare Anders Nylander har däremot lugnt konstaterat att den lokala folkviljan inte är i strid med den "tandlösa" bibliotekslagen.

NÄR SAMSTYRET började omstöpa kulturpolitiken väcktes en stark reaktion bland svenska biblioteksanställda och kulturbyråkrater. I sociala medier startade en diskussion om att tjänstemän skulle få följa sin "yrkesetik" och ha rätt att blockera politiskt fattade beslut. Ett slags samvetsfrihet för offentliga tjänstemän, alltså.

Folkbibliotekens skall verka för fri åsiktsbildning, men under senare år har ett flertal fall uppmärksammats där bibliotekspersonal haft en mycket snäv uppfattning om yttrandefrihet och betett sig rent litteraturfientligt. För fyra år sedan fick Justitieombudsmannen förtydliga för åtskilliga bibliotek att det inte var lagligt att försvåra utlån av Hergés missförstådda serieklassiker *Tintin i Kongo* eller vägra köpa in "rasistiska" böcker baserat på vilka åsikter som uttrycks i dem. Lokala regelverk för inköp tvingades ses över i åtskilliga kommuner.

Som uppmärksammas i *Axess* (nr 6/21) har Johan Sundeen och Roger Blomgren genom sin studie av den socialistiska tidskriften *Bibliotek i Samhälle* visat hur vänsteraktivistiska bib-

Axess nr 6/2021.

liotekstjänstemän sedan 1970-talet försökt styra folkbibliotekens bokflora. I värsta leninistiska förmyndaranda hindras inköp av kioskromaner, väckelseskriter, könsstereotypa böcker och migrationskritisk litteratur.

DE PRESENTERADE sin forskning i i *Nordisk Kulturpolitisk Tidskrift*, vetenskapligt granskad och godkänd av norska och danska kolleger. Men i Sverige utmålades Sundeen och Blomgren ut som "kulturforskningens svar på de sverigedemokratiska järnrörmännen". Seminariet som anordnades kring studien på Bok- och biblioteksmässan 2019 stördes av en aggressiv biblioteksaktivist som kallade dem "lögnare" och på Bibliotekshögskolans Facebookkonto brunmålades de fritt i inlägg som gillades av tjänstemän långt upp i svenska biblioteksväsendet och deras rätt till akademisk frihet ifrågasattes.

I juni kom Myndigheten för kulturanalys rapport "Så fri är konsten" som visade en betydande ideologisk och politisk styrning av svenskt kulturliv under åtminstone de senaste trettio åren. Den berömda armlängden visade sig inte ens vara ett lillfingers avstånd när kulturutövare och konstnärer tvingats anpassa sig efter politiska påbud för att kunna finansiera sitt skapande.

Max Webers oberoende och sakliga tjänsteman har alltså sedan länge ersatts av ideologiskt drivna kulturbyråkrater. Den som nu oroar sig för att Sverigedemokraterna ska politisera kulturlivet kan konstatera att friheten redan kvästs – av aktivistiska tjänstemännen. Många av oss har levt i illusionen om att den bildningsälskande bibliotekarien är den som bevarar litteraturen för eftervärlden, inte den eldvakt som håller bokbålet levande.

Erik Jersenius

Krönikor

Grön gemenskap

Vi ska rensa ogräs, vi ska rensa ogräs, jublar treåringen, beordrar fram sina små trädgårdsvantar och hämtar något lämpligt verktyg från papplådan där vi förvarar sekatörer, småspadar och andra tillhyggen att använda mot sega maskrosrötter. Han kör fram en liten plastskottkärra från 70-talet, lagad med maskeringstejp på undersidan, och sedan står han och stampar och tjarar på mig tills också jag är redo att sätta igång. Vi fyller en hel sopsäck med ogräs på nolltid, treåringen och jag. Titta mamma, säger han och håller stolt upp en bunt kirskål eller ett sjok våtarv. Bäst tycker vi om att få dra upp korsörten med sina taggiga blad. Skurkar, kallar han dem.

HITTILLS HAR JAG MEST försökt hålla ogräset stången i trädgården som hör till huset vi flyttade in i för ett par år sedan. Men i våras köpte jag några fröpåsar och petade ner kornen i jorden. Med förundran såg jag efter några veckor hur både persiljeplantor och små luktärtsgroddar började titta upp ur jorden. Jag vet ju att det är så det går till, att ett frö i jorden så småningom blir en planta, ändå var det med sprittande glädje jag betraktade miraklet jag själv hade initierat. På mornarna sprang jag ut för att se vad som hänt under natten. Jag mindes en söndagsintervju med idéhistorikern Karin Johannisson där hon avslutade med att säga att hon skulle så rosen-skära i nya färger. Rosenskära, det ville jag också ha. Hela sommaren blommade den längst ner i trädgården, de vita och

På spaning efter en politik

12 Socialdemokraterna är ett maktparti. Men frågan är om det längre förstår sina kärnväljare.

Alltmer i tiden

16 I en turbulent politisk tid blir kungen som stabiliserande kraft för demokratin allt viktigare.

Kvinnorna tar över

18 Männen fasas ut från toppositioner i statsförvaltning och politik. Det är helt i sin ordning.

I korthet

20 Statskramare. Ordglidningar.

Samtiden

21 Fredrik Johansson ser en relativisering som skenar.

Public service misslyckas

MÅNGA GÅNGER HAR JAG önskat att jag varit en fluga på väggen när *Sveriges Televisions* redaktioner väljer ingångar och sätter agendan för rapporteringen om det kyrkliga livet i landet. För varför är bilden av Svenska kyrkan som målas upp i public service så ytlig och polariserande? Vad är det som händer mellan de kunskapssökande bakgrundssamtalen från journalister och de agendadrivande programuppläggen, som de vill att jag ska medverka i?

Vid kyrkovalet år 2017 tog SVT:s Aktuellt sig an frågorna. Några timmar före direktsändningen avbokade de min studiomedverkan. Programmet innehöll istället intervjuer med två kvinnliga präster och en kvinnlig biskop, samtliga med engagemang i Socialdemokraterna. I studion var jag utbytt mot en katolsk ledarskrubent, således en person som inte har sin hemvist i Svenska kyrkan. Jag fanns dock

inklippt i ett inslag, i direkt anslutning till en beskrivning av Sverigedemokraternas kyrkliga engagemang. Ett engagemang jag aldrig haft med att göra. Försåtligt så det förslår, från denna sakliga och opartiska – och skattefinansierade – mediekoloss.

INFÖR ÅRETS KYRKOVAL tog SVT sats igen. Först kom bakgrundssamtalen med journalister, som verkar intresserade av fördjupning. De samtalen är förledande och avväpnande, för varje gång tror jag, initialt, att det äntligen ska skapas ett program som speglar verkligheten. En tid senare brukar dock redaktionen ha pratat ihop sig och levererar programupplägg. Regelmässigt tar de uppläggen aldrig utgångspunkt i kyrkans teologi, verksamhet eller själavård, utan är endast en spegel av samtidens partipolitiska samhällsdebatt och skiljelinjerna där. I en av de förfrågningar

Och plötsligt hade jag blivit del av en mycket större gemenskap.

mörkrosa blommorna som distinkta färgfläckar mot ett grönt moln av tunna dillak-tiga stjälkar och blad.

Det blev inget av lejongapen och borstnejlikor blommor visst aldrig första året, luktärterna torkade bort under en vecka när vi var bortresta – till treåringens stora sorg – men i flera månader kunde jag pryda matbordet med buketter av astrar, ringblommor och rosenskära. I en fönsterlåda på den faluröda garageväggen sådde jag trasselkrasse. Så heter det inte, även om det hade varit roligt, utan slingerkrasse. Jag kunde inte se mig mått på de intensivt gula, orangea och röda blommorna.

OCH PLÖTSLIGT HADE JAG blivit del av en mycket större gemenskap. I en handvändning hade jag fått förståelse för människorna som åker till plantskolor på helger-na och annars tillbringar dagarna på knä framför sina rabatter. Några fröpåsar var allt som krävdes för att jag skulle förstå

– och fyllas av beundran inför den enorma kunskap som rymts i var och varannan villa i grannskapet. Folk som vet vilka blommor som trivs i vilka växtzoner, som vet när man ska klippa ner olika klematissorter och som vet hur man binder upp plantor så att det ser snyggt ut. Folk med kunskap och känsla.

Men känslan av gemenskap sträcker sig även bakåt. Mina farföräldrar dog för 20 år sedan. Jag saknar dem, ångrar allt jag glömde fråga dem, men har tänkt mycket på dem den senaste tiden, och på ett nytt sätt.

På en folkhögskola i Önnestad, ett halvtimmes bilfärd från den lilla kustort där jag bor nu, träffades de 1942. Mitt under andra världskriget, innan man riktigt visste hur det skulle gå, lärde de sig trädgårdsarbete. Och odlade gjorde de sedan, resten av livet. I början av sitt äktenskap, när min pappa och hans syskon föddes, arrenderade de en handelsträdgård i Götene, i närheten av Lidköping. Senare flyttade familjen till Kortedala i Göteborg där farmor och farfar öppnade en egen blomsteraffär. Längre bodde de i lägenhet och någon gång runt 1980 fick de *Göteborgs-Postens* pris för finaste balkongen i hela Göteborg! Det är en underbar utmärkelse, utmärkande för en annan tid, utmärkande för mina farföräldrar.

Farfar hade en särskild blick för form och färgkombinationer. Långt efter pensions-

åldern arbetade han med att binda kransar till begravningar. Och farmor, år efter år, ända tills hon blev sjuk, satte hon blommor på altaret i kyrkan dit de gick varje söndag.

I MITTEN AV 80-TALET köpte farmor och farfar en tvåfamiljsvilla tillsammans med mina föräldrar. Trädgården jag växte upp i var fantastisk. Prunkande och välvårdad. Ett av min barndoms käraste minnen är hur jag på lördagarna städade mitt rum och därefter gick ut i trädgården och plockade blommor till en vas att ha på mitt vita skrivbord. Det är de buketterna jag tänker på när jag redan nu börjar planera för vilka blommor jag ska så nästa vår. ✨

Av Susanna Birgersson

SVT senast tillställde mig ville redaktionen spegla "kulturkriget". Så, jag tackar nej. Och nej igen.

Det är inte en objektiv inställning att det pågår ett kulturkrig, utan det är ett uttryck sprunget ur en ideologisk förförståelse. Inte heller är det en neutral utgångspunkt att allt i tillvaron har och ska ha en politisk dimension, det är ett ideologiskt synsätt utformat vänsterut på skalan.

Den skeva bilden, att världens mest teologiskt liberala trossamfund skulle ha problem med homofobi och motstånd mot kvinnliga präster eller att skiljelinjen inom Svenska kyrkan skulle gå mellan dem som vill ha "mer av Bibeln och dem som önskar mer mänskliga rättigheter", har cementerats på redaktionerna. Den bilden är lika bristfällig som om en sportkommentator med en dæres envishet skulle hävda att bollen på fotbollsplanen egentligen är en puck.

SVENSKA KYRKAN ÄR förvisso en spelplan för partipolitiken. Vänsterpartiets "Nooshi-effekt" syntes även i kyrkovalet, där vänstern gick framåt. Och Alternativ för Sverige (AfS) kom in i såväl kyrkomöte som i stift. Men ska ett public service-bolag skildra detta behövs insikter om kyrkans existens. Kyrkans uppgifter är alla i grunden överens

Svenska kyrkan är förvisso en spelplan för partipolitiken.

om: gudstjänst, undervisning, diakoni och mission. Det kristna *raison d'être* är att gå ut och göra alla folk till lärjungar, att verka som kristna på sin plats i tillvaron: i familjen, i vänkretsen, arbetslivet och såväl i politiska som i andra föreningar.

Public service, som inte granskas press-etiskt på samma vis som andra medier, har fortfarande ett högt förtroende bland medborgarna. Jag tillhör dem som ser värdet med public service, men min tillit till den sakliga och opartiska journalistiken, till förmågan att göra maktanalyser och vara systemkritiska, har fått sina törnar. I bevakningen, beskrivningen och rapporteringen om kyrkan blir public services publicistiska tillkortakommanden och misslyckanden tydligt. Det är oacceptabelt att public service ofta saknar en grundläggande förståelse för en i historia och nutid samhällsbärande kyrkoinstitution, en institution de har ett ansvar för att bevara på ett seriöst sätt.

I DET SENASTE, ganska animerade, samtalet med SVT inför en programmedverkan, föreslog jag att jag skulle lägga upp en seminariedag åt dem. Med kyrkokunskap i ryggen behöver de nämligen inte försöka manipulera dem som ska medverka och driva agendor, utan kan göra relevanta program och inslag om ett ämne som engagerar en stor del av Sveriges befolkning. För att riktigt sockra – mitt uppriktiga – betet erbjöd jag mig att göra det utan arvode. Så, public service, ni vet var jag finns. ✨

Av Annika Borg

POLITIK

På spaning efter en politik

Socialdemokraterna har lyckats att behålla den politiska makten. Men frågan är om partiet förstår sina kärnväljare längre, skriver **Tommy Möller**. >>

På spaning efter en politik

SOCIALDEMOKRATERNAS BYTE av partiledare väcker frågor om partiets framtida vägval. Ska inriktningen förändras och i så fall hur? Alla partier måste vara dynamiska, anpassa sig till nya förhållanden, och således vara i en ständigt pågående förnyelseprocess för att vara relevanta. Samtidigt begränsas de av sådant som ideologi och historiska erfarenheter; den så kallade kontinuitetsfaktorn – grunden för politiskt förtroende – gör att handlingsutrymmet inte är obegränsat.

Så frågan är: Var befinner sig den svenska socialdemokratin efter ett decennium med Stefan Löfven?

Det korta svaret, som tycks vara tillräckligt för att göra tillräckligt många inom partiet tillräckligt nöjda, lyder: I regeringsställning.

Men i vilket tillstånd?

Partiet är idag betydligt mer enat än när Löfven tillträdde. Hans viktigaste uppgift var ju att citera titeln på Margit Silbersteins och min bok om året med Håkan Juholt – få stopp på den marsch mot avgrunden som Socialdemokraterna ägnat sig åt sedan valet 2010. Internt kaos med

såriga falangstrider rådde och uppfattningarna gick isär om partiets framtida vägval.

NÄR STEFAN LÖFVENS partiledartid nu utvärderas framhålls – vid sidan av det reaktiva och inte sällan senfärdiga ledarskapet – hans strategiska förmåga att behålla regeringsmakten trots det minst sagt snåriga parlamentariska landskapet, men det är nog snarare förmågan att hålla ihop partiet som – åtminstone sett ur en socialdemokratisk synvinkel – framstår som betydelsefull.

Innehavet av regeringsmakten har naturligtvis varit en underlättande faktor i det sammanhanget. Socialdemokraterna trivs dåligt i opposition, då står nämligen sådant som politikutveckling och ideologiskt programarbete i förgrunden och det betyder att latent interna konflikter kom-

Går det ens att tala om ett kollektiv, när den kollektiva identiteten inte längre är särskilt stark?

mer upp till ytan på ett annat sätt än när partiet regerar.

Trots att Socialdemokraterna har dränerats på väljare, och enligt kritiker i de egna leden dessutom har tappat sin ideologiska kompass, är dess tillstånd följaktligen förhållandevis stabilt. Väljarmässigt har det förvisso gått bättre för socialdemokratin i Sverige än i andra länder. Jämte det faktum

att partiet fortfarande är Sveriges regeringsbärande parti *par préférence* har förmodligen också detta faktum bidragit till att hålla humöret uppe inom rörelsen. Men likväl: partiets väljarandel har i det närmaste halverats det senaste kvartssekle.

NEDGÅNGEN brukar förklaras med strukturella faktorer. Arbetarklassen har minskat och det kvarvarande arbetarkollektivet är inte tillnärmelsevis lika homogent som det en gång varit. Går det ens att tala om ett kollektiv, när den kollektiva identiteten inte längre är särskilt stark? Dessutom – och det hänger ihop med den sociala omvandlingen – har väljarnas partiidentifikation minskat kraftigt det senaste halvsekle. Det gäller generellt, men väljarnas försvagade band till partierna har varit särskilt problematiskt för Socialdemokraterna. Tidigare, när klassröstningen var stark, hade partiet en mycket hög andel lojala väljare som röstade på Socialdemokraterna oavsett sakpolitiska preferenser och annat som förklarar väljarbeteende.

Frågan är inte om Socialdemokraterna

Men många medlemmar röstar på SD.

FOTO: BENGT OLOF OLSSON/TT

Han lyckades ändå
behålla makten.

FOTO: URBAN ANDERSSON / TT

är att betrakta som ett arbetarparti längre – åtminstone inte i jämförelse med tidigare – utan om partiet överhuvudtaget *vill* och försöker vara det.

Partiet utmanas av Sverigedemokraterna vars stöd bland LO-medlemmarna ökat starkt. Före pandemin var partiet jämnstort med Socialdemokraterna bland LO:s medlemmar; båda partierna mobiliserade enligt SCB ungefär en tredjedel av med-

ter är sedan länge väldokumenterat och en viktig förklaring till partiets hegemoniska ställning i svensk politik. Betecknande är att ”arbetarnas intressen” i den socialdemokratiska retoriken sedan länge ersatts av det mer övergripande ”löntagarnas intressen”.

När partier breddar sina väljarunderlag istället för att företräda en väl avgränsad grupp i samhället – det vi statsvetare kal-

Slående är dock att varken socialdemokratiska partier eller vänstern i en bredare mening har varit särskilt framgångsrika när det gäller att mobilisera de grupper som kommit på efterkälken.

lemmarna. Faktum är att Socialdemokraterna idag har lika starkt stöd bland TCO:s medlemmar som bland LO:s, och TCO har numera fler medlemmar än LO.

Att socialdemokratin – med stor framgång – breddat sitt intressepolitiska regis-

lar för att horisontell mobilisering ersätter vertikal mobilisering – får det naturligtvis konsekvenser för den politiska inriktningen och följaktligen för möjligheterna att behålla de väljare som traditionellt röstar på partiet ifråga.

SEDAN 1980-TALET har Socialdemokraterna gjort två vägval som kastar ljus över partiets problem med sina kärnväljare inom arbetarklassen.

Först skedde vad statsvetaren Torsten Svensson kallat för ”marknadsanpassningens politik”. Socialdemokraternas omtalade pragmatism – en del av partiets regeringsförmåga – kom väl till pass i den ekonomiska globaliseringens kölvatten och den nyliberala hegemoni som rådde under detta decennium. Partiet accepterade privatiseringar och avregleringar och genomförde ett makroekonomiskt regimskifte; inflationsbekämpningen sattes före arbetslöshetsbekämpningen. En lång rad omprövningar av tidigare ideologiska käpphästar ägde således rum och inte oväntat var de interna påfrestningarna stora, ett utdraget ”rosornas krig” ackompanjerades av ett vikande väljarunderlag.

Runt millennieskiftet inspirerades de socialdemokratiska partierna i Europa av New Labours framgångar. En ny, modern, socialdemokrati som bejaktade – eller åtminstone anpassade sig till – marknadsekonomi och globaliseringen tog form. Enligt den brittiske sociologen Colin Crouch handlade det dock om en ideologisk reträtt som framtvingsats av globaliseringen eftersom den omöjliggjort en antikapitalistisk och jämlikhetsinriktad politik. I det läget, hävdar Crouch, övergav de socialdemokratiska partierna arbetarklassen av maktstrategiska skäl och inriktade sig istället helt på medelklassen. Att kampen om regeringsmakten avgjordes av de många lätttrörliga medelklassväljarna var en truism bland den tidens spinndoktorer.

DENNA OMORIENTERING betraktas av Crouch och andra vänsterteoretiker som Wendy Brown och Chantal Mouffe som djupt problematisk, inte bara för socialdemokratin och den övriga vänstern, utan för demokratin i stort. Ty det är, menar de, den nyliberala konsensus som genomsyrat de etablerade demokratierna i decennier som skapat grogrunden för den högerpopulism som vuxit fram.

Därmed är vi framme vid socialdemokratiens andra vägval, vars följd har blivit en fortsatt tydlig distansering till arbetarklassen.

Efter att de politiska skiljelinjerna i Sverige liksom i andra etablerade demokratier under lång tid kretsat kring vänster-högerdimensionen har politikens spektrum utvidgats. Som en följd av den stora invandringen står numera frågor av kulturell karaktär högst på dagordningen. Konflikter som har att göra med ekonomisk politik har naturligtvis inte avklingat helt, de är fortfarande centrala inte minst >>

mot bakgrund av att inkomst- och förmögenhetsklyftorna vuxit. Slående är dock att varken socialdemokratiska partier eller vänstern i en bredare mening har varit särskilt framgångsrika när det gäller att mobilisera de grupper som kommit på efterkälken. Enligt Crouch har de inte ens försökt.

NÄR INVANDRINGSPOLITIKEN och integrationsproblem seglat upp som utmanare till vänster-högerdimensionen har istället den politiska vänstern i allt högre grad anpassat politiken till de nya konfliktfrågor som sträcker sig bortom traditionell vänster-högerpolitik och som handlar om kultur och identitet.

Den amerikanske statsvetaren Francis Fukuyama menar i sin senaste bok med den pregnanta titeln *Identity* som utkom 2018 att varken religion eller nationalism kommer att försvinna som konfliktområden i de etablerade demokratierna. Grundproblemet är enligt Fukuyama att den liberala demokratin, som enligt honom själv i ett berömt arbete för trettio år sedan såg ut att ha segrat, inte har lyckats lösa problemet med *thymos*, det vill säga det allmänmänskliga behovet av erkännande och värdighet.

Den liberala demokratins grundpremiss är icke-diskriminering och lika rättigheter, men det räcker inte med att garantera rösträtt, medborgerliga rättigheter, förbud mot diskriminering et cetera när olika grupper upplever att de i praktiken inte respekteras som likvärdiga och jämställda. *Isothymia* – kravet att bli respekterad som en jämlik – har därför i allt högre grad kommit att fungera som drivkraft inom vänstern. Detta skifte från den liberala demokratins rättighetsfokus på individen till grupprättigheter är identitetspolitikens kärna.

ÄR DET HÄR problemet ligger? Åtskilliga bedömare, förutom Fukuyama exempelvis statsvetaren Simon Torrey, menar att den tilltagande upptagenheten av identitetspolitik och mångkulturalism i allt högre utsträckning kommit att bli ett definierande drag inom vänstern i Europa och USA. De positioner som socialdemokratiska och andra vänsterpartier intagit i dessa nya konfliktfrågor har dock inte, för att uttrycka det försiktigt, alltid varit i samklang med de stämningar och värderingar som funnits inom arbetarklassen.

Detta faktum kastar återigen ljus över frågan om socialdemokratiens förhållande till arbetarklassen. Förstår partiet sina gamla kärnväljare? Försöker de ens göra det? ✱

MONARKI

Alltmer i tiden

När politiken blir alltmer turbulent behöver monarkin bli ännu mer av en stabiliserande kraft. De ceremoniella funktionerna får därför en större betydelse, skriver **Anders Rönmark**.

DET ÄR I ÅR 100 ÅR SEDAN det första svenska riksdagsvalet med allmän och lika rösträtt hölls. Under nästan halva den tiden, snart 48 år, har jag varit Sveriges kung och statschef. Och därmed lett ett antal skifteskonsejer, här på Kungliga slottet.”

Det brittiska uttrycket ”friendly reminder” brukar sällan signalera något som är just vänskapligt, men kung Carl XVI Gustafs inledning på skifteskonsejen på Stockholms slott fredagen den 9 juli får nog anses ha varit det. Där fanns ingen udd riktad mot regeringsbildaren Stefan Löfven, som fällt i en misstroendeförklaring, avgått och tillträtt igen inom loppet av mindre än tre veckor. Ingen ironisk referens till det politiska kaos som skapats på grund av avtal som spruckit och oheliga allianser som bildats just när semestern nalkades och riksdagsledamöterna tömt sina övernattningslägenheter för sommaren.” Genom åren har vi sett olika majoritetsförhållanden i Sveri-

ges riksdag. Vi har haft regeringar med olika starkt parlamentariskt stöd. Regeringar har tillträtt, avgått och ombildats. Inte sällan under viss turbulens. Men alltid i god demokratisk ordning”, fortsatte statschefen.

”Inte sällan under viss turbulens.”

SVERIGES STATSCHEF firar om mindre än två år sitt 50-årsjubileum på tronen. Hans företrädare, kung Gustav VI Adolf, lämnade jordelivet 1973, samma helg som partierna slutspurtade i valet. Ett val som resulterade i total jämvikt i den då 350 man starka riksdagen och tre år av ”lotteririksdag”.

Inte sällan under viss turbulens, som sagt...

Bilden av att Sverige präglats av politisk stabilitet, färgad av det Erlanderska maktinnehavet efter andra världskriget, får nog sägas ha slagits i spillror en gång för alla under den nuvarande mandatperioden. De tre olika Fälldinregeringarna

I demokratisk ordning:
skifteskonsej.

FOTO: INGEMAR LINDWALL/KUNGLIGA HOVSTATERNA

och den Ullstenska minoritetsministären i all ära, men en regeringsbildning som tar 134 dagar, en historisk fällning av en statsminister i en misstroendeomröstning och en ny ministär (med största sannolikhet under ledning av Magdalena Andersson) som kommer att tillträda med mindre än ett år kvar till ordinarie val, det är en annan nivå av politisk instabilitet. Eftersom inget i dagsläget pekar på att de kommande mandatperioderna kommer att präglas av stabila och tydliga majoritetsregeringar lär därför de ceremoniella funktionerna få en större betydelse. Valvinnare och dito förlorare utropade av medierna saknar, tro det eller ej, konstitutionell legitimitet, och avtal mellan partier – oavsett om de skrivs på papper och visas upp eller på hemliga lappar som ingen någonsin får se – innebär inte att en regering tillträder. Grundlagarna slår fast att en regering tillträder först när skifteskonsej sker på slottet,

inte i riksdagens pressrum. (Enligt regeringsformen från 1974 kan skifteskonsejen, om statschefen är förhindrad att delta, ske med talmannen som ordförande. Det har hittills aldrig inträffat.)

En korrekt beskrivning av läget? Ja. Politiskt känsligt? Kanske inte då, men definitivt i dagens politiska debattklimat.

PÅ SAMMA SÄTT kan riksmötets öppnande få en större betydelse. Med undantag för en partiledares sista debatt, då lovord skall uttryckas och mer eller mindre genomtänkta gåvor överlämnas, är konfrontativa ageranden nämligen standard även i vår lagstiftande församling numera; inte ens talmän eller vice talmän väljs längre med acklamation, de väljs efter slutna omröstningar. Riksmötets öppnande kommer därför att tjäna som en ännu starkare symbol för stabiliteten i vårt valsystem, något statschefen alltid påminner om i sitt tal, och den enighet som riksdagen kan – och oftare borde – uppvisa.

En genomgång av de anföranden som Carl XVI Gustaf, på uppmaning av talmannen, hållit i samband med riksmötets öppnande visar dock på en intressant trend. Hans första år på tronen var innan Torekovskompromissen (den politiska överenskommelse som innebär att monarkin bevarades men monarken framtogs all formell politisk makt) hunnit träda i kraft,

vilket innebar ett högtidligt öppnande av riksdagen på slottet 1974, med en ceremoniell pompa och ståt som sakta bleknar bort i folkminnet. Det innebar också att statschefen, precis som drottning Elizabeth II fortfarande gör vid det brittiska parlamentets öppnande, fick läsa upp en redogörelse av allt vad de folkvalda politikerna ämnade göra under året, exempelvis stötta fredsin-satser i Mellanöstern, hantera konsekvenserna av oljekrisen och "bekämpa inflationen". Kontrasten mot riksmötets öppnande året därefter var enorm, både sett till namn (riksmötets öppnande, inte riksdagens), plats (riksdagen, inte Rikssalen), utformning (mörk kostym, inte ämbetsdräkt) och statschefens roll; efter att talmannen Henry Allard "vördsamt hemställt" hos Hans Majestät att öppna riksmötet, så gjorde Hans Majestät just det. Varken mer eller mindre. En "välkommen och lycka till"-hälsning på 58 sekunder blankt. En oerhört tydlig effekt av Torekovskompromissen.

VID NÄSTAN VARJE riksmötes öppnande har dock statschefens tal blivit lite, lite längre. Den minutlånga hälsningen till de folkvalda har dragit ut till fyra, fem och sex minuter, och uppmaningen till riksdagsledamöterna att fatta kloka beslut har kompletterats med en redogörelse för vilka frågor som står, eller kanske borde stå, överst på agendan. Miljöfrågor har berörts, ibland betydligt tidigare av statschefen än av den politiska makten. Läget i omvärlden och

Talmannen välkomnar statschefen till riksmötet.

FOTO: CLAUDIO BRESCIANI/TT

Sveriges engagemang i internationella organisationer (särskilt FN) har ofta fått utgöra fond. Frågan är dock om statschefen någon mer gång vågar slå fast, som vid riksmötets öppnande 1994, att det är "en känslig fas när det gäller avvägningen mellan konjunktur- och strukturproblem i den svenska ekonomin" och förklara att "stort budgetunderskott och stigande statsskuld innebär störningar med allvarliga konsekvenser för både den enskilde medborgaren och landet i dess helhet". En korrekt beskrivning av läget? Ja. Politiskt känsligt? Kanske inte då, men definitivt i dagens politiska debattklimat.

Sveriges statschef lär nämligen, precis som samhället i övrigt, få anpassa sig efter ett debattklimat som är mer polariserat och ömtåligt än på mycket länge. När snart varje offentlig persons uttalanden nagelfars med politiska glasögon av opinionsbildare, medier och allmänhet, då minskar de samtalsämnen som kan anses vara okontroversiella och

>>

konsensusbildande drastiskt. Pratas det om humanitär hjälp vid internationella kriser, då kommer följdfrågorna om den minst sagt kontroversiella frågan om asylinvandring. Nämnas kriminalitet förs tankarna in på vilken strategi som ska väljas i kampen mot gängkriminaliteten. Klimatet? Allt annat än okomplicerat. Inte ens att drömma om och filosofiskt prata om "magin i svensk gammelskog", vilket statsminister Stefan Löfven gjorde i sin regeringsförklaring 2019, vore utan komplikationer. Tvärtom. Det skulle antagligen bara underblåsa striden mellan Miljöpartiet och Centerpartiet, den som Socialdemokraterna nog helst vill begrava till efter valdagen 2022, eller ännu hellre ett decennium till.

TALEN VID RIKSMÖTETS öppnande under innevarande mandatperiod har därför fått handla om historia, både det egna kungahusets, den allmänna rösträttens och den svenska förvaltningens, samt om den pandemi som drabbat Sverige och omvärlden. Samlande ämnen, opolitiska (så länge inte vaccinationsålder och masktvång avhandlas), konsensusbildande, och i en inramning som förstärker statschefens tyngd som "symbol för riket" och som "fullgör de representativa uppgifter" som den i år 50-årsjubilerande kompromissen i Torekov kom fram till. Det handlar inte om att saker ska sägas, utan vilka saker som inte ska sägas, samtidigt som hur det sägs, var det sägs och när det sägs blir ännu viktigare. Inramning och ceremoni, symbolik och kontinuitet; när den politiska vardagen blir mer och mer turbulent behöver den mest institutionella av alla institutioner bli ännu mer av en lugnande kraft, både för sin egen legitimitets skull och framför allt för medborgarnas syn på och förtroende för vårt parlamentariska statsskick.

Det brukar ofta påpekas, som ett tecken på den kontinuitet som finns inbyggd i systemet, att drottning Elizabeth II under sin tid som statschef tillfrågat 14 olika personer om att bli premiärminister i Storbritannien. Carl XVI Gustafs nästa skifteskonsej blir hans femtonde. Vanligtvis säger statschefen inte så många ord vid skifteskonsejen, men välkomsthälsningen i juli, den lilla "friendly reminder" han kostade på sig, avslutades med en viktig påminnelse: "De demokratiska processerna har fungerat så som det är tänkt i vår grundlag."

Det behöver många påminnas om idag, och det kommer många att behöva bli påmind om även de kommande åren. Både med ord, i handling och genom symbolik och ceremonier. ✨

JÄMLIKHET

Kvinnorna tar över

Mannen håller på att fasas ut från toppositionerna inom svensk politik och statsförvaltning. Om man vill toppa laget är det helt naturligt, skriver **Mats Bergstrand**.

TILLSÄTTNINGAR AV NYA höga befattningshavare tenderar att tilldra sig viss uppmärksamhet. Magdalena Andersson som lågodsare till posten som socialdemokratisk ordförande, med därmed sannolikt i alla fall tillfälligt vidhängande statsministerpost, får allt upptänkligt ljus. Nya Söpochefen Charlotte von Essen hamnar också i fotoblixtarnas sken. Och den senast utsedda landshövdingen Ulrica Messing tillägnas i alla fall några nationella notiser plus förstasidors helsidor i BLT och Sydöstran.

Det handlar om tre synnerligen kompetenta personer och ledare. Det är odiskutabelt. Det handlar också om tre kvinnor. Är det viktigt? Ja, kanske.

I Magdalena Anderssons fall har det en uppenbar extra laddning att hon kan bli Sveriges första kvinnliga statsminister. Många har också sagt att det efter Juholt och Löfven "är dags för en kvinna". Färre reflekterar över att detta betyder att sex av landets åtta riksdagspartier kommer att ledas av kvinnor, ett förvisso med delat ledarskap. De mörka kostymerna håller på att försvinna från den svenska politiska parnassen.

På myndighetssidan ser vi samma tydliga trend. År 2014 var drygt 40 procent av generaldirektörerna kvinnor. År 2020 var siffran runt 55 procent. Nuförtiden är snittlönen för kvinnliga generaldirektörer också något högre än männens, vilket indikerar att det inte handlar om någon för kvinnorna negativ särbehandling när det gäller myndigheternas storlek och status.

Tvärtom är den högst avlönade generaldirektören Trafikverkets Lena Erixon med 178 600 kronor. Lågst avlönad är en man, Isak Reichel, som i egenskap av chef för Myndigheten för stöd till trossamfund får hanka sig fram på knappt halva denna lön, 85 000 kronor. Av de drygt 150 myndighetschefer där regeringen sätter lönerna har 39 en inkomst av tjänst som understiger 100 000 kronor. Av dessa är 24 män, alltså drygt 61 procent. Här finns i toppen förvisso också välbetalda manliga chefer, men kvinnornas frammarsch sker alltså på flera plan.

PÅ DEN REGIONALA statliga förvaltningsidan har sju av de åtta senast tillsatta landshövdingarna varit kvinnor. Dessutom

**Inget kvoteringsmaterial:
Olivia Wigzell, Therese
Mattsson, Carin Jämtin
och Lena Erixon.**

kvalificerade jobben finns där. Männen följer efter för att det inte finns några kvinnor kvar i byarna. I storstaden nobbas de dubbelt. Arbetsmarknaden har inget behov av dem. Och kvinnor får förvisso till följd av utvecklingen i ökande utsträckning "gifta ned sig", men någon måtta får det ändå vara. Männen söker stöd i flaskan och styrka i gäng och kriminalitet. Långt, långt från politik och statsförvaltning.

Bland de invandrade familjerna söker sig tjejerna på eget bevåg till innerstads-skolorna medan killarna blir kvar på "orten" där förebilder och framtid ser helt annorlunda ut.

På universiteten och högskolorna kommer läsesalar och korridorer nu efter pandemirestriktionerna åter att fyllas av företrädesvis unga ambitiösa kvinnor. Den enda manliga bastion som stärks är chefsnivån på dessa högre utbildningsanstalter. Rektorerna inom statsförvaltningen bestod av 58 procent kvinnor år 2014 mot bara 37 procent 2020. Den trenden känns lika övergående som, på något längre sikt, fördelningen av Nobelpristagare.

År 2014 var drygt 40 procent av generaldirektörerna kvinnor. År 2020 var siffran runt 55 procent.

ANNARS ÄR DEN KVINNLIGA dominansen på högre utbildningar, vissa inriktningar undantagna, inget typiskt svenskt fenomen. När jag besökte Harvard i Boston för ett par år sedan tyckte jag mig göra samma iakttagelse i korridorerna på medicinska fakulteten där. Jag frågade prefekten om saken och han fick omedelbart något nervöst i blicken, tittade sig omkring och stängde dörren: "Det är så här, universitetsledningen är hela tiden på mig för att det finns för få kvinnor i min ledningsgrupp, men ingen ser att detta är en övergående problematik. Det stora jämställdhetsproblemet för samhället på sikt är att det bara är unga kvinnor som söker sig till högre utbildningar.". Reaktionen var lika förvånande som budskapet. Får detta inte sägas?

Följer vi näringslivslogiken så är utvecklingen inget problem. Mansdominerade styrelserum har alltid ursäktats med att det

inom konkurrensutsatt verksamhet gäller att toppa laget, inga fördelningshänsyn är möjliga.

SÅ VARFÖR SKULLE INTE regeringen kunna anlägga samma perspektiv på statsförvaltningen bara för att könsfördelningen då blir omvänt skev? Snarare är väl utvecklingen i sådana fall ett skäl att ifrågasätta de kvarvarande mansdominerade näringslivsmiljöerna.

En svärfångad, ofta diskuterad, dimension rör det så kallat kvinnliga ledarskapet. Skiljer det sig från männens? Jag är inte så säker på det. Det är samma resultatkrav, samma via regleringsbrev styrda bedömningsgrund, samma egentliga drivkrafter. Däremot vittnar många om att omgivningens reaktioner och krav skiljer sig åt beroende på om chefen är utrustad med eller befriad från en y-kromosom. Positiva manliga ledaregenskaper konverteras till belastande beteenden för kvinnor. Om den tendensen stärks eller försvagas i och med att det kvinnliga ledarskapet blir norm är svårt att sia om. Det borde bli bättre. Men kanske riskerar det tyvärr först att bli värre.

Intressant i sammanhanget blir också att följa jämställdhetsdebattens utveckling. Feminismens utgångspunkt är att kvinnorna är underordnade. Om det i en framtid blir tvärtom, hur utvecklar sig den feministiska kampen då? *Payback time* eller fortsatt kamp för jämställdheten? Övergången från en samhälleligt överordnad position till en underordnad är förstas svår, men den motsatta resan är inte heller problemfri.

ÄN VÄRRE ÄR DET om den starka positiva drivkraften i den brittiska suffragettrörelsens kamp för frigörelse och förändring efterföljs av en manlig indolens där reträtten med frivillig liknöjdhet blir en marsch in på varma herrklubbar eller ut till kalla parkbänkar.

Detta skulle ju paradoxalt nog åter kunna förpassa kvinnan till en omhändertagande och vårdande familjeroll, bara med den skillnaden att hon samtidigt också får vårda och ta hand om samhället.

Kanske skulle vi stanna upp och lyssna på en tidig feminist vars dramatik, på ett annat sätt än den samtida Strindbergs, kretsade kring kvinnans roll i ett patriarkalt samhälle: Henrik Ibsen. När Norsk kvindesagsforening hyllade honom på hans 70-årsdag år 1898 sade han i sitt tacktal:

"Jag tackar för skälen men måste frånkänna mig den äran att medvetet ha verkat för kvinnosaken. Jag är inte ens på det klara med vad kvinnosaken egentligen är. För mig har det handlat om människosaken."

År 2048 har "kvinnosaken" kanske fullt ut ersatts av "manssaken". Ibsens ord gäller likafullt. *

har Dalarnas Ylva Törn ersatts av Camilla Fagerberg Littorin som tillförordnad chef.

Lägg till detta de svenska utnämningarna till posten som EU-kommissionär. Sex gånger har Sverige utsett en kandidat till posten, sex gånger har det varit en kvinna. Anita Gradin satt en mandatperiod, Margot Wallström och Cecilia Malmström utsågs två gånger var och nu är alltså Ylva Johansson vald för sin första mandatperiod.

Trenden är tydlig, mannen håller på att fasas ut från toppositionerna inom svensk politik och statsförvaltning. Varför har det blivit så?

Vissa påstår att det är en effekt av regeringens feministiska politik som inte söker jämställdhet utan mer konsekvent missgynnar män. Den synen åtföljs av en mer konspiratorisk förklaringsmodell som menar att detta kan ske utan risk eftersom ingen törs protestera utan att bli uthängd som bakåsträvande manschauvinist.

Denna manliga offerkoftapose motsägs av att de utnämnda allt som oftast håller mycket hög kvalitet. Olivia Wigzell, Socialstyrelsen, nämnda Lena Erixon, Trafikverket, Carin Jämtin, Sida, Ingrid Eiken Holmgren, Statens fastighetsverk, Therese Mattsson, Kustbevakningen. Knappast kvoteringsmaterial.

EN ANNAN FÖRKLARING får nog sökas. Varför inte utgå ifrån att regeringen faktiskt vill ha de bäst lämpade på respektive post, att det är meriter och skicklighet som avgör? Den bemanning vi ser motsvarar den kompetens som marknaden bjuder.

Välutbildade kvinnor på landsbygden söker sig till Stockholm för att de mest

FOTO: TOMAS ONEBORG/TT

De nya statskramarna

Som ung liberal fick jag tampas mot kommunister som tyckte sig ha en bekväm debattsits. De utgick från verkliga problem i de existerande, kapitalistiska samhällena och ställde mot dessa en teoretisk konstruktion, ett kommunistiskt samhälle där alla samhällsproblem var bortdefinierade. När man pekade på att verklighetens kommunistiska samhällen har ännu större problem avfärdades detta med att dessa stater hade avvikit från den sanna kommunismen.

Under senare år har jag fått flera déjå vupplevelser. Men nu är det inte kommunister som är statskramare, utan framförallt Kristdemokraterna och Liberalerna som vill förstatliga sjukvården respektive skolan. Liberalerna ger detaljerade beskrivningar av allt gott som reformen kommer att leda till, men gör inget seriöst försök att beskriva vad det är man exakt vill göra.

Ibland talas om att reversera Göran Perssons kommunalisering 1991. Men kommunerna var huvudmän för skolan även dessförinnan. Reformen innebar bara att den statliga detaljstyrningen av skolan minskade – och att kommunerna blev arbetsgivarpart i lärarnas avtalsförhandlingar. Visserligen

fanns det fram till 1960-talet statliga läroverk, men omfattningen av denna verksamhet var begränsad.

Bra pr för staten?

FOTO: LARS BRUNDIN/TT

Menar Liberalerna verkligen att skolan ska bli statlig precis som polisen och försvaret? Alltså att en statlig byråkrati tar över ansvaret för de hundratusentals beslut som kommunerna fattar varje år. Detta skulle inledningsvis medföra en mycket komplicerad överföringsprocess som skulle störa den löpande verksamheten. Eller menar partiet att vissa beslut ska ligga kvar hos

kommunerna? Varje uppdelning av ansvaret mellan stat och kommun riskerar att skapa problem – men Liberalerna bekymrar sig inte om att diskutera sådana futtigheter.

Och vad är det som talar för att staten vet bäst inom skolpolitiken: De undermåliga lärarutbildningarna? De flummiga pedagogiska institutionerna på våra högskolor? De skolmyndigheter som skriver hopplösa läroplaner? Eller är det polisen och försvaret som bevisar att staten är bäst på att vara huvudman för stora verksamheter?

Kravet på förstatligande tycks bygga på att skolpolitiken leds av en allvetande, liberal utbildningsminister – men någon sådan har aldrig funnits. Regelverket för skolan bör bygga på att minimera riskerna om ministern heter Ingegärd Wänerström eller Gustav Fridolin. Det var ju just på grund av det kommunala huvudmannaskapet som Jan Björklund, i egenskap av skolborgarråd i Stockholm, kunde inleda sin framgångsrika anstormning mot "flumskolan". Nu vill partiet omöjliggöra denna väg till förbättringar.

Anders Johnson

FRITT SVÄVAR ORDEN

Din tanke är både bunden och buren av det språk du talar. För den flerspråkige är detta en gammal sanning – allt låter sig inte sägas på alla språk. Vissa tankar löner det sig ibland att testa på flera språk till och med för sig själv. Även med ord och begrepp som intuitivt låter sig översättas enkelt och sömlöst kan det ske en förskjutning i betydelse. Även om förskjutningen är aldrig så liten kan den i nästa steg leda tanken ur spår.

Ett exempel: Det engelska begreppet "time and space" blir på svenska "tid och rum". Vilken förlust för det svenska språket, vilken begränsning för tanken! Där "space" leder tanken uppåt och utåt rakt ut i en oändlighet, leder "rum" till en bild av väggar, begränsning och slutenhet.

Både svenskan och engelskan syftade ursprungligen på utrymme, inte rum och rymd.

"Kammare" användes tidigare i svenskan

för att åsyfta det egna utrymmet, och motsvaras av engelskans "room". Ordet "rum", precis som "space", förde tankarna till utrymme, plats och vidd, snarare till ett begränsat boningsrum.

När den engelskspråkiga världen blev allt mer medveten om världsrymden utvecklades ordet för plats och vidd till att också omfatta världsalltet. Orden för rum, rymd och kosmos blev desamma. Uppåt, utåt, att sväva fritt utan begränsningar.

Det svenska språket utvecklades i en annan riktning. Rymd, bemärkelsen omfång och innehåll, blev världsrymd. Ordet rum kan också betyda omfång och innehåll, men har för de flesta en helt annan innebörd då det i vardagligt tal syftar på boningsrum eller lokal – något tydligt avgränsat.

I översättning går därför alltid något förlorat. Det kan vara värt att minnas när man läser en text på svenska, att inte låta

Tid och rymd.

FOTO: PIXABAY

rummets väggar begränsa tanken. Den engelska översättningen kan upplevas som mer riktig, men även där kan det vara värt att ropa tillbaka tankarna från den världsrymd där de svävar fritt.

Catta Neuding

Fredrik Johansson
är senior director
på Hallvarsson &
Halvarsson.

Relativiseringen skenar

I en villa i Wannsee utanför Berlin samlades den 20 januari 1942 femton höga SS-officerare, nazistpartiföreträdare och statstjänstemän för att planera ”den slutgiltiga lösningen av den judiska frågan”. Det vill säga utrotningen av de 11 miljoner judar som vid den tiden levde i Europa.

Böjda över tabeller och listor – också över ännu inte ockuperade eller kontrollerade länder som Storbritannien, Schweiz och Sverige – informerades deltagarna om beslut som den högsta nazistledningen redan hade fattat. I Wannsee konfirmerades att också de 8 000 judar som beräknades finnas i Sverige skulle dö.

Wannseekonferensen kan på goda grunder betraktas som formaliseringen av den mänskliga historiens enskilt största brott. Vad som under lång tid varit en brutal praktik blev en systematisk mördarapparat som mobiliserade personella, ekonomiska, logistiska, polisiära och militära resurser för att utrota miljontals människor. De beslut som fattades förändrade världshistorien för alltid. Det finns ett före Förintelsen och det finns ett efter.

FÖRINTELSEN ÄR EN unik händelse i den mänskliga historien och brukar behandlas så. Dess motiv, omfattning och genomförande ger den en särställning som gör paralleller inte bara osmakliga och respektlösa för offer och överlevare. De blir också alltid proportionslösa.

Men för många har relativiseringens lockelse ändå blivit för stor. När indignationen stigit dem åt huvudet har de velat göra den egna glasklara övertygelsen tydlig också för andra. Förintelsen har blivit brandfackla och strålkastare. En debattens hävstång.

Julen 1972 jämförde Olof Palme de amerikanska bombningarna av Nordvietnam med dödslägret Treblinka. De amerikanska bombningarna skördade civila offer, men hade militära syften. I gaskamrarna i Treblinka mördades 900 000 människor, enkom för att de var judar. Helt utan något som helst militärt eller annat syfte än en fanatisk rasistisk övertygelse som översteg varje moraliskt eller – för den delen – praktiskt hinder.

Ett tidigare miljöpartistiskt språkrör och statsråd hävdade i en partiledardebatt 2015 att Medelhavet var som Auschwitz för flyktingar. Vilket hon i uppföljande ursäkter sedermera förklarade med sin egen indignation. Stundens ingivelse och dess aningslöshet gjorde att parallellen kändes rimlig.

För *Dagens Nyheter*s kulturchef Björn Wiman är kopplingen mellan Förintelsen och klimatfrågan närmast att betrakta som ett återkommande tema. Indignationen är så stark att ögonblickets ingivelse utsträcks till flera år och till rader av artiklar. Förintelsen är en erfarenhet att ösa ur för att vi ska förstå klimatfrågan och hur olika

aktörer – må det vara politiker eller oljebolag – förhåller sig till den.

I EN KRÖNIKA om en nyutkommen bok om judiska motståndskvinnor i det naziöckuperade Polen återkommer referensen till klimatfrågan. Den gång med en *disclaimer*, för att undvika ”missförstånd”:

”Låt mig här – innan någon står i begrepp att göra sig skyldig till ett avsiktligt missförstånd – vara övertydlig. Förintelsen är en unik historisk händelse. Varje försök att jämföra nazisternas folkmord på Europas judar med tidigare eller eventuellt kommande katastrofer riskerar att trivialisera både minnet av de som dog i Förintelsen och de som överlevde.”

Det är väl sammanfattat. En rimlig regel att följa.

Men detta klagande föregås av att vi får veta att 60 procent av världens ungdomar är oroade eller extremt oroade över klimatförändringarna och följs av att det i ”(Förintelsens) spår

finns viktiga lärdomar om mänskligt medlöperi och motstånd”.

Det är naturligtvis alldeles sant. Men hur kopplar det till klimatfrågan? Vilka är klimatfrågans motståndskvinnor? Vilka är medlöparna? Och – viktigast – vilka är bödlarna och vilken ideologi håller de sig med som mot-

svarar tankesystemet hos de femton männen i villan i Wannsee? Relativiseringen skenar. Ingen och alla ska känna sig träffade.

DISCLAIMERN GÖR artikeln närmast absurd. Wiman tycks medveten om att han gör fel. Men han kan helt enkelt inte låta bli.

Klimatfrågan är komplex i såväl sina konsekvenser som sin politik. Vetenskapen må vara enig om att människan påverkar klimatet, men vilka politiska slutsatser som ska dras av det är inte givet. Den panik som föreskrivs av ledande klimatdebattörer är naturligtvis inte alls självklar. Tvärtom.

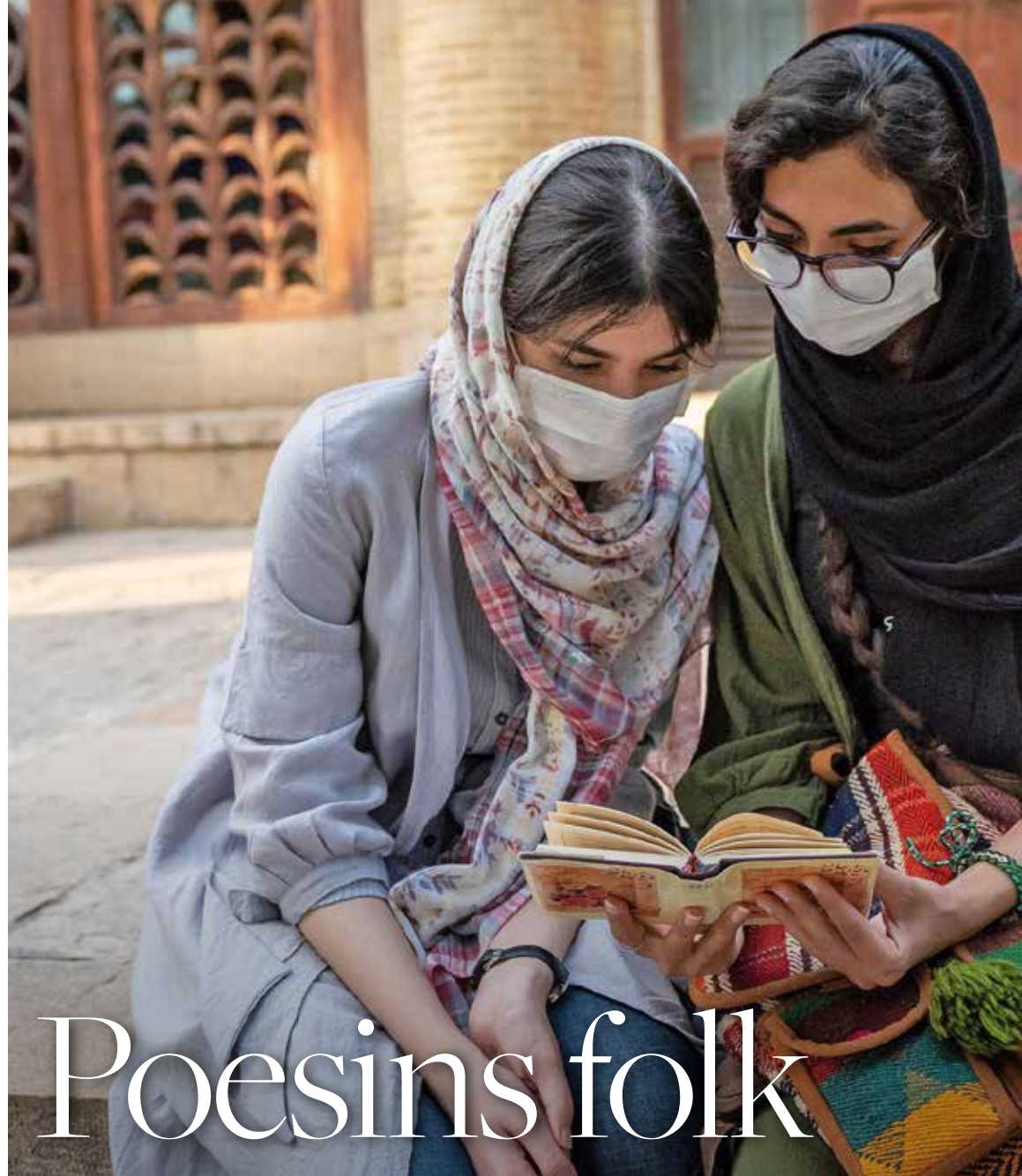
Frågor om ekonomi, räckvidden för nationell och internationell politisk styrning, rollen för teknisk utveckling och innovation, kärnkraft, handel, hantering av klimatförändringar et cetera är frågor där det naturligtvis är fullt möjligt att ha olika uppfattningar.

Att med Förintelsen som karta reda ut vad som är rätt eller fel är helt enkelt inte görligt. Men det är framförallt ett charlataneri och ett effektsökeri som till priset av anständighet förgiftar det seriösa samtalsklimatet. I det uppenbara syftet att underblåsa den egna känslan av rättfärdighet och fula ut dem som ännu inte med tillbörlig fanatism skadat ljuset.

Det är den egna aningslösheten upplyft till publicistisk idé. *

Av Cecilia
Nikpay

Poesins folk

Iranier från alla samhällsklasser lever med poesin i vardagen. Att ha lärt känna en gedigen poetisk kanon är en självklarhet.

1

Jag väntar uttråkad och litet irriterad utanför en iransk kvartersbutik i London. Min man "ska bara" avsluta sitt omständliga inhandlande av nötter, enorma buntar mynta och svårhanterliga bröd inne i affären. Det involverar alldeles för mycket prat för en svensk och får mig att tänka på en Instagram-bild där några skelett står på förstukvisten till ett hus. "Iranier säger hejdå efter middagen", lyder bildtexten. De kom aldrig iväg.

Där jag står och gnisslar i virvelvinden efter röda dubbeldäckare känns skämtet alldeles för dokumentärt; en illustration av den intrikata *taaruf*-regel som i alla sociala lägen gör det svårt för iranier att slita sig ur en språklig dans av sirligt tackande, ursäktande och erbjudande

av tjänster. Min man kommer att stappla ut som ett skelett, tänkte jag, till sin mumifierade fru.

I väntan på trottoaren, bland berg av persimoner och granatäpplen, faller min blick på en hög billigt tryckta reklamblad bortom auberginerna, med erbjudanden från iranska affärer och restauranger i västra London. Jag tar upp ett och förstår bara enstaka ord av den persiska skriften, men vem som helst kan se på radernas utformning att en dikt klämts in mellan två skrikiga rea-annonser. Under verserna står prydligt med romerska bokstäver *Hafez*, en av Irans medeltida nationalpoeter. Inte konstigare än ett par strofer ur Snorres *Edda* på flygbladet från Coop, tänker jag.

Vi kommer hem till slut och min man översätter rea-dikten för mig, en procedur som alltid

Cecilia Nikpay är ekonom och frilansskribent.

FOTO: AMIN BRE / ALAMY

inleds med en tillfredsställd suck åtföljd av ”äh, den här, den är...helt oöversättlig!” Ändå gör han ett ivrigt försök att förmedla poetens abstrakta levnadsråd som uttrycks i hypnotiserande rytm med kaskader av allitteration, dubbel-rim, upprepningar och mångtydiga begrepp. Som 700-årig föregångare till dagens rappare gör Hafez också regelbundna *DJ-drops*; stämplar sitt namn som ett bomärke i texten och möter läsaren: ”Änglar lär sig utantill, dikter av Hafez”. Eller ”Inte sedan människan för första gången kammade språkets lockar, har en poet förmått dela hårets slöja med sin penna och avtäckt den rena tankens anlete, såsom Hafez.”

Apropå denne Österlandets Bellman, som Sven Hedin kallade honom, brukar vi göra en rolig grej när den persiska delen av familjen samlas vid någon högtid och andan faller på: *fale Hafez*. Som att spå i kort eller stöpa tenn, fast man siar i dikt. I tur och ordning ställer alla som vill vara med en fråga till divanen, det sam-

lade diktverket. Man blundar, ber en tyst bön för poeten och slår upp en av de 600 dikterna i blindo. I den magiskt utvalda *ghazal* som fingret landar på, skriven på tätt rimmande versmått, döljer sig svaret på hur det nya jobbet ska bli, om det kommer att funka med Tinder-dejten eller om man borde sälja huset. Som vanligt blir det diskussion om reglerna: *Måste* man avslöja sin fråga för de andra? Får den ett ärligt svar som själv döljer sig? Beroende på stämningen kommer vi till ett godtyckligt domslut, sedan kan kvällens litterära grupparbete börja, där vi tyder månghundra-åriga verser med avseende på nuets gåtor.

Stroferna i en Hafez-dikt speglar ett utvalt tema utifrån olika perspektiv. Briljansen och det tidlösa ligger i att verser om allmängiltiga livsfrågor som kärlek, vänskap, mening, andlighet, konst, svärmod, medgång och motgång på samma gång lyckas vara inbjudande specifika i bildspråket och meningsfullt universella.

*Gupp och gropar i kärleksöknen
innebär favor och fällor
var finns den lejonhjärtade som
inte räds hot eller försåt?*

[Översättning: Fatemeh Behros]

Dikterna har skilda stämningslägen – här finns förmanande, nostalgiska, upprivna, sorgsna, euforiska verser – som binds samman av att alla genom ett melodiskt, mångbottnat språk andas livskraft och mystik. Hos Hafez flödar parfym, kyssar, musik, utslaget hår, sång och vin. Som porlar genom paradiset, krogar, lustgårdar och ett universum i förvirring, kaos, upprymdhet eller kärlek. Kärlek till vännen, den Älskade, som samtidigt är Gud och Medmänniskan. Vinet, som Hafez säger behövs ”för att göra morgonbönen meningsfull” flätar samman det världsliga och spirituella på ett sätt som är en nyckel till den iranska själen.

*A chalice, full, reflects as a mirror divine,
Look and see Sufi, the serenity of the ruby wine,
To learn the mysteries veiled, ask the secular or tipsy,
not the devout*

[Okänd översättare hos Parsa publisher]

De deltagare i *fale Hafez*-leken som förstår persiska till fullo sitter förr eller senare i tårar, villiga offer för poetens förförelseakt. Eftersom persiska (*farsi*) jämfört med europeiska språk förändrats mycket långsamt, är medeltida texter mer tillgängliga för dagens iranier än lika gamla europeiska texter är för oss, men skiljer sig ändå avsevärt från vardagsspråket. Min tyska svärmor som bodde i Iran i 28 år förstår *nästan* allt. Hon suckar: ”en del av mångtydigheten går förlorad om man inte stöpts i kulturen från barnsben”. En iransk svägerska nickar medlidsamt.

Själv kryper jag upp i ett hörn i soffan och smuttar språkligt te av tredje skörden: persiska till engelska till svenska. Ändå är det vackert och spännande. När vi inte kunde välja namn till vår yngsta dotter frågade vi Hafez genom att slå upp en dikt och hon fick namnet Minaforouz, strålgången av azurblå. ”Att han nämnde just *mina*

”

Hos Hafez flödar parfym, kyssar, musik, utslaget hår, sång och vin. Som porlar genom paradiset, krogar, lustgårdar och ett universum i förvirring, kaos, upprymdhet eller kärlek.

»

”

När vi inte kunde välja namn till vår yngsta dotter frågade vi Hafez genom att slå upp en dikt och hon fick namnet Minaforouz, strålgglans av azurblå.

Den persiske mystikern och poeten Jalal ad-Din Rumi.

FOTO: GETTY IMAGES

när hon har blå ögon!” utropar iranier som hör hur vi löste namnproblemet. Ingen av dem ser något ovanligt i den poetiska konsultationen. Även denna kväll många år senare tycker jag mig få svar på en fråga som trycker i bröstet. Äldsta tonårsdottern däremot hade önskat sig raka- re besked om sina vänskapsbekymmer, men *alas*, Hafez lämnar henne denna gång i menande och manande ovisshet.

Iranier från alla sociala bakgrunder lever med poesin i vardagen och man undrar: Hur skulle det se ut i Sverige om vi inte hade rest en högkulturell barriär mellan människan och dikten? Taxi-chaufförer skulle citera Fröding precis som jag flera gånger hört persiska chaufförer smyga in diktrader i samtal med min man. Popband skulle tonsätta Ferlin, och gangstarappare riffa på Stagnelius. Riksdagsledamöter skulle låta referenser till Tegnér eller Lugn hagla utan att någon tyckte det lät pretto. Och alla, låg som hög, skulle dikta själva för husbehov; en vers till födelsedagskortet, en liten strof för Whatsapp-flödet.

När vi svenskar sitter på klippan vid havet är det ingen som säger åt oss att vi vet för litet om geologi för att ha rätt att vara där, eller att den glittrande fjärden väcker fel känslor i oss. Det är en så absurd tanke att den nästan är litet rolig: att någon annan skulle ges tolkningsföreträde i vår interaktion med naturen. På samma sätt förhåller sig iranierna till poesin; diktläsande är en personlig upplevelse med det slags spirituella övertoner vi svenskar förknippar med naturen.

Det utesluter inte att kunskap berikar reflektionen och förhöjer njutningen. Precis som vi omedvetet skolats i hur man betar sig i båten, undviker giftsvampar och inte åker skridskor över inlopp, utlopp och avlopp så har de allra flesta iranier under uppväxten som en självklarhet lärt känna en gedigen poetisk kanon. Grunden läggs i skolböcker med en stark närvaro av poesi som gör att barn och ungdomar hinner

suga upp en omfattande diktbank utantill. I vår familjs kaotiskt organiserade hemspråksundervisning såg jag hur mina barn redan första dagen möttes av en läsebok där enkla dikter blandades med all dagliga didaktiska texter. Därifrån avancerade språket förvånansvärt snabbt till mångfacetterade dikter, utan att behandlas som en särskild gren inom ämnet. Av naturligt poesiälskande vuxna (tänk ivrig ledare på Mulleskolan) smittas barnen av känslan att det står fri lek på schemat när det är diktdags, snarare än en lektion av den dammiga sort där vägguret tickar i bakgrunden.

I Iran började det förfinade diktandet på allvar under 800-talet ”när runristande vikingar fortfarande paddlade runt de norra haven”, som iranier gärna påpekar med glimten i ögat. Vid den tiden upplevde det persiska språket en renässans efter arabernas invasion på 600-talet, ledd av bland andra Rudaki, som ofta nämns som den klassiska poesins anfader.

Tillsammans med Ferdawsi hundra år senare lade Rudaki grunden för den moderna form av persiska som talas idag. Ferdawsis epos *Shahname*, Konungaboken, är tre gånger så lång som Iliaden och etablerade med 50 000 verspar om (delvis mytiska) persiska kungars bragder, en språk- och kulturskatt ur vilken en ny iransk identitet växte fram. I en andra poetisk våg under 1200- och 1300-talen nåddes en tidlös höjdpunkt i det poetiska uttrycket när de tre diktare som ofta räknas som de främsta verkade: Hafez, Sadi och Rumi. (Här värjer sig min man å alla iraniernas vägnar häftigt mot denna stympade lista av mästare: ”Det är en *grov* generalisering!” utropar han. Jag kontrar med att fem konstiga namn i en paragraf är tillräckligt för oss utlänningar.)

I motsats till andra folk i Mellanöstern, som inte återskapade sina språk efter den arabiska erövringen, etablerade iranierna istället persiskan som en symbol för nationens särart; språket var på samma gång stolt avgränsat från arabiskan som lyckosamt berikat av både den och andra närliggande språk. Persiska talades av mogulerna i Indien, vid det osmanska hovet, samt (fortfarande) av tadjiker och många afghaner, vilket tidigt gjorde det till ett Mellanösterns ”lingua poetica”. När Goethe gav ut sitt verk *Väst-östlig divan* år 1819, med diktöversättningar, poet-porträtt och allmän pr för iransk kultur, fick den iranska poesin inflytande även över europeisk diktning och filosofi.

I Iran har poesin förblivit det kulturella uttryck som stått i förgrunden genom historien. Den strukturerade versen förlorade aldrig sin kraft hos perserna som i väst, utan etablerade sig som en naturlig fortsättning på den muntliga traditionen i både slott och koja. Andra språkbaserade uttrycksformer som romanskrivande och teater utmanade inte dikten i Iran på samma sätt som i väst. Konstformer som är stora i Iran bredvid poesin ges istället en stark koppling till dikten – bland annat miniatyrer vilkas diktstrofer samspelar med motivet. Eller så spelar de, som till exempel arkitektur och hantverk, huvudsakligen på en annan sinnlig arena än språkets.

En ytterligare orsak till diktens allestädes närvaro i Iran är den starka förbindelsen mellan de klassiska poeterna och den mystiska tradition som tillåter ett möte mellan intellektualitet, språk och vetenskap. Omar Khayyam, 1000-talets existentialist-pionjär, var på samma gång matematiker, astronom och poet. Frånvaron av en känslomässig konflikt mellan teknologiskt framsteg och dikt möjliggjorde en fortsatt upphöjd ställning för poesin inom intelligentian. Ännu idag förväntas av den som "vill vara någon" i Iran att han eller hon aktivt befattat sig med diktkonsten. Vad som i Iran är ett tecken på engagemang och att vilja nå fram till lyssnarna, klingar dock i europeiska öron lätt gammalmodigt eller pretentiöst. Jag minns hur jag reflexmässigt fnös-fnissade när Irans utrikesminister Javad Zarif citerade Ferdawsi under kärnvapenförhandlingarna i Wien. Fast det egentligen var snyggt.

Poeter som är älskade och uppskattade av iranerna, inte minst den tidigare nämnda mystiker-triaden Sadi, Rumi och Hafez, genomsyrar samhället på ett sätt som gör att ingen särskild samhällsgrupp lyckats lägga symboliskt beslag på dem, varken en social klass eller någon gruppering utmed den politiska skalan. Imamer citerar Rumi lika ofta som sekulära universitetsstudenter gör det. Snarare än en sfär förbehållen vissa, har man skapat ett torg för alla där dikten är verktyget med vilket man duellerar, eller bron på vilken man möts. "Poesi, snarare än prosa eller ett vanligt samtal, är hur vi (iranier) når fram till varandra", säger den judisk-iransk-amerikanska poeten Roya Hakakian.

Men varför stanna vid ordet som uttryck om man kan förhöja känslan med musik? Västerlandets musikaliska storverk har sällan en röst, men

Illustration (1584) till Sadis *Golestan*.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

i Irans klassiska musiktradition förblir ordet centralt. Sångers utsirade med *tahrir*, "näktergals-sång", förmedlar dikter genom snabba, ornamenterade slingor i de högre tonlägena som improviseras utifrån ett antal bestämda musikaliska teman. Dessa i sin tur är sammansatta av runt 200 ikoniska musikstycken, *gusheh*, som skolade musiker lär sig utantill. Noter används inte eftersom man vill ge varje föreställning ett unikt uttryck och det gäller för sångaren att aldrig upprepa en melodi exakt, utan att hitta på ständigt nya sätt att anpassa rytmen till språket. De vill bjuda publiken på en "filosofisk känsla" snarare än en igenkännbar taktupplevelse.

Lyriker i opposition: Hossein Jannati.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Även inom populärmusiken hittar iranska artister ständigt nya sätt ge den medeltida poesiskatten ny aktualitet. På 1970-talets popsken blev sångerskan Hayedeh megastjärna genom att blanda klassiska dikter och nyskrivet material. Som en iransk ABBA verkar hennes musik inte heller ha något bästföredatum. Även den melankoliske och sammetsröstade Dariush har under årtionden låtit bland annat Rumi-dikter återuppstå som magnifika popballader. I tältet bredvid skäggsiga damen på Youtubes tivoli pågår en ändlös föreställning av tonsatt poesi, bara man hittar dit. Lyssna på *Dariush: Devoted*, till exempel, eller ännu hellre sök efter vad som helst med den briljante Mohsen Namjoo, mannen med Einsteinhåret som plockar och blandar musik- och språkstilar som vore det smågodis på Ica. Pärlor av mystikern Sadi hamnar bredvid toner av Nirvana och det smakar underbart. För några år sedan såg jag honom uppträda på Barbican i London och minns fortfarande känslan av kittlande förvåning. Den lirkar alltid upp något i en.

När jag flyttade till Tyskland i tjugofemårs-åldern tryckte min mormor ett vikingasmycke i handen på mig; en bronskopia av ett utgrävningsfynd från Ångermanlands glesa barrskogar. "Hembygden är något speciellt, det förstår man med åldern", sa hon väl vetandes att min unga hjärna erbjöd urusel jordmån för budskapet. Men även på hälleberget kan frön slå rot, det visste hon också. Så när jag lyssnar på Hafez hemma i soffan i London leker händerna med kedjan på mitt vikingahalsband. Allt som hittar mänsklig resonans kan integreras. Vikingarna och poeterna kan mötas, i kittlande förvåning. ✨

”

Snarare än en sfär förbehållen vissa, har man skapat ett torg för alla där dikten är verktyget med vilket man duellerar, eller bron på vilken man möts.

Heidenstam — vår samtida

Sverige genomlever en tid där frågor ställs om den nationella identiteten. I denna era av självvrannsakan blir ansatsen i Heidenstams fosterländska lyrik högst relevant.

Av Thomas Gür

Av Verner von Heidenstams litterära produktion är det hans lyrik som är mest levande idag. Och det karaktäristiska med den är de stämningar av nationalkänsla, patriotism, fosterländskärlek som förmedlas.

Det som Staffan Björck kunde konstatera i slutet av sin doktorsavhandling från 1946 om Heidenstam, äger sålunda giltighet än i dag. I den, *Heidenstam och sekelskiftets Sverige*, framhöll Björck att "tankar, stämningar och sinnebilder från Heidenstams svensk-lyriska diktning har halvt anonyma glidit in i kulturtraditionen och kan icke längre tänkas bort".

Återkommande besök sedan tonåren i Heidenstams diktvärld av hembygdslängtan och fosterländsk medborgerlighet har fått mig att fundera över hur en samtidspräglad läsning av dessa dikter skulle se ut och vad de i så fall skulle säga oss.

Varför skulle det vara av intresse idag? Innan jag ger ett svar på den frågan finns det anledning att definiera vad som idag kan menas med "fosterland".

I många språk brukar ens eget land benämnas som moderlandet. Svenskans *Moder Svea* är en variant på detta.

I andra språk är det egna landet kopplat till fadern med härledningar från latinets "patria". Det svenska skriftspråkligare "fädernesland" knyter an till gångna mansgenerationer.

Svenskans "fosterland" är mer omfamnande. Med sin koppling snarare till fostran än födsel (fosterföräldrar, fosterfamilj) öppnar uttrycket för att även den som inte är född men som är fostrad i ett land, kan ha sin känslomässiga hemvist där.

Med en sådan förståelse för begreppet "fosterland" kommer vi nära Benedict Andersons definition av nationen som en föreställd gemenskap. (*Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, 1983) Den engelska termen övertolkas ibland på svenska som att föreställningen om nationen som en gemenskap skulle vara inbillad, och att nationen, vilket Anderson inte menar, skulle vara en inbillning, ungefär som tron på tomtar och troll.

Men en föreställd gemenskap mellan människor är många gånger lika reell som en tillhörighet som bygger på börd. Familjer med adopterade barn, där också barnen vet att de är adopterade, är föreställda gemenskaper som är lika reella som familjer där barnen är biologiska avkommor till föräldrarna. På ett liknande sätt utgörs en nation inte av individer som binds samman av härstamning alla gånger, utan av en föreställd och därför verklig ödesgemenskap och av idén om ett fosterland.

Nationell rannsakan präglar den period i svensk historia när Heidenstams lyrik övergår från orientaliska svärmerier och reseintryck som i *Vallfart och vandringsår* från 1888, till först hembygdsskildringar som i *Dikter* från 1895 och därefter nationell och fosterländsk lyrik som i *Nya dikter* från 1915. (Det finns dock åtskilligt av hembygdslrik även i *Vallfart och vandringsår*.)

Denna rannsakan grundar sig på politiska konvulsioner, inte minst kring rösträtten efter den allmänna värnplikts införande 1901. I den diskussionen ställs frågan om medborgarskapets innebörd på sin spets. Men ännu viktigare för den dåtida diskussionen om den nationella identiteten om att vara svensk är den stora emigrationen då 1,5 miljoner svenskar under loppet av cirka 50 år lämnar landet. Emigrationsutredningen tillsätts för att utröna vad

det är hos svenskarna eller i Sverige som framdriver utvandringen. Åtskilliga verk, däribland såväl av Heidenstam (1896) som av Emigrationskommissionens främsta namn, statistikern Gustav Sundbärg (1911), författas om svenskarnas folklynne.

Vid ytterligare tre tillfällen återkommer frågan om den nationella identiteten i form av en rannsakande samhällspolitisk diskussion i svensk nutidshistoria. Den andra gången är under andra världskriget och den hotande Hitlertyska nyordningen. Den tredje gången är i början av 1990-talet och med närmandet till och det efterföljande medlemskapet i EU. Och i vår tid genomlever vi en fjärde sådan period i och med de omvälvande förändringar som den mycket stora invandringen till Sverige har fört med sig.

Under samtliga dessa perioder har likartade frågor ställts, även om ordval och begrepp har varit präglade av respektive tid, om vilka svenskarna är, vilken detta folks relation till Sverige är och, i sin tur, vilken Sveriges relation till omvärlden är.

Den tidigare citerade meningen ur Björcks avhandling fortsätter, också den präglad av sin tids begrepp, på följande sätt om Heidenstams lyrik:

Eftervärlden kommer väl också att söka sig till denna diktning, närhelst behovet framträder att lyfta föreställningen om det svenska samhället över de alldagliga bestyren, vinna helgd åt fosterlandets begrepp och erfara det förgångnas närvaro i nuet.

”

Men en föreställd gemenskap mellan människor är många gånger lika reell som en tillhörighet som bygger på börd.

»

Målning av J.A.G. Acke (1911).

FOTO: ALAMY

Med den utgångspunkten och i vår egen era av nationell självvrannsakan blir Heidenstams fosterländska lyrik åter relevant. För att ge ett nutida perspektiv på den har jag använt mig av fyra begreppspar som har varit närvarande i vår tid i diskussionen om samhälle och politik i allmänhet och kring nation, nationalitet och nationalkänsla i synnerhet.

De fyra begreppsparen är (med några synonymer här och där)

- anywheres / somewheres eller på svenska varsomhelstare/någonstansare
- medborgerlig, territoriell eller civil nationalism/etnisk nationalism
- *constrained* eller *tragic vision/unconstrained* eller *utopian vision*
- *top-down/bottom-up* (konservatism)

Det första begreppsparet är David Goodharts, från hans bok *The Road to Somewhere. The New Tribes Shaping British Politics* (2017). Som en förklaring till utfallet i den brittiska folkomröstningen om EU-medlemskapet hänvisar Goodhart till väljarkårens uppdelning i (de renodlade) motsatsparen varsomhelstare och någonstansare, med en tämligen klumpig överföring till svenska.

De förra är geografiskt rörliga, urbana och ser en positiv kraft i globalisering och internationalism. De betraktar ofta hela Europa och världens storstäder som både möjliga arbetsplatser och bosättningsorter. Reciprokt är de också öppnare för invandring, kulturmöten och kulturblandningar.

Den andra kategorin sätter stort värde på trygghet, hemort och traditioner. Några av dem kan vara politiskt auktoritära nationalister, men huvuddelen har en mer outtalad känsla för vad de uppfattar som ursprungliga värden och värderingar vilka riskerar att gå förlorade genom just globalisering och invandring.

Varianter av det andra begreppsparet, medborgerlig kontra etnisk nationalism, har introducerats och förklarats av statsvetare som Walker Connor, Anthony D Smith och John Hutchinson. Medan dessa är eniga med teoretiker kring nationalism och nationalitet så som Benedict Anderson och Ernest Gellner, om att nationalism är ett modernt fenomen, betonar de tydligare att nationer som gemenskaper är betydligt äldre och har premoderna ursprung.

Smith härleder den medborgerliga nationalismen från en ursprunglig aristokratisk proto-nationalism, där en dynastisk ätt behärskar ett territorium och påtvingar en på sin egen etnicitet grundad identitet på sina undersåtar inom sitt rike. (*The Ethnic Origins of Nations*, 1986) Försvenskningarna under 1600-talet av de av Danmark och Norge erövrade provinserna kan ses som en sådan process. När undersåtarna blir medborgare övergår denna territoriellt betingade nationalism till en civil eller medborgerlig sådan, och mister till stora delar sin etniska ursprungskomponent.

Den etniska nationalismen å sin sida bygger på en folklig mobilisering, ofta som en utbrytning ur ett imperiums maktssfär, för att kunna bilda en egen, på etnisk identitet grundad, statsbildning. Men eftersom det territorium som statsbildningen till slut besitter sällan kommer att omfatta alla i den etniska gruppen, får den etniska nationalismen många gånger en superterritoriell prägel, med vilja att antingen bryta ut eller på andra sätt organisera irridenta, det vill säga medlemmar av den egna etniska gruppen som har hamnat utanför statens gränser. Sådana nationalistiska rörelser företer därför ofta en så kallad pan-karaktär, alltså panslavism, panarabism, panhellenism, panserbism eller panturkism/turanism.

En anmärkning i detta sammanhang för svenskt vidkommande är att försöken att i början av 1900-talet organisera svenskarna i utlan-

det för att vara solidariska med Sverige som statsbildning, den allsvenska rörelsen (alltså en pan-svenskhet), under ledning av filologen Vilhelm Lundström, föll på hälleberget. Vilket kan sägas vara betecknande för den svenska nationalkänslans utveckling. Svensk nationalkänsla och nationell identitet var historiskt förknippade med territoriet, och utvecklades, inte minst av utrikespolitiska skäl, för att inte skapa etnisk oro i det Finland som skulle utgöra en buffert mot Sovjetryssland, till en territoriell och medborgerligt präglad nationalism.

Det tredje begreppsparet, med idealtyperna om ”otyglade/obegränsade” respektive ”tyglade/begränsade” synsätt (där alltså engelskans vision skall tolkas i den betydelsen) härrör från Thomas Sowell, främst hans *A Conflict of Visions* (1987). Hos Steven Pinker återkommer paret, med en uttrycklig hänvisning till Sowell, så som ”utopisk” respektive ”tragisk”. (*The Blank Slate*, 2002) Bägge betonar att båda synsätten återfinns såväl till höger som till vänster i den politiska skalan.

Enligt det obegränsade synsättet är människor goda av naturen. Samhällen kan byggas upp som i det närmaste är perfekta och konfliktfria, bara man kan göra sig av med inskränkta traditioner och oförnuftiga vanor.

Det begränsade synsättet framhåller å sin sida att människor och samhällen är ofullkomliga (”tragiska” i både Sowells och Pinkers term), att individer agerar utifrån incitament som belöningar och sanktioner snarare än av medfödd hygglighet och välvilja.

Det fjärde begreppsparet kan härledas från klassiska tänkare som Edmund Burke och har återupptagits av samtida konservativa filosofer som Roger Scruton. I sin *How to be a Conservative* (2014) skriver Scruton att när samhället organiseras ovanifrån ”either by the top-down government of a revolutionary dictatorship, or by the impersonal edicts of an inscrutable bureaucracy” kommer ansvarsskyldighet att snabbt försvinna både från det politiska systemet och från samhället. Ett styre organiserat uppifrån och ned, *top-down*, fostrar oansvariga individer, och när staten borttränger det civila samhället leder detta till omfattande vägran från medborgarna att agera själva.

Scruton kontrasterar detta mot Burkes plädering för ett samhälle som skapas nedifrån och upp, som jag här har benämnt *bottom-up*, och ”genom traditioner som har vuxit fram ur vårt behov av gemenskaper”:

Notera att *top-down* i Scrutons bestämning inte behöver röra sig om en konservativ regim, den kan lika gärna vara radikal. Och den kan vara både höger och vänster. En samhällsordning som är uppbyggd *bottom-up*, kommer dock förmodligen utan undantag att bli konservativ, även om den också den kan vara såväl höger som vänster (i det senare fallet som till exempel den israeliska socialistiska kibbutzrörelsen).

I ljuset av dessa fyra begreppspar ser vi i Heidenstams lyriska produktion en rörelse från en kosmopolitisk resenär och världsmedborgare

som diktar om Moguls kungaring eller Attikas svinnaherdar, och som har kunnat vara var som helst, till att bli hemmahörande någonstans. En som efter åtta långa vandringsår längtar hem: ”Jag längtar hem. Jag längtar var jag går/– men ej till människor! Jag längtar marken,/jag längtar stenarna där barn jag lekt.” (*Ensamhetens tankar* IV)

Den hemlängtan till bygden förs sedan över till bebyggelsen och till de nära och kära. ”Än stå som förr bland sjöar och moras/de röda stugorna och herrgårdshusen./ Här gingo bakom samma frusna glas/vår mor och far och tände juleljusen.” (*Hemlandet*)

Hos Heidenstam börjar sålunda omhuldandet av hembygden med de formativa minnen som präglat barndomen: ”Hör furornas dova sorgemusik/med förstämde trummor och tubor i moll,/en blåkullahymn med suckar och skrik/i ödemarken diktad av troll!/Vem ärver ej av sin hembygd drag!/Och den som lyss som liten slarv/till skogens då får annat arv/än den, som föddes vid en gata.” (*Tiveden* IX)

Hemmet blir därmed det fäste som gör människan trygg, och den värld i världen vi själva kan skapa: ”Ett hem! Det är det fästet,/vi rest med murar trygga –/vår egen värld – den enda/vi mitt i världen bygga.” (*Hemmet*)

Och så kärt är det fästet att människan hellre väljer att strida, och om nödvändigt dö, för det, än att tvingas överge det: ”Han talte sakta: – Fager blommor liden./Hon aldrig tycktes mig mer fager förr./Min gula åker väntar skördetiden./För mig finns ingen väg från hemmets dörr.” (*För mig finns ingen väg från hemmets dörr*)

Hos Heidenstam utgår kärleken till hembygden från naturen och sedan från hemmet, en kärlek som vidgas till hemlandet, och som blir till fosterlandskänsla. Heidenstams konservatism och patriotism byggs, så som hos Burke och Scruton, underifrån och upp, inte uppifrån och ned.

Som Björck påpekar är Heidenstams patriotism ”på punkt efter punkt av ett annat skaplynne än den gamla officiella”. Medan den officiella

”

Hos Heidenstam utgår kärleken till hembygden från naturen och sedan från hemmet, en kärlek som vidgas till hemlandet, och som blir till fosterlandskänsla.

»

Hemmet Övralid.

FOTO: GÖRAN GUSTAFSON/TT

”

Det finns ett tydligt moment av tillägnande, en föreställning om samhörighet som växer fram, som blir till. Sverige är inte, utan det *blir* vårt hemland, vi är inte, utan vi *blir* ett folk.

patriotismen präglas av "en politiskt konservativ ämbetsmannadoktrin, historiskt orienterad med statens utveckling som riktlinje och vidare rojalistisk, konventionellt moralisk och kristlig samt blottad på estetiskt innehåll" är Heidenstams patriotism, om man renodlar den, "politiskt radikal, historiskt inställd, men med sikte på folket och individen, antirojalistisk, amoralisk, hänsynslöst estetisk och hednisk eller själv en religion".

Och utan individen givetvis inga minnen om vare sig hemmet, bygden eller landet, oaktat om det är armod som präglar hågkomsterna: "Han minns vart rum,/om också lågt och armt,/vart myrtenstånd/på blekta fönsterborden./Hur skulle hjärtat/famna mindre varmt/den bygd, det land,/som blev vårt hem på jorden! (Hemlandet)

Och folket är de individer som tillsammans delar vardagen i såväl stad som land, som i fabrik som på åker: "Ån tindra alla stjärnors ljus,/fast bonden med sin lykta/ren vankar kring bland gårdens hus./Till skogs med tunga vingars sus/nu nattens fåglar flykta./I stugans vrå slog uret fem,/en morgon åter randas./Fabriken svänger hjul och rem/och eld och gnistor andas." (En dag)

Det som utmärker Heidenstams patriotism

är en medborgerlig nationalism som för sin tid givetvis också är politiskt nydanande. I rösträttsstriden går patriotismen i envig mot den på ekonomiska villkor graderade rösträtten och argumenterar för samma rätt för fattiga som rika, för rätten att rösta fritt, "som förr bland sköldar och bågar/men icke vägas i köpmäns mitt/likt penningepåsar på vågar". (Medborgarsång)

Medborgarrätten bygger på att den ödesgemenskap som det till en nation sammanflätade folket delar, också kan stå för den allra största uppoffringen: "Vi stridde gemensamt för hem och hård,/då våra kuster förbrändes./Ej herrarna ensamt grepo till svärd,/när varnande vårdkase tändes./Ej herrarna ensamt segnade ner/men också herrarnas drängar." (Medborgarsång)

Och då, givetvis, med de avslutande versraderna för denna strof, så är det en skam, en "fläck på Sveriges baner/att medborgarrätt heter pengar".

I Heidenstams formuleringar kring land, folk och språk återkommer ständigt verbet "att bli-va". Det finns ett tydligt moment av tillägnande, en föreställning om samhörighet som växer fram, som blir till. Sverige är inte, utan det *blir* vårt hemland, vi är inte, utan vi *blir* ett folk. "Vi vilja bli-va ett folk", heter det i slutet av "Soldatsång". Likaså avslutas "Medborgarsång" på

samma sätt: "... vi vilja bliva ett enda folk ..." I "Åkallan och löfte", åter i avslutningen, har till och med det svenska språket kommit att bli vårt: "... du folk, du land, du språk, som blev vårt, /du vår andes stämma i världen."

Heidenstams tankefigur bygger på en i hans tid förhärskande idé om att undersåtar i ett rike blir till medborgare, blir till folk och blir till nation genom att alla i befolkningen får lika rättigheter och skyldigheter och delar ett gemensamt öde.

Anakroniskt med en nutida läsning kan sägas att Heidenstam står för en civil nationalism, som tar fasta på en samhörighet grundad på medborgarligen rättigheter och skyldigheter och som går bortom ursprung och blodsband.

I Heidenstams lyriska föreställningsförmåga återfinns denna gemenskap generationerna över, där han knyter samman framtid, nutid och dåtid på några rader. Heidenstam själv, med sina barnlösa äktenskap och sin fars aska som han hade strött över Vätterns vatten, låter inte dessa privata omständigheter rubba den stora bilden av gemenskapsvilja, att Sverige skall bli vår strid, men också vår ro: "Sverige, moder! Bliv vår strid, vår ro, /du land, där våra barn en gång få bo /och våra fäder sova under kyrkohällen" (*Sverige*)

I sin patriotism förlorar sig Heidenstam lika fullt inte i något nationalistiskt förhärskande eller förheligande av vare sig landets eller folkets förträfflighet eller överlägsenhet.

I hans kvarlämnade anteckningar återfinns följande om nationalismen:

"Det är med nationalismen som med många andra dygder: den har ett skiftande värde. Den kan vara hälsans, livslustens glada stridsrop. Den kan vara gisslande tuktan när ett folks vilja brinner i pipan och självkänslan förvandlas till senil olust, den kan blåsas upp till hysteri och håg till rov och äventyr, och den kan stelna till uppstyltade fraser och vilseledande jämförelser."

Istället frammanar Heidenstam en bild av ständig förbättring och om vikten av samhörighet. "Det är skam att sitta som vi ha gjort /och tempel åt andra välva, /men kasta stenar på egen port /och tala ont om oss själva, /Vi tröttnat att blöda för egen dolk, /att hjärtat från huvudet skilja; /vi vilja bliva ett enda folk, /och vi äro och bli det vi vilja." (*Medborgarsång*)

Och, som också framkommer i hans mer religiöst färgade centralityk, finns det heliga inte i det storvulna, utan runt knuten, i naturen och i människors verk, så länge som man har tro: "Lär mig vörda så och besjunga /hela den stora, ljusa värld, /som står fylld av vingars surr, /ängar och berg och underbara, /ädelst visa människo- verk, /Den har tro, för vilken mycket är heligt." (*Himladrottningens bild i Heda*)

Staffan Björck sammanfattar Heidenstams resa, för att uttrycka det i Sowell's termer, från det obegränsade till det begränsade:

I gemenskapens intresse lade Heidenstam starka band på sin subjektivism och modifierade sin hållning i riktning mot det samlande och representativa; trotsaren och den bisarra polemikern blev en utjämnare, en talesman för klokhet och måtta.

Historiskt kan sägas att Heidenstams appeller om enighet över och bortom vardagens trötter kom att uppfattas som förlegade i en tid av ökade samhällsmotsättningar, vilka förlöstes av social reformpolitik.

Samtidigt ger likväl Heidenstams patriotism och fosterlandskänsla, som bygger på kärleken till det nära och lyfter sig till gemenskapsvilja, hans betoning av medborgarskapet framför börd och ställning och hans gradvis vunna förståelse för sans och måtta, svaret på många nutida frågor.

Nu när frågan om nationell gemenskap och tillhörighet åter är aktuell blir också Heidenstam en vår samtida. ✧

Artikeln bygger på ett anförande vid Heidenstamsällskapets årsmöte 2021.

”

I sin patriotism förlorar Heidenstam lika fullt inte sig i något nationalistiskt förhärskande eller förheligande av vare sig landets eller folkets förträfflighet eller överlägsenhet.

Av Christian
Abrahamsson

Christian Abrahamsson
är kulturskribent och
filddr i kulturgeografi.

Normupplösning

Under 2010-talet började stabiliteten i samhället snabbt försvagas. Institutionernas företrädare har blivit alltmer frikopplade från deras grundläggande normsystem.

Det svenska 2010-talet kommer sannolikt att vara ett intressant decennium att studera för framtida historiker. Intrycket, när vi nyligen har lämnat decenniet bakom oss är att kompassnålen snurrade okontrollerat. Att gå tillbaka och läsa samhällsdebatten från dess inledning och ställa den mot hur den såg ut vid dess slut kan lätt leda till en viss

schizofren upplevelse. Känslan är förvisso inte begränsad till Sverige. 2010 var Donald Trump känd som programledare för *The Apprentice* och storsvulen fastighetsmagnat; brexit var en kampanj som några få i politikens ytterkanter drev; kriget i Syrien inleddes först året efter; Krim var fortfarande en del av Ukraina och demokratiseringen av Kina någonting som flera seriösa kommentatorer menade låg i korten. Med detta vill jag inte hävda att utvecklingen enbart är dyster, snarare att den kan vara mycket svår att förutse.

”

Vad som fått min egen kompassnål att snurra är att även, den vanligtvis mer stabila, utvecklingen i ett land som Sverige varit så svår att förutse.

Vad som fått min egen kompassnål att snurra är att även, den vanligtvis mer stabila, utvecklingen i ett land som Sverige varit så svår att förutse. 2011 återvände jag till Sverige efter att ha tillbringat ett antal år först i Vancouver och därefter i Amsterdam. Jag kan fortfarande komma ihåg hur gatubilden förändrats under de år jag varit borta, plötsligt satt tiggare i vart och vartannat gathörn. Scener som aldrig förekommit under vare sig min barndom eller senare blev allt vanligare. När jag något år senare flyttade till

Malmö gick jag ofta förbi det så kallade Sorgenfriläget som på kort tid växt fram på en ödetomt och kommit att utgöra Sveriges kanske tydligaste exempel på en slumbebyggelse vi inte haft på hundra år. Att promenera förbi Sorgenfriläget var som att förflyttas till en annan tid beskriven av Lubbe Nordström i *Lort-Sverige* eller i *Sagan om Karl-Bertil Jonssons julafton*. Så här i efterhand är det mest förvånande hur det offentliga Sverige reagerade, eller snarare inte reagerade. Exemplet med tiggeriet är, just det, ett exempel. Samtidigt

»

”

Institutioner är förvisso inte individer och kan således inte forma sociala relationer till andra individer, men de präglas liksom individer av olika normsystem.

var det en fingervisning om att någonting hade eller höll på att förändras. Sannolikt hade förändringen varit på väg en längre tid, men utan att vara uppenbar annat än om man lyssnade mycket noggrant och klarade av att läsa mellan raderna.

Om jag skulle försöka att identifiera ett antal, med varandra besläktade, överideologier under 2010-talet är det i normen som begrepp och praktik. Idén om normalitet som någonting i sig negativt är förvisso inte ny. Det skulle vara möjligt att genealogiskt leda i bevis att kritiken av normaliteten har präglat samhället de senaste fem decennierna. I vissa avseenden har kritiken varit positiv eftersom den har lett till att grupper som tidigare marginaliserades och i vissa fall kriminaliserades nu fått samma rättigheter som de som utgör normen. Det mest uppenbara exemplet är homosexuella, sjukdomsklassificeringen för homosexualitet togs bort 1979. Samtidigt är det givetvis så att ett samhälle utan normer riskerar att bli fruktansvärt, inte minst eftersom det ofta är de outtalande regler som normerna utgör som bidrar till att skapa en viss förutsägbarhet och stabilitet. Det handlar inte nödvändigtvis om att normer ska förstås som ordnade enligt en värdeskala med

goda och dåliga normer. Normer, liksom andra sociala och kulturella fenomen, varierar och förändras över tid och rum. Ett delat normsystem utgör inte bara grunden för ett stabilt samhälle, det är dessutom enbart i relation till en fastlagd norm som dynamiska eller kreativa normöverträdelser kan förekomma; utan lag inget brott.

Den franske sociologen Émile Durkheim anlägger i sin klassiska studie över självmordet som socialt fenomen, *Le Suicide* (1897), ett perspektiv på frågan om normens betydelse för en fungerande relation mellan samhälle och individ som alltför sällan uppmärksammas i offentligheten. Durkheim menade att självmordets orsaker stod att finna i normernas relation till ett antal sociala fenomen och inte, som det var vanligt att hävda, i olika mentala rubbningar hos individen. Det intressanta med Durkheims studie är inte självmordet i sig utan hur han förklarar dels normens framsida, som han benämner som det *anomiska* tillståndet, dels hur han förklarar hur normer formeras olika i traditionella samhällen och i moderna och differentierade samhällen. Ett välfungerande normsystem utgör, menade han, grunden för ett välfungerande samhälle. Normerna fungerar som referenspunkter i specifika situationer och utgör en stabiliserande faktor i

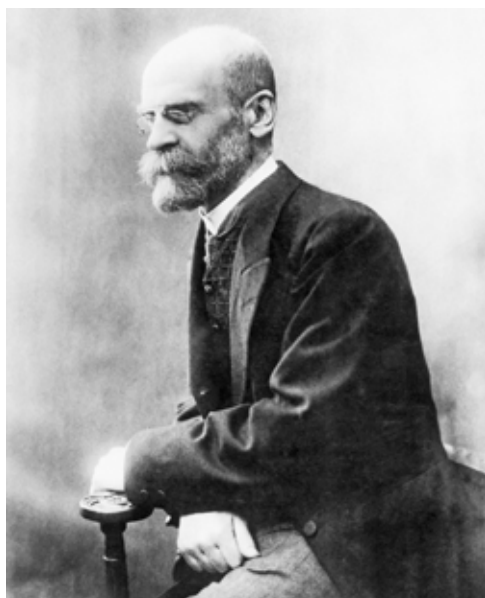
Anstötligt broderi i tjänsterummet.

FOTO: MAGNUS HJALMARSON NEIDEMAN/TT

och med att de skapar en möjlighet att avgöra vilka beteenden som anses som dygdiga och vilka som anses vara lastbara. Normerna fungerar som en gränsdragning mellan normaliteten och det avvikande. Självfallet kan detta innebära att en specifik norm är förtryckande och orättfärdig betraktad i relation till värden som anses centrala i till exempel en liberal demokrati.

De traditionella samhällena präglas av en uppsättning gemensamma värderingar, framförallt grundade i en religiös moral, medan de moderna samhällena präglas av större utrymme för individen att formulera sina egna värderingar och välja sitt liv. Det är just i den gränslöshet som kan uppstå i det moderna samhället som anomie som mest riskerar att uppstå. Anomie beskriver inte normlöshet så mycket som gränslöshet och en frihet från det kollektiva tryck som existerar i det traditionella samhället. Individens nyvunna frihet riskerar att leda till en situation i vilken hon inte längre befinner sig i fas med normer och värderingar. En besläktad teori utvecklades av en av Chicagoskolans främsta medlemmar, sociologen Robert E Park, som menade att migration från en kultur till en annan skapar vad han benämnde som "marginal man".

Émile Durkheim.

FOTO: GETTY IMAGES

Den marginaliserade människan var, enligt Park, någon som befann sig mellan två inte enbart olika kulturer, utan antagonistiska kulturer. För Park, liksom i flera av Chicagoskolans centrala monografier, framstår denna individ som en produkt av den migration som ägt rum från dels Europa, dels den amerikanska Södern. Innan hon är integrerad i den nya kulturens normsystem löper hon risken att drabbas av anomie.

Durkheim skriver i en tid av snabba och ständigt skiftande sociala förändringar – industrialisering, sekularisering, urbanisering – och försöker fånga vad som förskjutits i relationen mellan individ och kollektiv. Att den generation samhällsteoretiker han tillhörde kom att formulera teorier om skiftet mellan det traditionella och det moderna är knappast förvånande. Det var någonting de alla genomlevde och år för år kunde iaktta. Det är i ljuset av den volatilitet som präglade det sena 1800-talet inte underligt att de ställde frågan "Hur är samhället möjligt?" för att citera en av Durkheims samtida, den tyske sociologen och filosofen Georg Simmel. I dagens Sverige ställs sällan den frågan. En tänkbar förklaring kan vara, tror jag, att samhällets stabilitet tas för givet. "Som igår och idag så även imorgon", skulle kunna vara ett slags sekulär trossats för en, för det mesta liknöjd, svensk medelklass.

Mina återkommande promenader förbi Sorgenfriläget med de så kallade EU-migranterna, mestadels romer från länder som Rumänien och Bulgarien, fick mig att på allvar börja fundera över vilket land Sverige under 2010-talet var på väg att förvandlas till. Det gick inte att undgå att känna medlidande och empati för de människor som vintertid, i den många gånger bistra skånska vintern, sov i uppvärmda bilar och under presenningar. Samtidigt var det lika svårt att inte fundera över hur det kunde vara möjligt att staten, eller i det här fallet Malmö kommun, lät det fortgå utan att reagera. I likhet med de flesta svenskar har min

”

I riksdagen har vi nyligen fått höra en minister, Märta Stenevi, skämta om att hon också tillhör en klan. Normupplösning präglar inte enbart samhällets yrkeskriminella.

>>

”

Kanske är det inte möjligt att föra det samtal jag skulle önska? Det är fullt tänkbart att det är försent att till exempel återupprätta det ämbetsmannamönster Strömholm talade om 1972.

tilltro till staten varit orimligt stor. Föreställningen att jag växt upp i ett av världens mest välordnade länder är, på gott och ont, fortfarande en barnatro som är svår att överge. Att staten vill dig väl är långt ifrån alltid en god utgångspunkt, men likväl har vi så länge marinerats i den övertygelsen att ideologin förvandlats till det vatten vi likt fiskar simmar i. Redan i mina första möten med människor formade i andra kulturer insåg jag hur lydig jag var. ”Nej, jag kan inte bada än. Jag måste vänta minst en timme efter att ha ätit.”

Nära sammankopplad med normen och normformationen är traditionen; normer kräver kontinuitet för att fungera och upprätthållas. På samma sätt fungerar traditionen som en stabiliserande faktor även i perioder av stor instabilitet och snabba förändringar, vad vi kan beteckna som makrotraditioner och mikrotraditioner. Mikrotraditioner skulle kunna vara hur en viss familj alltid firar olika högtider och makrotraditioner att samma högtider är markerade i kalendern. Helt centralt för att samhället ska kunna reproducera sig själva är både normerna och traditionen, men utan välfungerande institutioner skulle den stabilitet, materiell liksom idémässig, som krävs inte kunna upprätthållas. Det är också varje sann kulturrevolutionär väl medveten om: angrip institutionerna om

du vill omforma ett samhälle. Nu tror jag förvisso inte att den förre kulturministern Alice Bah Kuhnke var tillräckligt insatt för att riktigt förstå innebörden av det broderi med texten ”Visst behöver vi en kulturrevolution nu” som hängde i hennes tjänsterum på departementet. Men okunnighet har å andra sidan aldrig varit en ursäkt för anstötligt beteende.

En fråga som jag började formulera någon gång under 2010-talets första år var huruvida de svenska institutionerna, länge garanten för samhällslig stabilitet, alltmer kommit att kännetecknas av institutionell anomie. Institutioner är förvisso inte individer och kan således inte forma sociala relationer till andra individer, men de präglas liksom individer av olika normsystem. Under det svenska 2010-talet tycktes exemplen på hur företrädare för svenska institutioner, inte minst för en rad myndigheter, blivit alltmer frikopplade från de normsystem som tidigare utgjort en grund för institutionerna ifråga. Vissa yttranden från de främsta företrädarna för olika institutioner har nästintill antagit formen av memes: ”Låt Anders vara Anders” (Migrationsverkets tidigare Generaldirektör, Anders Danielsson, under flyktingvågen 2015); ”Vad har den personen varit med om för någonting? Vilka omständigheter har den killen växt upp under? Vad är det för trauma han bär med sig?” (tidigare rikspolischef Dan Eliasson i teve efter att en kvinna mördats av en asylsökare på ett asylboende, han uttalade sig om mördaren). Exempelen på vad som bäst kan beskrivas som en ny form av gränslöshet och omdömeslöshet skulle kunna mångfaldigas många gånger om. Samtidigt äger inga normförskjutningar eller normupplösningar rum över en natt.

I en bok som nästa år fyller femtio år diskuterar Uppsala universitets tidigare rektor, professor emeritus Stig Strömholm, det svenska ämbetsmannaidealet. *Sverige 1972. Försök till en lidelsefri betraktelse* är i viktiga avseenden en av de märkvärdigaste och mest intressanta jag har läst om det svenska samhället. Den är ett försök att fånga det land som Sverige var 1972 genom att analysera och beskriva de idéer och de grupper som i någon mening var hegemoniska. Strömholm skriver i ljuset av ett långt och obrutet socialdemokratiskt maktinnehav; den lidelsefria betraktelsen är ofrånkomligt präglad av hans konservativa sinne. Trots att han givetvis inte kunde veta vad som skulle följa är boken i vissa stycken nästan profetisk. Kanske ett tecken på hur otidsenlig den måste ha varit när den publicerades? Strömholm upprätthåller sig bland annat kring den svenska elitformationen och de mönster som eliterna ger upphov till och reproducerar. Om ämbetsmannen, en helt central figur för att reproducera samhällets institutioner, skriver Strömholm:

”Ämbetsmannen i sin prydno är sällan vare sig nyskapande, iderik eller inspirerande. Med denna gestalt förknippar man snarare måtta, gott omdöme, rättrådighet och kanske en viss formalism. Som *enda* elitgestalt passar han väl in i ett statiskt samhälle, inte i ett dynamiskt. Men just

Stig Strömholm:
konservativ
långt före sin tid.

FOTO: ULLAMONTAN/TT

denna till dygd sublimerade ”normalitet” gör mönstret tjänligt som avneurotiserande komplement till mer dynamiska modeller. *Om*, som jag påstår, eliter och elitmönster är en ofrånkomlig åkomma, *om*, som jag likaså hävdar, en balanserad och styrd mönsterbildning från erkända eliter är ett bättre sätt att komma till rätta med sjukan än ett lögnaktigt eller i bästa fall misslett förnekande av den och *om*, som jag slutligen också vill göra gällande, mänsklighetens stora flertal mår bättre av mönster som varken sporrar dem till artificiell och krävande personlighetsutveckling eller utelämnar dem åt okontrollerade djungellagar – då är ämbetsmannamönstret något utomordentligt värdefullt.”

Det mönster som Strömholm skrev om under det tidiga 1970-talet tycks i allt väsentligt ha försvunnit. Inte över en natt. Det tar minst en generation att avskaffa det ämbetsmannamönster som han beskriver. Institutioner präglas av tydlig spårundenhet och de normer som formats under en generation har en tendens att överföras även till nästa generation, även om regleringsbrevet säger någonting annat. Valfungerande institutioner formar sina medlemmar på sätt som tar lång tid att förändra. Men vad händer när de staket som G K Chesterton varnar för att utan eftertanke montera ner väl är borta och ingen längre kommer ihåg att det ens funnits ett staket på platsen? I ett profetiskt stycke beskriver Strömholm den kader av då unga män som inleder sina karriärer på verken och myndigheterna:

”Det är här förvisso ofta fråga om en ’elit’, men det finns åtminstone två skäl varför den knappast kan förväntas någonsin bidra till en mer permanent mönsterbildning. För det första är de elitgrundande egenskaperna oenhetliga och omstridda: det finns folk med accent på en teknisk prestationsförmåga av väsentligen samma typ som näringslivets ’unga män’ och det finns folk med övervägande politisk-ideologisk slagsida. Vidare rör det sig om folk utgångna ur ett smalt och i stor utsträckning tidigt slutet skikt, som visserligen inte lider av bristande självtillit men som av många uppfattas som rena kondottiärer, framgångsrika endast genom öppet eller dolt åsidosättande av väletablerade principer för tjänstetillsättning och befordran. Förvaltningens framgångsrika ’unga män’ avtecknar sig – mot bakgrunden av en numerärt oändligt överlägsen tjänstemannakår, som lätt uppfattas och uppfattar sig som avskuren från varje chans till befordran av ovidkommande skäl – som en isolerad och till och med i viss mån hatad kår av arrivistiska ’politruker’.”

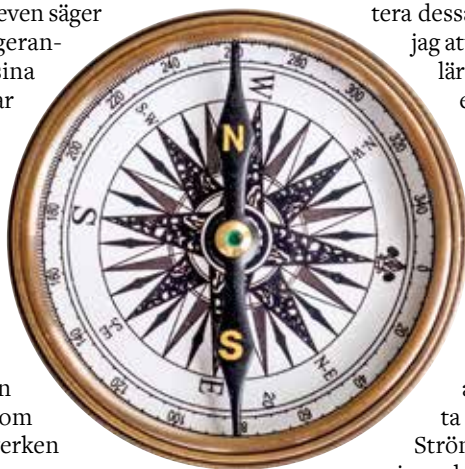
Min egen kompassnål har inte slutat snurra. Kanske har den inte varit mer instabil än under

den gångna sommaren. Sjutton personer har skjutits ihjäl i skjutningar som ägt rum på orter över hela landet, i mindre städer som Luleå liksom i storstädernas utsatta områden. Det har varit den blodigaste sommaren i modern tid. Många av skjutningarna har inneburit att oskyldiga kommit till skada, i Flemingsberg gällde det två barn som träffades av en förlupen kula. Sedan 2018 till i dag har enligt statistik som SVT presenterat 1 272 skjutningar rapporterats till polisen, 168 människor har dött till följd av skjutningar och 450 har skadats. Vi har även fått bevittna slagsmål mellan kriminella klaner i såväl Lund som Göteborg. I riksdagen har vi nyligen fått höra en minister, Märta Stenevi, skämta om att hon också tillhör en klan. Normupplösning präglar inte enbart samhällets yrkeskriminella.

Det offentliga samtalet har, av lättförklarliga skäl, framförallt kommit att handla om det spektakulära och det lättfattliga, skjutningarna, tiggarnas läger, migrationen och enstaka omdömeslösa uttalanden. Mitt argument är inte att säga att det är oviktigt att diskutera dessa saker, men samtidigt tror jag att det efemära och spektakulära riskerar att skymma blicken och hindra de samtal vi behöver föra. Kritiken riskerar att bli vag och tandlös om den undviker de problem som ett anormiskt tillstånd skapar. Kanske är det inte möjligt att föra det samtal jag skulle önska? Det är fullt tänkbart att det är för sent att till exempel återupprätta det ämbetsmannamönster Strömholm talade om 1972. Låt mig avsluta med ett ytterligare citat ur Strömholms bok. Ett citat som, bättre än jag kan formulera det, identifierar pudelns kärna.

”Om vi sammanfattningsvis konstaterar, att det svenska samhället har en uppsättning skilda maktgrupper, som är stora nog att och har ett tillräckligt brett underlag för en utpräglad intern elitbildning, att detta samhälle energiskt förnekar och motverkar elitbildningens förekomst, om vi samtidigt antager, att dessa gruppeliter har svårt att kommunicera och i allt väsentligt saknar möjlighet att tillhandahålla gångbara samhälleliga mönster av generell räckvidd och om vi slutligen erinrar om vår grundhypotes – att elit-sjukan är ofrånkomlig och obotlig – vad kan man då räkna med att den svenska elitbildningen och antielitbildningen producerar för effekter?

Den uppmuntrar vargarna, förefaller det mig. Eliter, som måste maskera sig, som saknar mönster, saknar gemenskap med andra likvärdiga grupper och därmed undgår de krav som en sådan gemenskap ställer, riskerar att bli mafior, som opererar mot eller vid sidan av de breda samhällsintressena. De enda mönster som förstärks genom en sådan dold och splittrad elitbildning är djungelns lagar.” ✨

”

Valfungerande institutioner formar sina medlemmar på ett sätt som tar lång tid att förändra.

Vad händer om socialsekreterare, lärare och andra yrkesgrupper underkastar sig eller bär upp hederskulturens normer? Det finns skäl att vara orolig.

Hederskulturens medlöpare

Jenny Sonesson

”

Tillsammans med dotterns pappa, som utsatt dottern för hedersförtryck, driver modern ett jourboende för våldsutsatta kvinnor som får offentliga bidrag.

Första skottet gick in i pannan, det andra i käken. Hon slapp höra hur fadern upprepade ordet ”hora” när han sköt. Obduktionen visade att den första kulan avslutade Fadime Sahindals 26-åriga liv. Pistolen avlossades utanför en lägenhet på Sköldmövägen i Uppsala den 21 januari 2002. Fadime hade samma dag kommit med tåg från Östersund till sin hemstad för att i hemlighet säga adjö till modern och systerarna före resan till Afrika. Under ett halvår i Kenya skulle hon göra sin avslutande praktik på socionomprogrammet.

Under flera år hade Fadime tvingats på flykt från Uppsala på grund av dödshot från fadern och sin yngre bror. De ansåg att hon dragit vanära över släkten genom att vägra gifta sig med en kusin från familjens kurdiska hemby i Turkiet. Fadime accepterade inte att vara en handelsvara och inledde istället en kärleksrelation med Patrik, en svensk man. Släkten hade förbjudit den blivande socialarbetaren att besöka Uppsala men hennes längtan efter modern och systerarna fick henne att trotsa förbudet. Därför måste hon dö.

FADIME VAR studiebegåvad men antagningsbeskedet till högskolan gömde föräldrarna undan. Av en slump fick dottern ändå veta att hon var antagen och gick sin egen väg. Hon valde att utbilda sig till socionom för att kunna hjälpa andra hedersutsatta men även förövarna. Fadime

ansåg att även de är offer för hederskulturen. ”Får jag bara en enda människa att börja tänka efter vad de gör mot sitt barn, då är jag beredd att gå genom eld och vatten”, deklarerade hon i en intervju.

FADIME HADE BEHÖVTS i socialtjänsten med sin tydliga moraliska kompass. Flera studier pekar på att hederskulturen kastar en allt längre och mörkare skugga över mänskliga fri- och rättigheter i Sverige. En fråga som vi tyvärr måste ställa oss är vad som händer om socialsekreterare, lärare, ungdomsledare och andra yrkesgrupper underkastar sig eller bär upp hederskulturens normer? Anställda som inte vågar eller vill hävda svensk lagstiftning, utan blir hederns ofrivilliga eller villiga medlöpare. Det finns skäl att vara bekymrad.

Jag sitter i styrelsen för riksorganisationen Glöm Aldrig Pela och Fadime, förkortad GAPF. Organisationen erbjuder bland annat stöd till dem som är utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck. Varje år kontaktas stödjouren av ett antal flickor och unga kvinnor som uppger att de inte vågar vända sig till socialförvaltningen eller söka hjälp via skolan. Orsaken är att de misstänker att släktingar eller vänner till familjen som arbetar där går hederskulturens ärenden. Oron är inte helt obefogad utifrån fall som organisationen har kommit i kontakt med.

Kansliet har till exempel följt en flicka som har tvångsomhändertagits, som en följd av hedersförtryck i familjen, trots att flickans egen mamma har bakgrund som

FOTO: PETER KNOPP/TT

socialsekreterare. Tillsammans med dotterns pappa, som utsatt dottern för hedersförtryck, driver modern ett jourboende för våldsutsatta kvinnor som får offentliga bidrag. Ett exempel från skolans värld är ett par som fått en dotter tvångsomhändertagen på grund av att de har utsatt henne för hedersrelaterat våld. Båda föräldrarna jobbar fortfarande kvar på en grundskola och har hotat en lärare som hjälpt dottern.

I AUGUSTI I ÅR presenterades en rapport med titeln *Finns det en tystnadskultur i Göteborgs stad?* som speglar GAPF:s erfarenheter. Den oberoende undersökningen har tagits fram av säkerhetskonsult Anna Hedin Ekström på uppdrag av kommunstyrelsen. Innehållet är baserat på ett femtiotal intervjuer med medarbetare och chefer på olika nivåer inom socialförvaltningar i Göteborgs stad. Det är skakande läsning.

Dokumentet slår fast att Göteborg lider av en tystnadskultur bland de anställda som är kopplad till kriminella strukturer. Det är visserligen en svepande bild som tecknas av tillståndet i stadens utanförskapsområden, men mönstret som framträder utifrån intervjuerna får inte avfärdas. Med kriminella strukturer avses främst organiserad brottslighet men även hederskultur, ofta överlappar dessa fenomen varandra. Polisen i Göteborg uppger sedan tidigare att de släktbaserade kriminella nätverken arrangerar äktenskap i syfte att stärka nätverken och att barnen fosteras i den organiserade brottsligheten.

RAPPORTEN VARNAR för att personal i staden kan vara en del av en destruktiv normkultur som de överför till den kommunala verksamheten och i området där de arbetar. Det innebär att de som bor i området inte får del av insatser som de har laglig rätt till, som jämlik undervisning eller hjälp att lämna en miljö av hedersförtryck.

Det framkommer också att det finns anställda som inte delar stadens värdegrund om hedersfrågor och öppet visar detta under arbetstid. Det finns exempel på personal som har ifrågasatt utbildningsinsatser om hederskultur med motiveringen att det inte är ett problem. Intervjupersoner uppger att de har blivit kallade för "rasister" av kolleger när de lyft hedersproblematik, vilket har lett till tystnad.

Att sätta gränser gentemot personer som man känner eller är släkt med kan vara svårt, vittnar de intervjuade om. Det kan också uppfattas som fel att gå emot personer inom samma etniska grupp. Känslan av lojalitet kan vara särskilt stark när det handlar om hedersrelaterade ärenden. Att göra en polisanmälan, en insats eller åtgärd kan innebära att man inte kan arbeta eller bo kvar i området, eller att ens familj får utstå hot och våld. Att inte prata med polisen eller berätta för arbetsgivaren blir en strategi för att överleva.

Enligt rapporten lever omkring 15 procent av stadens elever i årskurs nio med hedersnormer i familjen. Det uppges finnas skolor i Göteborg som vägrar erbjuda sexualundervisning i enlighet med

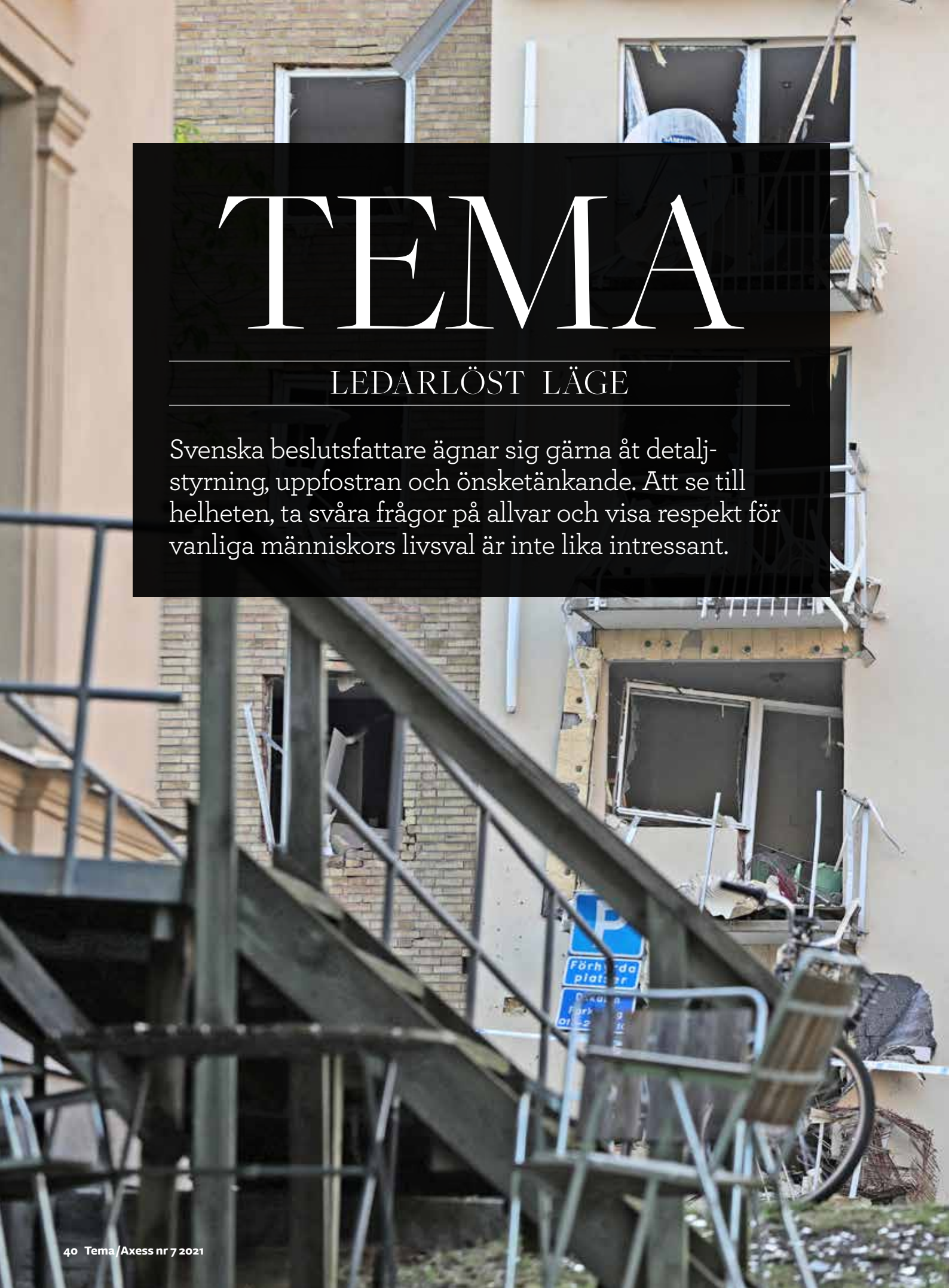
läroplanen. När pojkar och män uppvisar negativa och kontrollerande attityder mot flickor och kvinnor möts de inte av tillsägelser. Det förekommer misstankar om att flickor har gifts bort i andra städer eller förts utomlands för äktenskap.

TYSTNADSKULTUREN förtjänar fler kartläggningar och framförallt åtgärder utan skygglappar. Normförskjutningarna fräter på välfärds- och rättsstaten. Personal i offentlig sektor måste alltid följa svensk lag, särskilt de som arbetar med barn.

Två månader före sin död höll Fadime Sahindals ett uppmärksammat tal i riksdagen på ett seminarium om integration. Hon konstaterade att släkten ansåg att hennes skuld måste betalas i blod. Orden besannades. Fadime fick aldrig sätta sig på planet till Kenya. Systemen Songül såg avrättningen och vittnade mot fadern. Modern som också befann sig på mordplatsen vittnade däremot till makens fördel fast han skjutit dottern i huvudet. Det säger en del om hederskulturens förkrossande makt där kollektivets intressen alltid trumfar individens.

Heder berör långt fler i Sverige än utsatta flickor i våra förorter. Heder undergräver den liberala demokratin.

Jenny Sonesson är styrelseledamot i riksorganisationen Glöm Aldrig Pela och Fadime (GAPF).

TEMA

LEDARLÖST LÄGE

Svenska beslutsfattare ägnar sig gärna åt detaljstyrning, uppfostran och önsketänkande. Att se till helheten, ta svåra frågor på allvar och visa respekt för vanliga människors livsval är inte lika intressant.

Ett värdigt liv

Anseendet som ett arbete ger väger tyngre än pengar. Synen på yrkesutbildning och praktiska kunskaper måste därför uppgraderas och fokus på akademiska studier och teoretiska kunskaper tonas ned.

Av Magnus Henrekson

När det gäller ekonomisk rättvisa tenderar det politiska samtalet att röra sig mellan två poler. Vänstern vill i möjligaste mån minska ekonomiska skillnader mellan människor utifrån tanken om distributiv rättvisa. Högern betonar istället möjligheten till klassresor utifrån tanken om jämlikhet i livschanser.

Den som lägger rör idag, kanske inte är en vanlig anställd utan chef för hela rörläggarfirman, kanske till följd av en framgångsrik karriärutveckling. Men måste den som lägger rör – eller för den delen bygger hus, vårdar våra äldre eller fyller hyllorna i matbutiken – göra en klassresa och vara på väg någon annanstans för att det jobbet ska ses som något positivt? Det handlar ju om arbeten som behöver utföras och som är värdefulla för oss alla.

Jag föreslår att vi flyttar fokus en aning från dagens alltför ensidiga betoning av, å ena sidan, distributiv rättvisa och, å andra sidan, klassresor. Istället bör vi tala mer om *kontributiv* rättvisa, det vill säga den enskildes rätt att bidra till det gemensamma utifrån sina egna förmågor och färdigheter. Men då måste vår uppfattning om vad som är ett bra och värdefullt bidrag förändras. Alla arbeten med avtalsenlig lön som följer svenska normer och regler för vad som är en god arbetsplats måste betraktas som *bra* arbeten.

För att resonemanget ska kunna förstås krävs en utvikning.

Idag är nästan tvåhundratusen människor långtidsarbetslösa i Sverige. Bland utrikes födda från Asien och Afrika är arbetslösheten cirka 30 procent. Det har visat sig att efter 13 år i Sverige har endast hälften av de utrikes födda uppnått självförsörjning på låg nivå. För utrikes födda från Afrika och Mellanöstern är andelen under 40 procent.

Detta visas i en rapport från Entreprenörskapsforum från 2020, där det sista studerade året är 2016. Sedan dess har Sveriges nettoinvandring varit närmare en halv miljon och de flesta som kommit hit under de senaste fem åren är från områden vilkas invånare har visat sig särskilt svåra att integrera.

Trots den höga arbetslösheten och den snabba befolkningsökningen i yrkesaktiv ålder, är svårigheterna fortsatt stora att hitta arbetskraft i många yrken och på många orter. Huvudreceptet som skrivs ut för att lösa problemet är alltid detsamma: utbildning. Detta görs ofta med hänvisning till bristen på programmerare, läkare, systemvetare och andra högutbildade yrkeskategorier, och det har

sedan lång tid tillbaka skapat ett politiskt tryck att expandera högskolesektorn. Hösten 2021 antogs 273 000 personer, det vill säga två hela årskullar, till högskolan. Totalt sett studerar 450 000 personer eller fyra hela årskullar vid våra universitet och högskolor.

Självfallet kräver fortsatt utveckling av välståndet tillgång till högskoleutbildningar av hög kvalitet. Men så ser våra utbildningar inte ut – dagens stora högskoleintag, där en stor del av utbildningarna är av låg kvalitet, är knappast en del av lösningen på problemen. Dessutom kräver de flesta arbetsuppgifter inte någon lång utbildning. De 20 vanligaste yrkena bland kvinnor omfattar närmare hälften av alla anställda. I färre än vart femte av dessa jobb krävs högre utbildning. Bland männens 20 vanligaste yrken kräver vart fjärde jobb högre utbildning.

Det är heller inte uppenbart att det kommer att se annorlunda ut i framtiden. Uppgifter som måste utföras på plats, såsom vård, omsorg och hantering av den fysiska miljön, kan inte flytta till lågkostnadsländer och är svåra att automatisera. Integreringen av IT i allt fler jobb gör att en allmän IT-kunskap – som i stort sett alla svenska ungdomar har – gör att många arbeten inte heller i framtiden kommer att kräva lång utbildning. Jobbet kommer man ofta att kunna lära sig snabbt under förutsättning att man förvärvar de rätta karaktärdrag, såsom självdisciplin, social kompetens, motivation, arbetsmoral, uthållighet, pålitlighet och emotionell stabilitet.

De ofrånkomliga utmaningar och motsättningar som följer av det omfattande utanförskapet och de stora kraven på omställning som följer av den snabba tekniska utvecklingen är politiskt mycket svårhanterliga.

Statsminister Stefan Löfven motiverar ofta politiska beslut genom att hänvisa till ”alla människors lika värde”. Indirekt anknyter han därmed till Bibelns idé om människan som skapad till Guds avbild, vilket därigenom blir den yttersta garanten för varje människas unika och okränkbara värde.

Samtidigt är vi människor anseendesökande eller statusorienterade, och våra samhällen är hierarkiskt organiserade. Det är också nödvändigt för att vårt komplexa samhälle ska fungera. Detta skapar ofrånkomligen skillnader i inkomst och levnadsvillkor, och dessa skillnader ökar dessutom. I många länder ökar de främst på grund av att globaliseringen leder till att jobb flyttar och lönerna

>>

LEDARLÖST LÄGE

Borde vara statusjobb.

FOTO: TT

pressas nedåt i många branscher, medan den stora invandringen från fattigare länder främst är den viktigaste faktorn bakom de ökade skillnaderna i Sverige.

Hur reagerar då politiker på spänningen mellan den stolta proklamationen om alla människors lika värde och de ökande skillnaderna i inkomst, status, förmögenhet och levnadsförhållanden?

En huvudlinje bland politiker till vänster brukar vara att peka på skillnader i utfall och se dessa som "orättvisa klyftor" som de vill rätta till. Det finns en oönskad sidoeffekt av detta: När man betonar ekonomiska utfall som en viktig grund för att skapa lika värde undergrävs föreställningen att alla människor faktiskt redan har lika värde. Politiker till höger, å andra sidan, betonar vikten av att kunna göra "klassresor"; även om man börjar längre ner i statushierarkin är det viktigt att man ska kunna öka sitt anseende genom att via hårt arbete och förkovran ta sig vidare. Moderaterna talar om att skapa ett samhälle där människor är "på väg".

Parallellt med dessa diskussioner i samhällsdebatten gör sig verkligheten påmind i form av växande utanförskap. Och de flesta arbeten kräver inte längre utbildning, men är trots detta ofta bristyrken.

Det sker också en social förändring när högre utbildning ständigt återkommer som ett ideal och ett krav i debatten. Statusen sjunker ännu mer på jobb som inte kräver lång utbildning. Detta syns inte minst genom att unga hellre drar på sig stora studieskulder för att skaffa sig en universitetsexamen och sedan arbeta på ett bankkontor eller på ett telekombolags kundsupport med 27 000 kronor i månadslön, än att utbilda sig till elektriker eller rörmokare med möjlighet till en lön på kanske 45 000 kronor. Exempelen illustrerar att ett yrkes anseende väger mycket tungt, och att det krävs betydande lönepremier i en välfärdsstat som den svenska för att förmå unga människor att välja yrken som har låg status även när utbildningskraven är låga.

Under det senaste kvartssekle har Väst-europas rika länder klarat denna ekvation genom att göra sig starkt beroende av människor från tidigare öststater och gästarbetare från Östasien för jobb som underhåll, skogsplantering, jordbruksarbete och hemleveranser av mat. Det är dock svårt att se att detta kan fortgå i all oändlighet. Dels möter det folkligt motstånd, dels innebär utvecklingen i hemländerna att det blir mindre attraktivt att vara gästarbetare i något av dagens rikare EU-länder.

Både vänster- och högerregeringar utnyttjar givetvis sin makt till att ordinera recept mot utanförskap och utfallsskillnader. För vänsterregeringar ligger det nära till hands att med hjälp av skatter och bidrag tvinga fram en jämnare fördelning av disponibla inkomster och boendestandard. Detta leder ofrånkomligen till försvagade incitament till förvärsarbete och förkovran, vilket i sin tur, om än med viss fördröjning, leder till ökat utanförskap.

Högerregeringar tenderar istället att be om ursäkt för att det finns jobb med lägre status men lockar med att möjliggöra klassresor, det vill säga ställer ut löften om att skapa vägar för att komma vidare. Men sanningen är att de flesta människor inte kommer att kunna göra klassresor; de kommer under hela sitt yrkesliv att ha ett arbete längre ner på statusstegen. När klassresorna inte förverkligas och man har beskrivit jobb längre ner i statushierarkin som något man är "på väg" ifrån skapar det missnöje hos dem som inte kommer vidare. Engagemanget och sympatin minskar också

Michael J Sandel.

FOTO: RICK FRIEDMAN/GETTY IMAGES

för dem som blivit kvar "längre ned". De har ju inte gått vidare, inte ansträngt sig, tycks ha valt att bli kvar och förtjänar sitt öde. Alla hade chansen men de tog den inte. Samhörighetskänslan mellan botten och toppen försvagas av retoriken.

Både vänster- och högerstrategin drabbas av att anseende väger tyngre än pengar, vilket gör att det krävs allt högre lönepremier för arbeten med lågt anseende alternativt att det krävs allt fler gästarbetare för att utföra dem till rimlig kostnad. Dessutom innebär båda strategierna att man sätter fokus på vilken

relativ position en medborgare har. Men för att någon ska förbättra sin relativa position måste den försämrats för någon annan. Forskning har dock visat att den negativa upplevelsen av att få sin ställning försämrad är mycket starkare än den positiva upplevelsen av att den förbättras. Nettot leder därför inte nödvändigtvis till ökat stöd för den egna linjen, något som inte minst den konservativa regeringen i Storbritannien blev varse vid brexitomröstningen.

Det enklaste måttet på rättvisa är *distributiv rättvisa*, det vill säga så lika utfall som möjligt oavsett hur det åstadkoms. Här är dock

problemet att resurser erhållna genom omfördelning inte ger samma anseende och självrespekt som resurser förtjänade genom arbete. Och som vi redan konstaterat väger anseende och självrespekt tyngre än ekonomiska resurser (särskilt i ett rikt samhälle).

Detta konstaterande för oss till begreppet *kontributiv rättvisa*, som lanserats av den amerikanske filosofen Michael J Sandel i boken *The Tyranny of Merit* (2020). Det betyder att alla arbetsföra erbjuds möjlighet att bidra till att bygga samhället via produktivt arbete. Vilket i sin tur ger tillgång till det sociala erkännande och den aktning som följer av att producera vad andra människor behöver och värdesätter.

En som förstod värdet av *kontributiv rättvisa* var Ronald Reagan. I sitt installationstal i januari 1981 lyfte han fram vardagens "hjältar": "Vårt fokus måste vara den intressegrupp som försumrats allt för länge. Den känner inga branschmässiga, etniska eller ideologiska gränser. Den består av de män och kvinnor som producerar vår mat, patrullerar våra gator, bemannar våra

*"Det är självfallet
viktigt att skapa så
goda förutsättningar
som möjligt för alla,
men där fallerar
den offentliga
sektorn allt oftare."*

LEDARLÖST LÄGE

gruvor och fabriker, undervisar våra barn, sköter våra hem och botar oss när vi blir sjuka. De är, kort sagt, 'Vi, Folket'." En annan var Robert Kennedy som i ett tal någon månad innan han mördades uttryckte det på följande sätt: "Vi behöver jobb, värdig och anständigt betald sysselsättning [...] Det slags sysselsättning som tillåter en människa att säga till sitt samhälle, till sin familj, till sitt land, och viktigast av allt, till sig själv, 'Jag bidrar till att bygga detta land. Jag är en deltagare i dess storartade bygge. Jag är en människa.'"

Människors strävan efter värdighet, anseende och självrespekt gör att politikens främsta uppgift blir att säkerställa alla arbetsföra medborgares möjligheter att kunna bidra till att förvalta och vidareutveckla det egna samhället. Detta betyder inte minst att alla arbeten med anställningsvillkor och arbetsmiljö som följer svenska lagar och avtal är bra arbeten som ger vägar till värdighet, bort från utanförskap och arbetslöshet. Istället för att betona detta har många viktiga arbeten försetts med lågstatusstämpel och utförs av arbetskraftsinvandrare. Arbetsföra som redan finns i Sverige måste utbildas och arbetsledas för dessa arbeten. Om det till exempel inte går att förstå de med medborgarskap eller permanent uppehållstillstånd att leverera färdigmat med avtalsenlig lön, då betyder det helt enkelt att det inte finns någon marknad för sådana tjänster.

Ett huvudnummer för den borgerliga regeringen 2006–2014 var den så kallade arbetslinjen. Åtgärderna syftade till att (s. 40 i Budgetpropositionen för 2007) "det skall löna sig att arbeta och fler skall ges möjlighet att försörja sig genom eget arbete. [...] Genom de förslag som regeringen lägger i budgetpropositionen kommer det att bli mer lönsamt att arbeta för alla. Det blir mer lönsamt än idag att gå från bidrag till arbete och egen försörjning." Svagheten med arbetslinjen var att den i allt väsentligt rättfärdigades med ekonomiska argument: alla måste jobba, betala skatt och bidra till välfärden. Men det kanske viktigaste skälet till arbetslinjen är *moraliskt*, att den åstadkommer kontributiv rättvisa; alla arbetsföra får rätt att bidra till samhällsbygget – att bli "samhällsbärare" – och därmed få anseende och värdighet. Men då krävs att uppfattningen om vad som är ett bra och värdefullt bidrag också förändras.

Den politiska diskussionen handlar ofta om hur skillnader i utfall beror på skillnader i miljön som måste rättas till. Det är självfallet viktigt att skapa så goda förutsättningar som möjligt för alla, men där fallerar den offentliga sektorn allt oftare. Diskussionen handlar mindre ofta om hur vi ska bemästra skillnader som inte kan korrigeras med politiska åtgärder, just på grund av att människor har olika förutsättningar och preferenser.

Denna betoning bidrar till att undergräva föreställningen om allas lika värde. Det underförstådda budskapet är att den som har högre intellektuell förmåga är mer värd och att det är den politiska elitens uppgift att se till att utplåna de miljöfaktorer som ger upphov till skillnaderna så alla återigen blir lika mycket värda.

Kanske bottenar problemet delvis i hur artikel 1 i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna från 1948 översatts till

svenska. Den engelska originalformuleringen "All human beings are born free and equal in dignity and rights" har på svenska blivit: "Alla människor är födda fria och lika i värde och rättigheter." Den svenska översättningen blir problematisk på grund av att värde och värdesättning är något relativt som medger jämförelser medan värdighet är absolut, ojämförbart, ovillkorligt och oantastbart och tillkommer alla människor. Alla människor äger således mänsklig värdighet och i detta avseende är vi alla lika. Det är därmed en moralisk plikt att respektera människans värdighet. Som organisationsforskaren Ingemund Hägg visat förefaller Sverige också vara unikt i att här tala om värde istället för värdighet.

Den svenska översättningen av resten av artikel 1 är däremot inte problematisk. Den lyder: "De har utrustats med förnuft och samvete och bör handla gentemot varandra i en anda av gemenskap." Jag tolkar detta som att människor, tillsammans med andra, bör verka för det allmänna bästa snarare än prioritera ett snävt egenintresse. Om det kan åstadkommas har grunden lagts för ett högtillitssamhälle, vilket möjliggör effektivt samarbete till låg kostnad för att lösa komplexa uppgifter inom ramen för väl fungerande företag, myndigheter och civilsamhällesorganisationer.

*"Alla hade chansen
men de tog den inte.
Samhörighetskänslan
mellan botten och
toppen försvagas
av retoriken."*

Effektivt samarbete innebär att inordna sig i en struktur. Makt och befogenheter måste fördelas på något sätt och utväxlingen blir störst om det fördelas meritokratiskt, det vill säga till den eller dem som har störst förmåga att bidra till gruppens framgång.

I Axess nr 7/2020 argumenterade jag för att människor har en inneboende förmåga att naturligt och frivilligt ge inflytande och befogenheter till den eller dem som har störst förmåga att bidra till gruppens framgång. Den som erhåller makt och befogenheter från den berörda gruppen får också en stor del av sin ersättning i form av anseende, det vill säga i icke-pekuniär form, vilket minskar inkomstskillnaderna. För att upprätthålla ett sådant system, påpekar Adrian Wooldridge i sin nya bok *The Aristocracy of Talent*, krävs vad han kallar "vis meritokrati"; att de som anförtros maktpositioner förblir ödmjuka och känner ansvar för det allmänna bästa. Det gäller att undvika att meritokratin utvecklas till en förskansad aristokrati som lever ett liv fjärran från dem de bestämmer över – ett sådant system som Michael Sandel angriper.

En sådan vis meritokrati kan heller inte upprätthållas med mindre än att de som inte har förmåga eller motivation att komma vidare till högre nivåer i hierarkierna, erbjuds vägar till värdighet och självförverkligande. Här handlar det om att uppgradera synen på yrkesutbildning och praktiska kunskaper och samtidigt tona ned dagens fokus på akademiska studier och teoretiska kunskaper som vägen till framgång, anseende och självrespekt.

De flesta människor har också helt andra vägar till självrespekt och vad de uppfattar som ett fullvärdigt liv: att bilda och ta väl hand om en familj, umgås med vänner och kunna säga att man försörjer sig själv och dem man har ansvar för genom att utöva ett respektabelt och samhällsnyttigt yrke. Just i det ligger faktiskt arbetets värde.

Magnus Henrekson är professor i nationalekonomi och verksam vid Institutet för Näringslivsforskning.

Lyft blicken

Våra politiska och samhällsliga institutioner kännetecknas av detaljstyrning och ett noggrannhetsideal drivet till sin spets. Vi har fått ett system som krockar med ett samhälle som i grunden förändrats.

Av Katarina Barrling

Denna beskrivning av svensk kultur är hämtad från Johan Hakelius minnesord över författaren Lars Gustafsson: "Han var motsatsen till den svenska normen: den som stoltserar med att ha rätt i varje detalj, men ändå lyckas dra helt felaktiga slutsatser."

Lars Gustafsson var en man som inte hakade upp sig på detaljer, och redaktörer kunde få slita rejält med att rätta hans utkast. Å andra sidan hade han en osedvanlig förmåga att förstå helheten, att sätta fingret på det väsentliga. I den svenska kulturen är idealet det motsatta, inte sällan så närstyrt upptagen av detaljer, att blicken för den väsentliga helheten löper överhängande risk att gå förlorad. Det är som i den elaka gamla karikatyren av statistikern som drar slutsatsen att en person som står med ena handen på en het platta och den andra i frysen har det i genomsnitt rätt bra. Den som lyfter blicken från detaljerna till helheten skall dock finna att personen i fråga ådragit sig såväl köld- som brännskador.

Den här svårigheten att se helheter speglar förvisso något djupt mänskligt. Redan Zenon visar i sina paradoxer hur lätt det är att dra felaktiga slutsatser om man stirrar sig blind på detaljer. Det mest kända exemplet är löptävlingen mellan Achilles och sköldpaddan, där ett detaljstudium föranleder den felaktiga slutsatsen att sköldpaddan kommer att besegra världens snabbaste löpare, Achilles. I verkligheten vinner förstås Achilles.

Allmänmänskligt eller inte, detta tillkortakommande är synnerligen framträdande i Sverige. Det är noggrannheten driven till sin spets – en ordningsmannanatur, där allt som inte kan mätas, utvärderas, dokumenteras och direkt uppfattas med sinnena, tenderar att avfärdas – som osakligt, och ibland rentav som omoraliskt. Det är en form av preussisk ordning som inte sällan ramas in av en mjuk och medmänsklig vokabulär, vilken leder tankarna till den danske författarens ord: "Svenskar är tyskar förklädda till människor." Ett belysande exempel finner vi det idoga värdegrundsarbete som bedrivs på många håll i samhället. Det må låta sympatiskt, men dessa försök att utförligt redovisa vad som är att betrakta som gott handlande tyder snarare på en bristande tillit till människans omdöme, samvete och moral. Haken med moral är nämligen att det inte låter sig fångas i detaljreglering, utan det är beroende av förmågan till situationsanpassning och helhetsbedömningar. Det är sålunda inte märkligt att värdegrundsarbetet tar mycket tid och kraft, i sina försök att i detalj sammanfatta det som inte går att sammanfatta.

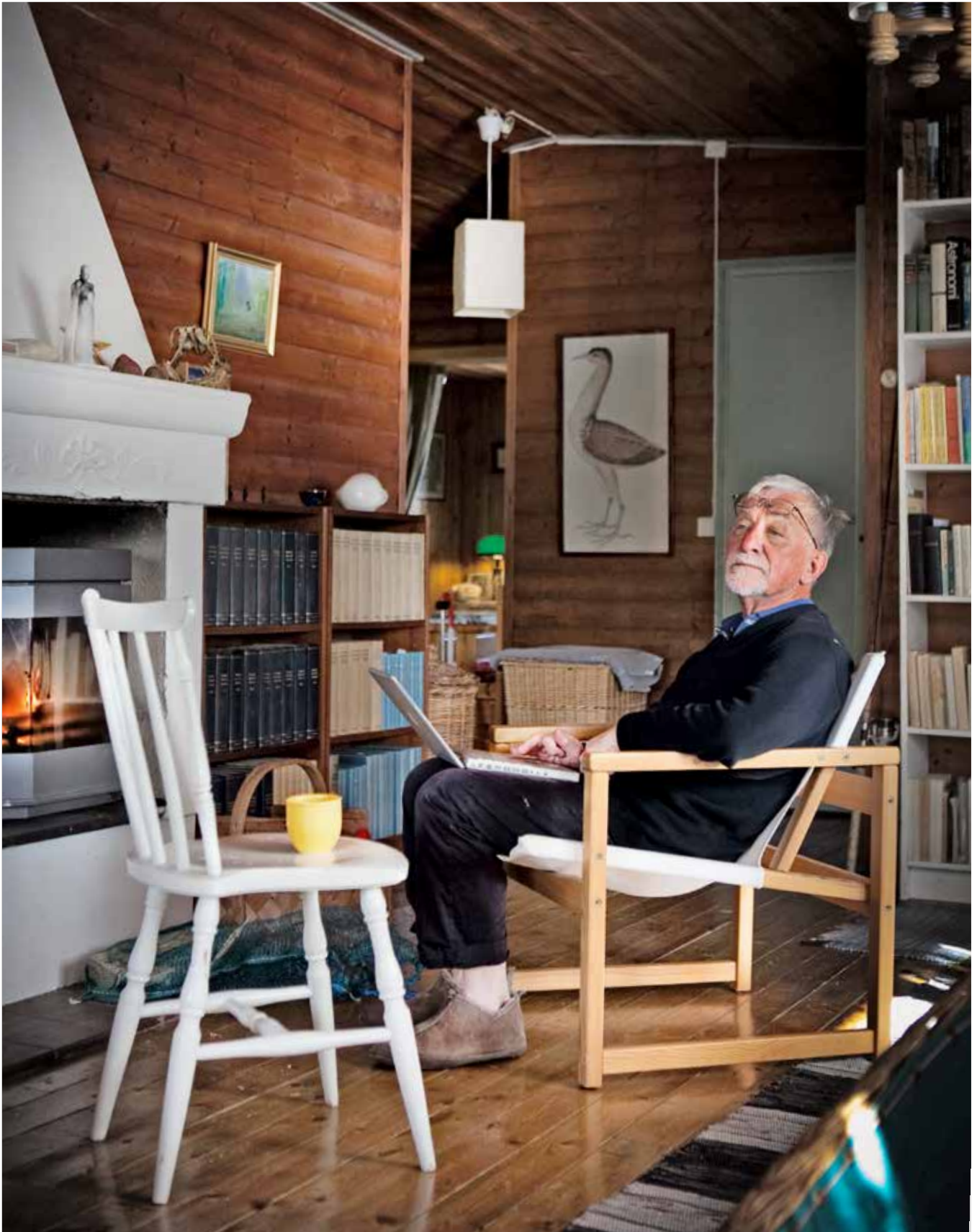
Detta kulturdrag märks i det stora och det lilla, och präglar även politik och samhällsliga institutioner. Mitt intryck är att det här draget blir allt tydligare. I den mån det intrycket är korrekt beror det möjligen på att vi har institutionella strukturer som bygger på ett helt annat samhälle. Det innebär att alla de här detaljerna vi byggt upp våra system runt, allt oftare krockar med ett samhälle som i grunden förändrats. Ett nytt samhälle som ställer oss inför nya frågor och därför kräver mer av helhetssyn. Oförmågan att lyfta blicken kan i värsta fall också utgöra ett hot mot förtroendet för våra institutioner, såväl folkstyrelse som rättsstat. Ett par av sommarens mest uppmärksammade frågor belyser dessa risker.

Det första exemplet gäller rättsstaten, och rör det rättsfall där en ung man som dömts för våldtäkt, av synnerligen grovt slag, beviljades ett skadestånd om 840 000 kronor. Skälet var att han suttit frihetsberövad för lång tid i förhållande till sin ålder. Justitiekanslern (JK) Mari Heidenborg har kritiserats för beslutet, och även från juristhåll har det framförts att ett annat beslut hade varit möjligt. Heidenborg själv har i intervjuer i *Svenska Dagbladet* (16/8 2021) och i *Kvartal* (14/9 2021) sagt att hon förstår att beslutet kan uppfattas som stötande, men också förklarat att hennes bedömning byggde på rådande lagstiftning och domstolspraxis. Poängen här är inte att ifrågasätta det formellt riktiga i JK:s bedömning. Även de mest kritiska kan konstatera att givet regelverk och praxis var hennes bedömning, bevisligen, fullt möjlig. JK har med andra ord gjort en bedömning som hur juridiskt korrekt den än är, ändå leder till en slutsats som bryter mot grundläggande moraliska intuitioner. Som vanlig människa skulle man önska att det här funnes någon form av "sanity check", det vill säga en möjlighet att pröva en bedömning som skett utifrån konstens alla detaljregler, mot någon form av överordnad moralisk princip. Att som en del i bedömningen ge utrymme för följdfrågan: Är *den formellt riktiga slutsats också moraliskt rimlig*? I Sverige betraktas dock moral inte sällan som metafysik, så önskan framstår dessvärre som lönlös.

Denna rättspositivism, detta fokus på procedur istället för utfall, har också spilt över i den samhällsdebatt som omgärdat detta uppmärksammade fall. Den som dristat sig till att ifrågasätta bedömningen har löpt överhängande risk att beslös med att inte vara jurist, och därmed sakna kompetens att uttala sig – som om

>>

LEDARLÖST LÄGE

Hakade inte upp sig på detaljer: Lars Gustafsson.

FOTO: THOMAS KARLSSON/TT

man skulle behöva en jurkand för att uttala sig i vad som är grundläggande moralfrågor. Man behöver inte vara vare sig jurist eller moralfilosof för att finna att, oavsett hur juridiskt korrekt beslutet är, ett skadestånd om 840 000 kronor till en dömd våldtäktsman kan framstå som omoraliskt.

Till detta kommer att denna typ av beslut inte sällan framförs som ett styrkebevis för systemet: så stark är vår rättsstat att den beaktar intresset även hos de mest hänsynslösa brottslingar, den upplysta rättsstatens seger över oupplyst hämndbegär. Risker för en Pyrrhusseger är dock överhängande. Hela rättsstaten bygger förvisso på en balansgång mellan olika hänsyn och intressen, men det finns en gräns där omsorgen om brottslingen blir så långtgående att den faktiskt blir ett hot mot rättsstaten själv, inklusive det skydd för brottslingen som den rymmer. För att kunna överleva måste rättsstaten uppfattas som legitim. Om den alltför mycket avviker från grundläggande moraluppfattningar, hotas denna legitimitet, och i förlängningen också viljan att skydda och bevara rättsstaten. En alltför stor upptagenhet vid rättsstatens detaljer, blir därmed ett hot för rättsstaten som helhet. Den har rätt i varje detalj, men hotar därmed sin egen överlevnad.

Men det är inte bara inom rättsstaten som vi ser hur detaljerna skymmer blicken för helheten. Även i folkstyrelsens kärna, parlamentet, finner vi motsvarande problem. Det komplicerade parlamentariska läge som föranletts av Sverigedemokraternas tillväxt har ytterligare stärkt detaljerna, på bekostnad av helheten. Det är i detaljerna som politiken funnit sin tillflykt när den parlamentariska helheten blivit för svår att hantera.

Det kanske mest framträdande exemplet finner vi i Januariavtalets uppgång och fall. Genom att Socialdemokraterna, Centerpartiet, Miljöpartiet och Liberalerna kom överens om 73 punkter politik, kunde Socialdemokraterna och Miljöpartiet regera vidare med Stefan Löfven som statsminister. Avtalets bräcklighet mani-

Justitiekansler Mari Heidenborg: gjorde formellt rätt – men omoraliskt?

FOTO: STINA STJERNKVIST/TT

”Det betyder inte att man är en motståndare till vare sig rättsstat eller demokrati. Det kan till och med betyda motsatsen: att man vill värna dessa institutioner.”

festerades slutgiltigt den 21 juni då Vänsterpartiet anslöt sig till Sverigedemokraternas misstroendeförklaring mot regeringen, och regeringen tvangs avgå. Efter veckor av vinglande turer kom dock samma statsminister tillbaka, nu utan Januariavtal. Och nu står Sverige inför en osäker höst, där det är oklart vilken budget som denna regering kommer att regera vidare på, en ovisshet som inte minst försvårar för alla de myndigheter som skall sörja för helheten Sverige.

Aven om Januariavtalet inte överlevde hela mandatperioden, fortsätter dess anda att prägla svensk politik. Det har begränsat inte minst regeringens helhetssyn, och gjort det omöjligt för den att styra riket på ett idépolitiskt sammanhållet sätt. Sverige är vant vid minoritetsregeringar som behöver förhandla i riksdagen, men sällan – om någonsin – har en regering tvingats jämka samman så motstridiga politiska viljor åt så många håll, och denna gång dessutom utan att alla kontrahenter kan sätta sig ned runt ett bord och tala med varandra. Regeringen har istället för att tänka på helheten fått ägna tid och kraft åt att bedriva en annan politik än den man själv förespråkar, undvika att alltför mycket reta Vänsterpartiet, samt hålla samman de motstridiga viljor som finns även i själva regeringen.

Eftersom Januariavtalet förbjuder samtal med det Vänsterparti vars stöd Januariavtalet för sitt förverkligande var beroende av, blev det än svårare att se till helheten. Denna begränsning förefaller gälla även efter Januariavtalet, och regeringen får därför förmedla detaljer ur budgeten i offentligheten så att alla berörda parter skall känna sig sedda och tillgodosedda. Frågan om en samlad politisk riktning, om helheten, blir hängande i luften.

För det regeringsbärande Socialdemokraterna har Januariavtalet inneburit att man tvingats bedriva en politik som är i strid med partiets ideologiska kärnfrågor, till exempel rörande Las, Arbetsförmedlingen och värnskatt. För Centerpartiet och Liberalerna har avtalet inneburit betydande sakpolitiska vinster i marknadsliberal riktning. Man fick rätt i ett antal ideologiskt laddade detaljer, men till priset av den borgerliga helheten Alliansen, och till priset av att man underhållit en regering som man sagt sig vilja göra allt för att bekämpa.

Utåt har motiveringen huvudsakligen bestått i att det handlat om att ta ansvar i en svår parlamentarisk situation. Alldeles oavsett eventuella outtalade motiv, är det tydligt att den parlamentariska toleransen för överenskommelsen till sist brast. Som helhet hade den helt enkelt inte det stöd som krävdes för att lotsa regeringen hela vägen fram till valet. Fokus låg på 73 punkter, en samling detaljer, som tillsammans kunde dra till sig så pass mycket stöd att det medgav slutsatsen att avtalet skulle kunna hålla regeringen vid liv. En slutsats som, skulle det visa sig, var felaktig.

En kritik som framförts från oppositionshåll (det vill säga delar av den opposition som inte utgör regeringsunderlag) har varit att regeringen saknar stöd i riksdagen, och att det är orimligt med en vänsterregering när det finns en tydlig högermajoritet i riksdagen. Moderatledaren Ulf Kristersson har till och med

Partnerskap.

FOTO: PONTUS LUNDAHL/TT

beskrivit Januariavtalet som ett sätt att "mixtra med demokratin" (*Svenska Dagbladet* 1/9 2021). Saken är bara den att regeringen bevisligen har stöd av riksdagen, om än av passivt svenskt slag. Det är därför den är regering. Ingen behöver mixtra, och med undantag från den 21 juni så leder detaljräkning av mandat till slutsatsen att regeringen har parlamentariskt stöd. Det var också motsvarande detaljräkning som fick moderatledaren att avstå från att prövas som statsminister efter misstroendeomröstningen – helt i enlighet med den svenska normen om att följa en korrekt procedur, och respektingivande för var och en som behärskar de parlamentariska arbetsformerna. Men om man ser till helheten skulle Moderaterna möjligen behöva göra något mer om den vill övertyga potentiella väljare i valet och kvalet, nämligen visa att man är beredd att göra allt för att motverka ett återinträde för Stefan Löfven.

Från det helhetsperspektivet framstår det som mindre ändamålsenligt att avstå en omröstning om Ulf Kristersson som statsminister, även om den skett mot bättre formellt vetande, och även om den sannolikt skulle ha inneburit ett förödande nederlag i riksdagen.

Men det är uppenbarligen många, även bland dem som vill ha en regering som leds av Socialdemokraterna, som i likhet

med moderatledaren tycker att det är något märkligt med en regering som verkar så oenig om grundläggande frågor, och med stödpartier som man är ännu mindre överens med. Men liksom mannen med ena handen i frysen och den andra på kokplattan, kan regeringen alltså i genomsnitt sägas ha det ganska bra. Man behöver inte alls gå så långt som att påstå att det här är att mixtra med demokratin.

I alla detaljer gör man allt rätt. Däremot kan man fråga sig om slutsatsen, om det här verkligen är en politisk inriktning som upprätthåller ett förtroende för det politiska systemet, och i förlängningen för demokratin? På motsvarande sätt som man kan fundera över de aldrig så formellt korrekta vägval som görs inom ramen för rättsstaten, kan man alltså begrunda de vägval som görs inom politiken, hur formellt korrekta dessa än är. Det betyder inte att man är en motståndare till vare sig rättsstat eller demokrati. Det kan till och med betyda

motsatsen: att man vill värna dessa institutioner. Men att deras överlevnad kräver av oss att vi lyfter blicken och ser helheten – inte bara stoltserar med att ha rätt i varje detalj.

"Oförmågan att lyfta blicken kan i värsta fall också utgöra ett hot mot förtroendet för våra institutioner, såväl folkstyrelse som rättsstat."

Katarina Barrling är docent i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

Folkuppfostrarna

En ny elit i allians med politiker och företag har vuxit fram.
Dess syfte är att tukta ett okunnigt folk.

Av Adam Cwejman

Våren 1874 gav sig ett par tusen ryska anarkister, merparten av dem unga och idealistiska studenter, ut på landsbygden. Rörelsen kallades "Gå till folket" och idén var att de obildade bönderna skulle läras förstå sin revolutionära potential och framtida politiska roll.

Utbildningskampanjen blev ett kapitalt misslyckande. Bönderna var skeptiska mot de märkliga stadsborna som svängde sig med nymodiga uttryck och radikala idéer. Många av studenterna lämnades av bönderna prompt över till tsarens polis.

Rörelsen lyckades inte inspirera till ett enda uppror. Ingen av utbildningsinsatserna lämnade några bestående intryck på bönderna som, i studenternas ögon, förblev servila, omedvetna och mot tsaren och den uråldriga maktordningen djupt lojala.

Men om bönderna gick miste om stora lärdomar så gjorde den revolutionära rörelsen inte det. Slutsatsen av "Gå till folket"-misslyckandet var att det inte alltid är meningsfullt eller möjligt att få med sig massorna när samhällslig förändring ska ske. Ur denna insikt föddes idén om det revolutionära avantgardet som genom att agera kraftfullt och vid rätt tidpunkt kan vrida samhällsutvecklingen i rätt riktning. Slutsats: Glöm bönderna och gå direkt till handling!

Vår tid är på många sätt fullkomligt olik Ryssland under 1870-talet. Men hur dagens samhällseliter betraktar folket och synen på demokratisk legitimitet skiljer sig inte väsentligen åt från de slutsatser som revolutionärerna drog efter misslyckandet med att ta sin sak till folket.

Legitimitet är förstås praktiskt och har alltid så varit, men inte helt nödvändigt. Folket kan nämligen både vara obildat, korkat och omedvetet om sitt eget bästa. Ibland behöver man helt enkelt runda dem eller få dem att lyssna för att det som bör göras också blir gjort.

Vår tids styrande eliter och revolutionära avantgarde varken bejakar eller behöver våldet för att få igenom sina idéer. Samtidigt har de blivit desillusionerade av den parlamentariska demokratins möjligheter att förändra samhället. Och dessutom riskerar parlamentarismen leda till att det demokratiska samhällets fundament, i bredare bemärkelse, undergrävs.

På samma sätt betraktar vissa eliter internet, vars demokratiska potential besjögs tidigt 00-tal för att snabbt förbytas till ett skräckkabinett av ryska påverkansoperationer och konspirationsteorier. Istället för folkdemokrati som gick jämna steg med den i offentligheten påbudna politiska riktningen fick vi protest-

rörelser, bensinuppror och populistiska. Istället för "An ever closer union", en alltmer integrerad och politiskt harmoniserad union, fick EU-kommissionens strateger och tjänstemän uppleva folkomröstning efter folkomröstning som gick på tvärs med färdplanen. Den bildade och styrande klassen har under 2000-talet gång efter annan fått se sig utmanad, ifrågasatt och kritiserad.

I takt med att legitimiteten tryter ökar konfliktnivån mellan eliten och folket. Den förre vet inte hur de ska hantera den senare när denna väljer fel, styrs av känslor eller vägrar att lyssna på experter, som nu senast i samband med covid-19-pandemin. Slutsatsen blir inte sällan en sorts uppfostringsamhälle där eliterna måste tukta folkets volatila svängningar.

Men vilka är dessa eliter? Är inte ordet i sig något av en populistisk vidskepelse som man skrämmar folket med för att skapa uppslutning? Det finns förstås många olika: finansiella, politiska, akademiska och mediala eliter. Men här avses specifikt en samhällsklass vars medlemmar inte förenas sinsemellan genom sin relation till produktionsmedlens ägande, utan genom sina värderingar och sitt förhållningssätt till både arbetarklassen och kapitalet. Det är den tjänstemannaklass som vuxit exponentiellt i takt med att statens storlek, ansvarsområden och kompetenser stadigt ökat under hela 1900-talet.

De som kanske bäst beskrivit denna samhällsklass är Barbara och John Ehrenreich som 1976 i en text om "Den nya vänstern" gjorde observationen att en ny klass hade börjat få ett allt större inflytande under efterkrigsdecennierna. De definierade den som en "professionell ledningsklass", eller PM-klassen (professional-managerial class) som förkortningen lyder.

De äger inte produktionsmedlen men arbetar ändå på sätt och vis i kapitalets tjänst genom att inte ifrågasätta äganderätten eller kapitalismens själva kärna som sådan. De oroar sig heller inte överdrivet mycket över den långt gångna kapitalackumulation som skett på de globala finansmarknaderna. PM-klassen är något så märkligt som en samhällsklass med ett, ofta omedvetet, revolutionärt sinne som inte tycks vara förankrat i några materiella intressen utan i värderingar och moral.

Denna klass består av välutbildade tjänstemän, akademiker, mellanchefer och kommunikatörer. De har i regel en högskoleexamen och har det ekonomiskt gott ställt.

De kan till synes framstå som liberalt sinnade men har samtidigt >>

En klassiker i genren.

FOTO: SJÖBERG BILDBYRÅ

Fostran: Knut Anders Husförhör.

FOTO: WIKIRÖTTER

inget emot att använda statens enorma administrativa och ekonomiska makt för att opinionsbilda gentemot folket. För dem är liberala principer inte lika mycket värda som det förment progressiva och jämlikhetsskapande som en tillräckligt omfattande stat kan uppnå. De är mer konsekvensetiker än pliktetiker i förhållande till demokratin. Det viktiga för PM-klassen är inte att processen är demokratisk och folkligt förankrad utan dess slutresultatet.

Den gamla borgerlighetens värderingar ter sig för PM-klassen som föråldrade och anti-progressiva. Även om PM-klassens medlemmar ofta själva lever i stabila kärnfamiljer och för vidare borgerliga ideal till sina barn så förespråkar de utåt ett normsystem vars utpräglade drag är konstant rörelse och ständig kritik inför samtliga normer.

För PM-klassen framstår den gamla arbetarklassen, som på 1900-talet med hjälp av välståndsökningen anammade borgerlighetens ideal för hemmet och familjen, som oengagerad och passiv. Arbetarklassen, som en gång i tiden bar på den revolutionära potentialen att omdana samhället anses numera vara alltför upptagen av sitt småborgerliga liv med bil, hus, gräsklippning, grill på helgen och heteronormativa värderingar.

PM-klassens medlemmar håller sig ofta med ett politiskt samvete. Men deras ryggar slits inte ut på jobbet, deras röst är inte de maktlösas som hankar sig fram i hårda betaryrken. De äger inte produktionsmedlen men de besitter den demokratiska kommandohöjd som offentlighetens välfinansierade och betrodda institutioner utgör. PM-klassen utövar sin makt genom de gemensamt ägda offentlighetens kanaler. Med hjälp av kommunala kommunikatörer, som till antalet har ökat explosionsartat under de senaste decennierna, public service-kommentatorer eller akademins företrädare, uppfostrar de folket. Samhällsinstitutioner som den offentligt finansierade kultursektorn, stora delar av den humaniorarelaterade akademien och samhällsvetenskapen behåller de utan någon som helst konkurrens.

PM-klassens strider sker inte med egenintresset som utgångspunkt utan ständigt för någon annans räkning, eller för ett högre immateriellt värde som mänskliga rättigheter, mångfald, anti-

rasism, hbtq-rättigheter eller klimatet. Och trots att den svenska befolkningen, för att ta ett exempel, inte har något emot likhet inför lagen för alla, är emot rasism och anser att klimatpolitik är en av vår tids viktigaste frågor så upphör inte PM-klassens uppfostringskampanj.

Resan mot ett mer inkluderande, progressivt och tolerant samhälle har ingen slutpunkt. Likt kriget mot narkotika eller mot terrorism är det snarare formulerat som en avsiktsförklaring och generell riktning. Och hur man förhåller sig till denna riktning avgör också huruvida man är med eller mot PM-klassens ideologiska projekt. Trots att den uppfostran som PM-klassen ägnar sig åt inte sker med hjälp av några fysiska tvångsmedel blir det uppenbart för dem som ifrågasätter uppfostringskampanjen att det är behäftat med en kostnad att vara emot.

Oavsett hur man ställer sig till dess idéer är det nödvändigt, för att förstå vår samtid, att inse att det finns en samstämmighet inom denna klass. Därutöver har den på något sätt varit i centrum för närmast varje politisk konflikt i västvärlden under de gångna decennierna. Må det vara konflikter om Europeiska unionens ansvarsområden, beslutsmakten över invandringens omfattning eller miljöpolitikens inriktning. I Sverige har PM-klassen gått i

bräsch för att uppfostra befolkningen om hur den ska ställa sig till det mångkulturella samhället, invandringens oomstridda förträfflighet, den enskildes ansvar för klimatförändringarna eller vad som är den påbudna hållningen i hbtq-frågor. Inte sällan har dessa ämnesområden behandlats som universella och hörande till det demokratiska samhällets värdegrund, varför opinionsbildning och ifrågasättande inte sorterats in under accepterad samhällsdebatt utan som hot mot självaste demokratin och den mänskliga anständigheten.

Men denna klass utgör inte ett politiskt block eller en partigrupp. Den har ingen välavgränsad ideologisk urkund som man kan studera. PM-klassen som samhällsklass och politisk kraft svävar ovanför partipolitiken och uttrycker en politisk agens som inte påverkas av förändrade maktförhållanden i parlamenten. I ryggen har de "Värdegrunden" som har fått en närmast apolitisk roll. PM-klassens medlemmar skulle förstås aldrig erkänna, om de ens inser det, att deras maktutövning bärs upp av något ideologiskt element – de företräder helt enkelt det västerländska samhällets självklara demokratiska och frihetliga ideal.

Men denna klass utgör inte ett politiskt block eller en partigrupp. Den har ingen välavgränsad ideologisk urkund som man kan studera. PM-klassen som samhällsklass och politisk kraft svävar ovanför partipolitiken och uttrycker en politisk agens som inte påverkas av förändrade maktförhållanden i parlamenten. I ryggen har de "Värdegrunden" som har fått en närmast apolitisk roll. PM-klassens medlemmar skulle förstås aldrig erkänna, om de ens inser det, att deras maktutövning bärs upp av något ideologiskt element – de företräder helt enkelt det västerländska samhällets självklara demokratiska och frihetliga ideal.

Utöver dess amorfa och svårbestämda politiska roll kan noteras att PM-klassen heller inte på något sätt går på tvärs mot den nya finansiella maktens intressen, FANG-företagen (Facebook, Amazon, Netflix, Google). Denna sfär av bolag präglas inte sällan av samma förment progressiva ideal som PM-klassens.

Tittar man på FANG-företagen och många som gått i deras spår under 2010-talet märker man tydligt att deras marknadsstrategier liknar den värdegrundsstrategi som PM-klassen anammade: Inkludering, hållbarhet, mångfald, mänskliga rättigheter, antirasism är centrala värdeord. PM-klassens strävan och konflikt med det reaktionära och trilskande folket strider inte mot

Ilja Repins *En propagandist grips*.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

de riskkapitalfinansierade techbolagens värdegrunder. Tvärtom sammanfaller deras intressen. När Donald Trump stängdes ute från i stort sett alla inflytelserika sociala mediers plattformar applåderades det av PM-klassen som en viktig åtgärd för att värna demokratin.

PM-klassen har insett att folket och deras populistledare i grunden är ett hinder både för folkets egen befrielse och för samhällets räddning. De har blivit varse precis samma sak som "Gå till folket"-aktivisterna på 1870-talet – folket är inte tillräckligt förändringsbenäget. Samma desillusion drabbade även FANG-företagen efter några idealistiska år under början av 2000-talet då internet ansågs öppna upp för en ny deltagardemokratisk guldålder framdriven av entusiastiska entreprenörer. Numera är PM-klassen och FANG-företagen därför eniga om att reglering och moderation av folkets nyckfulla känslouttryck är nödvändigt för att förhindra kaos och demokratifientliga krafter från att få alltför mycket handlingsutrymme.

Motgångarna, folkets passivitet och de ibland aggressiva motreaktionerna måste på något sätt förklaras och hanteras i detta nya uppfostrings-samhälle. PM-klassen börjar därför odla något av en belägringsmentalitet: man är ständigt omgiven och hotad av globaliseringens förlorare, de bittra, bortglömda och bigotta männen som ger igen och slår tillbaka. Framväxten

av reaktionen under 2000-talet började med nej till Lissabon-avtalet i Frankrike och Nederländerna, högerregeringar i ett flertal europeiska länder, Trump, sverigedemokrater, brexit och så vidare. Det är en återupprepning av 1930-talet man tror sig se.

Men istället för att försöka identifiera vad som gått förlorat i termer av demokratisk legitimitet och ojämlikt fördelade resurser

i den globala ekonomin fortsätter PM-klassen att se tecken på motstånd som bekräftelse på att samhället inte är tillräckligt progressivt och därför måste upplysas ytterligare. År ut och år in hamras därför budskapet in om vad som är oanständigt, populistiskt eller rasistiskt. Och genom tusen nålstick, maskerade som värdegrundsdokument och "management"-lingo kring uttryck som hållbarhet och inkludering lär man anställda i både offentliga och privata

organisationer vad som gäller.

PM-klassen lider av bristande självinsikt. Man kanske rentav kan beskriva det som bristande klassmedvetenhet. Den inser inte hur mästande den framstår eller vilket samhällsklimat som den har skapat. Men det går inte att fostra vuxna människor på det här viset. Förr eller senare slår de bakut. Avståndet mellan PM-klassen och många av de människor som, direkt eller indirekt, påverkas av dess arbete, värderingar och inflytande har också ökat med åren. Följden är konflikter och en känsla av att något har skurit sig i samhället och att denna polarisering kommit att präglade hela vår samtid.

*"Men det går inte
att fostra vuxna
människor på det här
viset. Förr eller senare
slår de bakut."*

Adam Cwejman är politisk redaktör i Göteborgs-Posten.

En mördad kollega hedras i Biskopsgården.

FOTO: BJÖRN LARSSON ROSVALL/TT

Rädda landet

Gängkriminalitetens strukturer tränger in i samhällets vävnad. De hotar vår demokrati och symtomen har vi bara sett början av.

Av Fredrik Kärrholm

Brottslighet har förekommit i alla samhällen i alla tider. Men det är stor skillnad på olika typer av brottslighet. När den brutala gängkriminaliteten sakteligen växte fram i Sverige, i invandartäta utanförskapsområden, förnekades länge problemet.

Poliser varnade tidigt för utvecklingen och efterlyste åtgärder. Dessvärre fanns en viss skepsis från delar av akademien och diverse förmenta experter. Nestorn i svensk kriminologi, professor Jerzy Sarnecki, påstod 2003 att det var en ”myt” att det hade bildats en ny typ av kriminella gäng i svenska förorter.

Även när problemet blev uppenbart ignorerades varningar, och de som uppmärksammade utvecklingen beskyldes för alarmism. Det erfor jag själv när jag skrev på *Svenska Dagbladets* ledarsida om att brottsligheten i Sverige blivit allt grövre, hänsynslösa skottlossningar ökade och områdena där rättsstaten utmanövrades av kriminella nätverk allt fler. Mot detta anfördes att ”Sverige har aldrig varit tryggare”.

När jag 2009 började som polisaspirant i utryckningsverksamheten i Stockholms norra förorter var medvetenheten om förortsgängen självklar bland både kolleger och befäl. Mitt dåvarande distrikt gränsade bland annat till Husby, Rinkeby och Tensta – som idag klassas som särskilt utsatta områden. Men långt innan denna klassificering tillkom var alltså problembilden för de områdena allmän kunskap bland poliser. Den negativa utvecklingen var märkbar.

Några år senare, när det brutala gangstervåldet blev svårare att förneka, förminskades det. Ofta framhölls att det dödliga våldet – totalt sett – var lägre jämfört med i början av 1990-talet. Det hävdades flera gånger av både statsminister Stefan Löfven och justitieminister Morgan Johansson. I sak är påpekandet korrekt, men ändå vilseledande.

Jämfört med 1990-talets början har, det blivit mindre vanligt att alkoholister och narkomaner har ihjäl varandra. Det tragiska och dödliga partnervåldet har också minskat under en längre tid – en mycket välkommen utveckling. Samtidigt har det blivit vanligare med kriminella som hänsynslöst skjuter varandra på gator och torg. Det gör att den totala statistiken – brutto – döljer ökningen av gangstermorden.

Vi kan begrunda ett hypotetiskt exempel. Tänk om flygplan allt oftare kraschade i fruktansvärda dödsolyckor. Hade detta varit ett

mindre allvarligt problem om antalet bilar som krockar på vägar – samtidigt minskade? De flesta är nog överens om att det vore två helt olika saker och att den totala statistiken över ”transportrelaterad dödlighet” ointressant.

Det skulle nog också anses fullt naturligt att orsakerna till flygkrascher – noggrant borde utredas och åtgärder vidtas, alldeles oavsett om övriga typer av trafikolyckor minskade eller ej. I ett sådant scenario är det svårt att föreställa sig att den ansvariga infrastrukturministern – eller statsministern – skulle få för sig att släta över problemet med flygkrascher: ”Låt oss nu komma ihåg att antalet döda i flyg- och bilolyckor ju faktiskt totalt sett minskat!”

Att gangstrar skjuter varandra med automatkarbiner och fyllbultar hugger varandra med kniv är, liksom flygkrascher och bilolyckor, två vitt skilda företeelser. Bland annat för att skjutningarna utgör en omedelbar allmänfara, eftersom hänsynslösheten i regel är total vid sådana brutala våldsdåd. De drabbar således inte bara personer som väljer en kriminell livsstil, utan även helt oskyldiga människor.

Enligt kriminologen Joakim Sturup har 46 utomstående personer, utan koppling till kriminella miljöer, skadats och dödas i skjutningar och sprängningar åren 2011–2020. Halvvägs in i 2021 har motsvarande antal överstigit 50 – varav åtminstone tio har varit barn under 15 år.

Förvisso har brutala uppgörelser mellan kriminella förekommit tidigare i Sverige, men aldrig i denna omfattning. I det stora nordiska mc-kriget mellan Hells Angels och Bandidos, som varade i fyra år mellan 1994 och 1997, dödades tolv individer. Det kan jämföras med över tusen skottlossningar – med över 200 döda – de senaste fyra åren.

Skottlossningarna saknar både motstycke i vår egen historia och motsvarighet i jämförbara länder. Det är mer än tio gånger så vanligt att män mellan 15 och 29 år mördas med skjutvapen i Sverige än det är i Tyskland.

Till slut blev det uppenbart för de flesta, att Sverige har extrema problem med gängkriminalitet. Sedan några år finns en bred konsensus om detta bland såväl politiker som journalister. Det dröjde dock längre innan situationen med kriminella klaner erkändes.

Att Sverige har kriminella klaner blev vedertaget först efter att ställföreträdande rikspolischefen Mats Löfving i *Ekots* >>

Ord och inga visor: Danmarks statsminister Mette Frederiksen.

FOTO: KELD NAVNTOFT/TT

lördagsintervju ifjol (5/9-20, SR) förklarar att så var fallet – och varnat för att det nu fanns minst 40 betydande sådana i riket. Symtomatiskt för den svenska offentliga debatten uppehöll den sig till stor del om polischefens ordval, snarare än problemet som sådant.

När jag studerade och forskade i kriminologi vid Cambridge frågade många om och fascinerades över utvecklingen i Sverige. Intresset var stort för hur vi på kort tid förvandlats från ett sammanhållet, fredligt och tryggt land – likt Norge och Japan – till att präglas av extremt gängvåld och organiserad brottslighet, med problem som återfinns i amerikanska getton och i maffiastrukturer i södra Italien.

Skjutvapenvåldet – och bombattentaten – är tyvärr bara den yttersta formen av en mer omfattande organiserad brottslighet. Till denna hör utpressningar, grova stölder, rån, människorov, narkotikabrottslighet med mera.

De kriminella nätverk som skuter mest är inte nödvändigtvis de farligaste eller mest brottsaktiva. Att förtgång tenderar att oftare skjuta personer beror i hög grad på avsaknad av formaliserad organisationsstruktur. Strukturerade beslutsvägar saknas och överprövning förekommer inte, utan beslut tas på individnivå. Till skillnad från klaner som har ett tydligt överhuvud samt mc-gängen som har en hierarkisk struktur som närmast kan liknas vid ett företags.

Skottlossningar är inte alltid fullt rationella eller har någon-

ting att göra med ekonomiska motiv, såsom att undanröja konkurrenter på narkotikamarknaden, skrämma skuldsatta till betalning eller tysta vittnen. Ofta handlar det istället om mer eller mindre bagatellartade incidenter som gör att någon upplever sig kränkt och behöver återupprätta sin heder. Det förekommer motiv i form av konkurrens om tjejer eller att någon ska hämnas för att en tjej anses vanärad. Hederstänkandet är stort och narkotikapåverkan grusar omdömet ytterligare.

De blodiga skjutningarna genererar ständiga tidningsrubriker, mer farlig är dock den osynliga brottsligheten. Det är en dold men omfattande kriminalitet som består av utpressning mot företag och påtryckningar mot kommuner, myndigheter samt politiker. Detta är den riktigt elakartade cancer som drabbat samhällskroppen, och nu sprider sig nästan obemärkt.

Utpressning är svårt att mäta och uppskatta. Affärsidén med utpressning är just att näringsidkaren ska betala och hålla tyst. Detsamma med tjänstemän och politiker som avkrävs beslut eller passivitet.

Det handlar om direkta hot, men också anpassning utan att hot överhuvudtaget uttalas eller antytts. I många fall vet en företagare eller tjänsteman precis hur farlig en viss individ är – och vågar inte stöta sig med vederbörande. På goda grunder. Därtill finns anställda personer som själva har kriminella kopplingar.

I augusti 2021 offentliggjordes en intern rapport från Göteborgs stad där en omfattande problematik med otillbörlig påverkan och tystnadskultur beläggs. Anställda som arbetar i framförallt utanförskapsområden anpassar sitt arbete. Likhet inför lagen gäller inte längre.

Personal anmäler inte händelser av rädsla för repressalier från kriminella. Många anställda är också osäkra på vilket stöd som arbetsgivaren kan ge om man faktiskt anmäler. Man ser brottslighet men tittar åt andra hållet.

Rapporten bekräftar tidigare uppgifter och polisiär erfarenhet.

Situationen i Sveriges näst största kommun är dessvärre inte unik.

Konsekvenserna är allvarliga. Utskänkningstillstånd och bygglov godkänns felaktigt. Ärenden hos socialtjänsten lämnas utan åtgärd. Upphållstillstånd och medborgarskap beviljas på oriktiga grunder. Förtur till lägenheter ges utan giltiga skäl. Narkotika tillåts slinka in på anstalter. Även de rättsvårdande myndigheterna – Tullverket, Åklagarmyndigheten och Polismyndigheten – har problem med otillbörlig påverkan.

Att göra motstånd innebär en stor risk för den enskilde. Hämndattentat förekommer, till och med mot poliser. Sprängattentat har skett mot polisens privata bilar och det har skjutits rakt in i polisens bostäder. Polisstationer och polisfordon

har vid upprepade tillfällen angripits med både skjutvapen och handgranater.

Jag har själv jobbat både lokalt i Rinkeby och tidigare på Rikskriminalpolisen mot grov organiserad brottslighet. Jag har därför fortfarande skyddade personuppgifter.

I min bok *Gangstervåld* (Fri tanke) argumenterade jag för att den nya typen av kriminella nätverk är ett hot mot vår demokratiska och civiliserade samhällsordning.

”Skottlossningarna saknar både motstycke i vår egen historia och motsvarighet i jämförbara länder. Det är mer än tio gånger så vanligt att män mellan 15 och 29 år mördas med skjutvapen i Sverige än i Tyskland.”

Det svenska samhället är öppet, oförberett och sårbart. Hotet är akut, men någon bredare insikt om vad som står på spel tycks ännu inte finnas. Samtidigt fortsätter de kriminella strukturerna att sakteligen tränga in i samhällets vävnad. Symtomen har vi bara sett början av.

För att skydda våra institutioner, kommunerna och myndigheterna krävs det att vi kompromissar med delar av vad vi värderar högt: system baserade på tillit, offentlighetsprincipen med mera. Det är en lyx vi inte längre kan unna oss.

Att bara hissa upp vindbryggan till borgen är dock inte en långsiktigt hållbar lösning. Vi måste komma till rätta med brottsligheten och dess orsaker. Just nu är det ett krig vi inte är i närheten av att vinna.

Utvecklingen av den organiserade brottsligheten i Sverige har skett fort – och läget kan förvärras ytterligare. Tillståndet i andra delar av världen utgör förskräckande exempel. Den svåra frågan är vad vi ska göra för att vända denna utveckling?

Vad gängvåldet i Sverige beror på saknar entydigt vetenskapligt svar. Helt säkert finns det en lång rad samverkande orsaker: invandring som fört med sig klankulturer och social desorganisation; ett monumentalt utanförskap som resulterat i gangsterkultur och förbittring gentemot majoritetssamhället; bristande föräldraansvar; ekonomisk ojämlikhet som skapar materiella incitament för enskilda att begå brott; skolor präglade av mer eller mindre kaos; ett svagt rättsväsende och otillräckliga straff.

Klart är att vi inte kan fortsätta som hittills och enbart göra försiktiga justeringar av befintlig politik.

Danmark har liknande problem som Sverige, om än i mindre skala. I vårt södra grannland uppvisas trots det en mer samlad handlingskraft, med resultat. Trenden med ökat utanförskap har brutits, tack vare politiken. Det har beslutats om flera så kallade gettopaket – långtgående politiska planer för att minska problemen i landets

Inga städer går säkra: Skothål efter dödsskjutning på en restaurang i Linköping i augusti.

FOTO: PETER WIXTRÖM/TT

Jerzy Sarnecki viftade bort hoten.

FOTO: CHRISTIAN ÖRNBERG/TT

utanförskapsområden. Straff har inte bara skärpts, de har fördubblats. Bostadsområden har inte bara renoverats, de har delvis rivits. Därtill genomförs språktester i första klass, förstärkt föräldraansvar och sanktioner mot skolor med dåliga resultat.

"Alla delar av den danska politiken är tyvärr inte möjlig på vår sida Sundet. Till exempel saknas förutsättningar för att skapa blandning av barn i förskolan."

Ett av gettopaketets mål är att inte mer än 30 procent av invånarna i något bostadsområde ska ha ett icke-västligt ursprung. Planen är att staten om nödvändigt flyttar människor.

Den politiska enigheten är bred. Danmark leds sedan 2019 av en socialdemokratisk regering. I januari

beslutades också om ett socialt politiskt program, *Börnene först*, som ska förbättra stöd och skydd för barn. Ett syfte är att fler barn ska omplaceras och omplaceras permanent.

Danska politiker lägger inte fingrarna emellan. Statsminister Mette Frederiksen gjorde förra året klart: "Kör någon för fort genom ett bostadsområde tar vi hans bil och så får han gå hem, och då hoppas jag att det regnar."

Alla delar av den danska politiken är tyvärr inte möjlig på vår sida Sundet. Till exempel saknas förutsättningar för att skapa blandning av barn i förskolan. I de svenska storstadsregionerna har 45 procent av barn och ungdomar i åldern 7–16 år något annat språk än svenska som förstaspråk. I flera kommuner, bland annat Malmö, är det fler än hälften. I Botkyrka och Södertälje har närmare 60 procent av samtliga invånare utländsk bakgrund.

Det som kan måste dock göras. Något som liknar en dansk gettopolitik är sannolikt en tidsfråga, men ännu saknas en *sense of urgency*. I väntan på en sådan består utanförskapet, och brottsproblemet förvärras gradvis. Ju längre tiden går, desto svårare blir det att lösa problemen. Vår demokratiska och civiliserade samhällsordning är redan utmanad. Det är hög tid att agera för att rädda landet.

Fredrik Kärrholm är kriminolog, författare och tidigare polis. Han kandiderar till riksdagen för Moderaterna.

Den levande dandyn

Charles Baudelaire, som föddes för 200 år sedan, är idag en av de mest lästa franska poeterna. Han förde in nya miljöer i poesin, såsom fängelser och bordeller.

Av Lena Kåreland

Han har karakteriserats som en levande paradox och setts som arketypen för *le poète maudit*, ”den fördömde poeten”, en term som skapades av Paul Verlaine i en essäsamling med samma namn. Det gäller Charles Baudelaire som föddes för 200 år sedan i Paris, där han också dog 1867 på grund av syfilis, utfattig och endast 46 år gammal.

Under hela sitt liv var Baudelaire den ständige utmanaren och provokatören som strödde råa och oförsämda uttalanden omkring sig. Han rörde sig mellan ytterligheter, och både hans liv och hans verk är fulla av motsägelser och paradoxer. Många legender florerade kring poeten, och av sin samtid betraktades han som ett original. Baudelaire var också själv mån om sin image som skandalomsusad och lätt dekadent författare. Han var både bohem och estet, och trots sin urusla ekonomi ägnade han sin klädsel stor omsorg. Av en faktura från en dyr och berömd skräddare, daterad samma år som han gick bort, framgår att han låtit sy upp åt sig svarta sidenbyxor för sextio francs och en redingot för hundra francs.

På Paris gator kunde man se Baudelaire promenera fram, ytterst välklädd i svart, med blankputsade kängor, ljusa handskar, bländvit skjorta och hög hatt, buren lätt på sned. Han uppträdde med den världsvana nonchalans som kännetecknade en sann flanör och dandy. Det var omöjligt att inte lägga märke till honom i folkvimlet. De kaféer och restauranger som han besökte blev berömda tack vare att han hade varit en av gästerna. Att vara dandy var emellertid för Baudelaire något som inte enbart gällde det yttre. Det stod även för en livshållning, en särskild attityd till livet.

En dandy borde enligt Baudelaire förkasta all nyttomoral. Att vara nyttig var inget ideal utan tvärtom något avskräckande som man borde sky som pesten. Skönheten – inte nyttan – skulle sättas i främsta rummet. Och dandyn, som borde leva och sova framför en spegel, var den yttersta inkarnationen av skönheten som idé, ansåg Baudelaire. En dandy rör sig i världen utan något utstakat mål och bekämpar det triviala och vulgära lika intensivt som han strävar efter att nå det sublima. För Baudelaire blev dandyn även identisk med den skapande människan, med författaren och konstnären. Dandyn var ett undantag, något av en övermänniska som höjde sig över massan.

Tankar av detta slag uttrycker Baudelaire bland annat i samlingen *Mon cœur mis à nu* (1887, *Mitt nakna hjärta*), som gavs ut postumt. Också i essän *Le peintre de la vie moderne* (1863, *Det moderna livets målare*) ingår ett avsnitt om dandyn. Baudelaire har även gett en fiktiv skildring av dandyn i *Fanfarlo*, en lång novell som är hans enda skönlitterära prosaverk, utgivet redan 1847. Huvudpersonen i denna text är Samuel Cramer, författare och dandy ut i fingerspetsarna. Emellanåt kan han i sitt uppträdande och handlande ses som en parodi på Baudelaire själv.

Mest omtalad torde Baudelaire vara för sin epokgörande diktsamling *Les Fleurs du Mal* (1857). Den finns i flera tolkningar till svenska, jag har använt Ingvar Björkesons (*Det ondas blommar*). Boken blev genast skandalomsusad och ledde till åtal, då sex av dikterna ansågs vara sedlighetssårande. Författaren dömdes till böter, och de aktuella dikterna var förbjudna att publiceras i Frankrike, ett förbud som upphävdes först 1949. År 1861 utkom en utgåva utan de sex åtalade dikterna.

Poetens berömmelse grundar sig också på de

”Det var omöjligt att inte lägga märke till honom i folkvimlet. De kaféer och restauranger som han besökte blev berömda tack vare att han hade varit en av gästerna.”

Lena Kåreland är professor emerita i litteraturvetenskap. Hon är aktuell med boken *Franska flanörer. Författarnas Paris, från Balzac till Modiano* (Appell).

Charles Baudelaire.

FOTO: GETTY IMAGES

>>

mästerliga *Petits poèmes en prose*, som utgavs postumt 1869. De har även publicerats med titeln *Spleen de Paris*. Här gestaltar Baudelaire sin existentiella oro och metafysiska ångest, och han lyfter fram de flyktvägar som tycktes stå honom till buds. Det var berusning med hjälp av vin, opium och kvinnor. Den mångsidige Baudelaire var också verksam som kritiker, journalist och översättare. Till exempel översatte och introducerade han Edgar Allan Poe för en fransk publik.

Författarens bohemiska framtoning innebar en vagabonderande tillvaro, där känslan av hemlöshet ständigt drev honom vidare. Han kunde aldrig slå sig ro, övertygad som han var att han skulle må bättre någon annanstans än där han för tillfället befann sig. Med en sådan inställning är det inte överraskande att han förklarar sig älska "de underbara molnen". De befinner sig i en ständigt pågående rörelse på himlavalvet och famnas "blott med brustna lemmar". Det förvånar inte heller att han oavbrutet bytte bostad.

Ryktet om Baudelairens utsvävande liv bidrog säkert till att han aldrig lyckades slå igenom under sin livstid. Hans samtida insåg inte storheten i hans poesi, och det dröjde innan han blev allmänt accepterad. Ett förslag 1892 om att resa en staty av Baudelaire i Paris avslogs bestämt. Författaren ansågs alltför omoralisk för att lyftas fram till offentligt beskådande. Idag kan man dock beundra en staty av poeten i Luxembourgträdgården. Först på 1900-talet började Baudelaire betraktas som en Frankrikes mer betydande författare. År 1917, mitt under brinnande krig, uppmärksammades femtioårsminnet av hans död, och än mer firade man 1921 hundraårsminnet av hans födelse.

Idag är Baudelaire en av de mest lästa franska poeterna. Hans verk kommer i ständigt nya utgåvor, och nya studier av hans författarskap duggar tätt på bokhandelsdiskarna. Under senare decennier har även hans konstkritik väckt ett allt större intresse. Men redan 1948 hade André Malraux, författare, politiker och under en period president de Gaulles kulturminister, slagit fast att Baudelaire var Frankrikes, om inte hela Europas, främste konstkritiker. Det var också som konstkritiker Baudelaire inledde sin karriär. Han kommenterade bland annat regelbundet de verk som visades på Salongen, den årliga utställning som arrangerades av den franska Konstakademin.

Baudelaire brukar vanligen omtalas som en av de första moderna poeterna och han anses i hög grad ha influerat modernismen som litterär strömning. Han var en viktig inspirationskälla för senare poeter som Paul Verlaine och Arthur Rimbaud och räknas också som en föregångare till symbolismen. Men skalden har förankring även i romantikens idétradition. Formmässigt är hans dikter klassiska, rimmade och metriskt konstruerade. Han följer poetiska regler och former och använder till exempel ofta sonetten.

Baudelairens modernism visar sig främst i texternas innehåll och står i samklang med tidens dekadens. Modernismen innebar för Baudelaire även en strävan att ur det tillfälliga och flyktiga lyfta fram det eviga, det som är värt att bli bestående.

Men framförallt är hans modernism nära knuten till det sköna, ett återkommande begrepp i hans estetik. Enligt Baudelaire var skönhetsens viktigaste uppgift att göra skapelsen mindre gemen, minuterna mindre tunga. Samtidigt skapade han ett nytt slags skönhet som han sökte i det som vissnar och förgår och som "fräts av hjärtats cancersår". Varifrån kommer egentligen skönheten? Det var en fråga han ständigt sökte besvara. Han fann att den har sin vagg i avgrunden, men att den kan vara av två slag, både demonisk och helgonlikt god. Således har den sitt ursprung såväl hos Satan som hos Gud, i mörkret såväl som ljuset. I dikten "Hymn

till skönheten" kan vi läsa: "Gryning och aftonrodnad speglar ditt ögas brunn".

Det moderna liksom det sköna är hos Baudelaire ofta förenat med en sorgtyngd melankoli. De många vemodsfyllda dikterna i *Det ondas blommor* liksom flera av hans prosapoem kan även karakteriseras med begreppet "spleen", dåtidens term för livsledan, den seklets sjuka som drabbade så många och som Baudelaire gestaltar så uttrycksfullt. En avdelning i *Les Fleurs du Mal* är just rubricerad "Spleen et Idéal", och ordet "spleen" används som titel på flera av hans dikter. I en av sina texter på temat spleen beskriver Baudelaire sin sinnesstämning med dessa ord: "En konung liknar jag över ett regnigt rike, / förmögen, maktlös dock, ung och en åldlings like." Skalden varierar skickligt sätten att formulera sin disharmoni inför tillvaron. Så här kan han exempelvis skriva: "Jag är en kyrkogård där månen aldrig lyser." En annan gång konstaterar han: "Intet är mer långsamt än att se hur dagen går / haltande under flingornas fall i nedsnöade år."

Svärmodet hos Baudelaire hänger likaså tätt samman med dödens påtagliga närvaro i dikterna. Döden förknippas gärna med natten, och i dikten "Recueillement" ("Andakt") liknas den

vid en svepning som nattetid sveper in staden. Poeten dras till mörkret, till den stund av djup melankoli då natten släcker solens ljus. I "Rêve parisien" ("Parisisk dröm") kan vi läsa hur pendylen på skaldens bord med en ödesdiger klang slår tolv, "och himlen öste sitt mörker / över ödslig, förfrusen jord". Natten rymmer ett stort mått av lidande. Det är den stund då plågan hos de sjuka blir akut, vilket framgår av dikten "Le crépuscule du matin" ("Skymningen"). Där beskrivs till exempel hur den mörka natten grymt tar struptag om de sjuka: "de släcks ut / och sjunker i den avgrund dit vi alla måste gå." Döden blir särskilt märkbar i en storstad som Paris, där Baudelaire tillbringade

större delen av sitt liv. Och Paris, staden som han både älskade och avskydde, är på många sätt navet i hans diktning.

Stundtals ger Baudelaire även uttryck för sin uppskattning av den stjärnlösa natten. Nattens mörker kan vara vederkvickande, vilket framgår av dessa rader i prosadikten "Aftonskymningen" (översättning Lars Holger Holm):

Dagen sjunker. En stor frid breder ut sig över de av dagens möda trötta arbetssjälarna; deras tankar antas nu skymningens milda och obestämda färger. [...] O natt, o vederkvickande mörker! Du är för mig en ingivelse till själens fest, du är befrielsen från ett ångesttillstånd. I slätternas ensamhet, i storstadens stenlabyrint är ni, gnistrande stjärnor, uppflammande glober, den gudomliga Frihetens eldfest!

Natten symboliserar såväl frid som frihet. Baudelaire lockas av "tomheten, det svarta och det nakna", som han skriver i dikten "Obsession" ("Besatthet"). I dikten "L'Examen de minuit" ("Midnattsrannsakan") åkallar han mörkret och natten med orden: "Fort, låt mörkret gömma oss först / som sist! Släck lampans bloss!" När nattens "ljuva steg" nalkas dämpas smärtan.

Det motsägelsefulla i Baudelairens poesi framträder på många sätt. Som vi har sett förde han modernismens talan, men han var också en försvarare av traditionen. I vissa dikter gav han även prov på en starkt romantisk syn på diktarens uppgift. Skalden ses till exempel i dikten "Bénédiction" ("Välsignelse") som en förmedlare av himmelska makters bud och är övertygad om att Gud har sparat "en plats åt Poeten bland heliga härskarors tal". I andra texter ställer sig däremot poeten i jämnbredd

med folket. Konsten placeras på samma nivå som det prosaiska och alldagliga, och enligt Baudelaire är den moderna konstnärens plats i massan, i storstadens människoskaror, i stadens rörelse, i det flyktiga och oavslutade.

Baudelaire var kritisk till det mesta i samtidens samhälle, inklusive till de uttryck som moderniteten tog sig. Hans samhällssyn var reaktionär. Allmän rösträtt för honom en styggelse, och inte heller trodde han att tekniken kunde bidra till civilisationens framsteg. Tidigt såg han med missnöje på den materialism som han menade var ett resultat av industrialismen och samhällets utveckling i övrigt. Han hyste inga höga tankar om kvinnan, och hans välkända misogyni bottnade delvis i hans djupa rötter i den katolska tron. Arvsynden var ett centralt begrepp för honom, och han ansåg kvinnan vara ansvarig för mannens fall.

Lika nedsättande kunde hans beskrivningar av hemlandet vara. Han fördömde den franska livsstilen, vilket framgår av ett brev till hans mor. Han skriver där att i Frankrike älskar man bara vaudeviller och dans, och saknar all känsla för kultur.

Baudelaires antidemokratiska hållning hänger samman med en önskan att höja sig över den vulgära massan. I hans livshållning ingick att fjärra sig från den för honom så förhatliga borgarklassen samt från både familj och karriär. Den revolt han stod för var dock inte revolutionär utan enbart estetisk, och de få fasta övertygelser han höll sig med var av snarare moralisk än politisk art.

Långt ifrån alltid handlade Baudelaire i överensstämmelse med de uppfattningar han förfäktade. Han avskydde fotografiet men lät sig gärna porträtteras av Nadar, den store fotografen på modet. Han drömde om ordning, medan hela hans liv var i total oordning. Han var kritisk till den framväxande pressen och förstod inte hur någon kunde röra vid en tidning utan att få konvulsioner av avsmak. En tidning var enligt Baudelaire från första till sista sidan "ett nätverk av fasa". Inte desto mindre kämpade han med näbbar och klor för att få sina alster publicerade i pressen, vilket säkert hade ekonomiska orsaker. Tidningarna betalade bra, och Baudelaire var alltid i behov av pengar.

Baudelaire var emellertid inte bara en avantgardesnobb som såg ned på vanligt folk och deras liv. I en del dikter ger han prov på stor medkänsla med de fattiga och de som befinner sig längst ned i samhällshierarkin. Han skriver om de marginella existenserna i stadens folkmassor, om smutsen och kloakerna. En konst som inte knyter an till vanliga människors liv var enligt Baudelaire inte någon modern konst. En sådan uppfattning får till följd att han i sin poesi emellanåt betraktar tillvaron i ett perspektiv underifrån. I hans dikter möter inga hjältegestalter, i stället lyfter han fram åldrade, slitna människor, fattigdom och förfall. När han skildrar smutsen, "den orena stadens gyttjegrå hav", och gamla, utslagna människor med kroppar som är förvridna, slappa och tjocka, utmanar han samtidens traditionella, högstämda poesi.

Baudelaires poesi är starkt präglad av vardagen, något som skiljer hans dikter från den samtida lyriken som främst behandlade "höga", gärna antika ämnen. *Det ondas blommor* är ett av de första verk där prosaiska ord, många hämtade från gatans språk, ges plats i lyriken. Baudelaire förde in nya teman i poesen, lyfte fram miljöer som tidigare inte har givits plats såsom fängelser, sjukhus och bordeller, miljöer som hörde till storstadens mörkare sidor. Den nya textvärld han skapade är ett tydligt tecken på hans strävan att ta avstånd från den poetiskt högstämda traditionen. Också hans variationsrika språk och vokabulär är vardagligt detaljerat och fångar in livet såsom det utspelade sig på Paris gator och boulevarder, på kaféer och restauranger.

I dikten "Les petites vieilles" ("De små gummorna") beskriver han hur några gamla kvinnors kroppar dallrar "för rullande busars larm". Baudelaire ger en ömsint skildring av dessa kvinnor, "åldriga Evor" som liknas vid skadskjutna djur när de släpar sig fram på Paris gator, "piskade av obarmhärtig vind" och med ögon som "brunnar av miljoner tårar". De är skrumpnande skuggor, människospillror, men de bevarar ändå något av sin forna värdighet. För diktaren framstår de nästan som heliga:

*Så vandrar ni stoiska, utan att klaga
genom städers kaos, mödrar med sår
i era hjärtan, heliga kvällar, kurtisaner
vars namn var på allas läppar i går.*

I en av sina prosadikter utropar Baudelaire: "Bort med den akademiska musan! Den där gamla tanten vill jag inte ha något att göra med." Nej, han hyllade inte den klassiska skönheten. Hans musa var vardaglig och hans blick drogs som vi har sett till det som var fränstötande och fult och till dem som befann sig på samhällets botten. När han på detta sätt placerar sig mitt i livet, mitt i den bullriga storstadstillvaron blir han politiskt radikal.

Tidigt uppmärksammade Baudelaire stadsmiljöns inflytande på människan, något som han utforskade i dikter och prosapoem.

Det urbana temat dominerar i hans diktning, där man oavbrutet förnimmer bruset från den moderna storstaden. Han skriver en gatans poesi, insuper stadens rytmer och dofter och skildrar med precision och sensuell hetta skönheten i det låga och flyktiga, det som så lätt förbises. Paris hade omvandlats radikalt under Baudelaires livstid i och med att stadsbyggaren och finansmannen Georges-Eugène Haussmann omskapade den medeltida staden och lät anlägga breda boulevarder och avenyer.

Baudelaire var dock ingen vän av den nya staden. Han sörjde förlusten av de gamla, folkliga kvarteren med sina vindlande smågator. Men hans inställning var som så ofta ambivalent och han både fördömde och hyllade det nya livet i Paris. Ibland såg han staden som ett enda kokande virrvarr av människor, ibland njöt han av den skönhet och harmoni som staden utstrålade. I flera dikter har han också noggrant iakttagit och detaljerat skildrat storstaden Paris olika fasetter. Staden var en drog för honom, precis som opium och vin. "Jag älskar dig, skamlösa stad", utbrister han i *Det ondas blommor*.

Paris, sinnebild för den moderna storstaden, var för Baudelaire inte endast en reell, geografisk plats utan lika mycket en allegori för storstadsmänniskans nya tillvaro. Han var medveten om att stadens omvandling hade avgörande betydelse för människornas livsbetingelser. När Paris moderniserades skedde också en modernisering av invånarnas själar. Paul Verlaine, Baudelaires något yngre diktarkollega, menade att författarens originalitet låg i hans sätt att avbilda den moderna människan och hennes skärpta sinnen, "hennes plågsamt mottagliga ande, hennes hjärna bemängd med tobak, hennes blod brinnande av alkohol".

Livet igenom slets Baudelaire mellan ytterligheter. Hans känslotillstånd växlade mellan livsleda, pessimism och likgiltighet å ena sidan och extatisk passion, lysande visioner och frihetsberusning å den andra. I hans komplexa poesi står spleen mot idealen, och Satan ställs mot Gud. "Det är Djävulen som rycker i oss marionetter!" kan vi läsa i dikten "Till läsaren" i *Det ondas blommor*. Vad som också utmärker Baudelaires poesi och ger hans texter ett försonande skimmer är den stilla humor och spetsiga ironi som löper som en underström i det mesta av det han skriver. Det ger en tidlöshet åt hans poetiska universum. ✿

MUSIK

Krigets skugga

Under de senaste åren har Mieczysław Weinbergs musik blivit allt mer uppmärksam. Hans produktion var stor, trots antisemitismen och repressionen i Sovjetunionen, skriver **Salomon Schulman**.

FRAM TILL FÖR tio år sedan var hans namn känt enbart bland musikens finmakare. Då fick han sitt genombrott med operan *Passageraren*, som därefter har uppförts på en rad världsscener, trots dess komplexitet och hjärtskärande innehåll. Nyligen utkom Danuta Gwizdalankas bok *Der Passagier. Der Komponist Mieczysław Weinberg im Mahlstrom des zwanzigsten Jahrhunderts* (Harrassowitz), som medryckande speglar tonsättarens livsöde. Den kompletterar Verena Mogls mer akademiska *"Juden die ins Lied sich retten"* (2017).

Mieczysław Weinberg (1919–1996) växte upp i den fattigaste delen av det judiska Warszawa, på Krochmalnagatan, ett stråk som skar genom fromma chassiders, gårdsmusikanter och småtjuvars ruckel – faktiskt bara några hus från Nobelpristagaren Isaac Bashevis Singers hem.

Då andra världskrigets stormvindar yrde in flydde den unge tonsättaren österut för att först hamna i Minsk. Vid Nazitysklands angrepp på Sovjetunionen 1941 tog han sig brådstörtat vidare till Tasjkent.

Bakom honom låg ett judiskt Polen i spillror, det Polen som hade givit honom en gedigen konservatorieutbildning. Främst var han känd som pianovirtuos men han hade också hunnit komponera verk inom såväl den seriösa som den populära musikfären. Framförallt var det fadern, violinisten Szmul, som var en musikalisk inspirationskälla. Denne uppträdde på teatrar, men tvingades långa tider gå arbetslös i denna judiska klangvärld full av musikanter.

TASJKENT FÖRSKONADES FRÅN kriget. Dit evakuerades också Sovjetunionens mest kände jude, Solomon Michoels, en jiddischskådespelare av högsta rang tillsammans med sin ensemble. Som ordförande i Antifascistiska kommittén hade han goda kontakter med Josef Stalin.

Weinberg äktade Michoels dotter Natalia och gifte sig rakt in i jiddischeliten. I Tasjkent skrev han sin första symfoni och skickade den vidare till Dimitrij Sjostakovitj. Denne blev hänförd och kallade till sig den unge begåvningen till Moskva. Ett livslångt vänskapsband knöts dem emellan.

Mieczysław Weinberg.

FOTO: TT

Musikaliskt kom de att starkt påverka varandra. Idag betraktas de alltmer som jämförbara inom musikvärlden.

Sjostakovitj lyckades balansera inför det stalinistiska godtycket även om de uppblossande spänningarna med Kreml hotade hans karriär. Kontrasten gentemot Weinbergs svåra väg var stor; dennes stycken uppfördes sällan. De två vännerna höll samman gentemot Partiets mäktige andresekreterare Andrej Zjdanovs efterkrigskampanj mot "formalism" – läs "borgerlig avart" – inom kulturen. Glättiga melodier åt folket och hyllningar till Stalin gick för sig, medan en konservativ modernist som Weinberg förmanades för sina dissonanser och melankoliska sekvenser.

NÄR SOLOMON MICHOELS mördades på Stalins order 1948 råkade svärsonen också i onåd. Det judiska inslaget i hans kompositioner – som tidigare hade prisats – blev nu kritiserat. Hur skulle Weinberg nu förtjäna sitt levebröd när de statliga pengarna uteblev? Ingen konst för denne ekvilibrist med obetalbara erfarenheter från Warszawas nöjesvärld: cirkusmusik! Det kanske klingar trivialt i våra västeuropeiska öron, men i Ryssland är cirkus en ansedd konstform, inte minst dess tonala ackompanjement. Vår närmast folkskygge man hävade in stålar från clownernas maneger, allt medan de klassiska partituren samlades på hög för eventuellt framtida bruk.

Vid slutet av 1948 slog Stalin till mot hela den judiska kultureliten. Ett tusental arresterades, kastades i fängelse, torterades eller

"Det är ju carpendue"

64 Maxim Grigoriev läser Natalia Ginzburg

Samtidens dårskap och förfall

66 Martina Björk tar del av Livius lektioner

En öppen tolkning av islam

68 Carl Rudbeck besöker Ibn Arabis värld

Falangernas kamp

70 Gustaf Lewander om svensk underrättelsetjänst

Krönika

71 Carl-Vincent Reimers räknar franska segrar

I korthet

71 Jakob Sjövall om Alfred Jensen

deporterades till läger. Författare, poeter, musiker, teaterfolk, journalister, litteraturkritiker – nästan ingen gick fri. Teatrar, tidningar, bokförlag bomrades igen. Judarna sågs som femtekolonnare – de var försåtliga "sionister", "imperialister", "kosmopoliter" eller "trotskister".

UTAN DOM SATT familjen Weinberg i praktiken i husarrest under fem år. Stalins svar ta år benämndes epoken, då en andra antisemitisk våg drog fram över den sovjetiska judenheten bara några år efter nazisternas folk mord. Moisey Samuilovich Vaynberg, som han motvilligt kallades för i Ryssland, var ivrigt sysselsatt med att skriva för cir kusen med arbetsnarkomanens skygg lap par fästade för ögonen, medan resten av familjen skräckslaget inväntade NKVD:s nattliga bultningar.

I januari 1953 lät den svårt sjuke Stalin arrestera nio av Sovjetunionens främsta läkare, huvudsakligen judar, under förespegling att de tillhörde en sammansvärjning inriktad på att mörda det sovjetiska ledarskiktet. En av de arresterade i denna "doktorskomplott" var fru Weinbergs onkel, Röda arméns främsta invärtesmedicinare. De arresterade kallades "mördare i vita rockar".

Några veckor senare, efter att hans manuskript samlat damm flera år i skrivbordslådan fick Weinberg plötsligt sin *Moldaviska rapsodi* uppförd, med jiddischslingor som slingrar sig i melodin likt ett distorderat minne av Krochmalnagatans svunna ljudkulisser. Hans familj härstammade från det moldaviska Kishinev. Där hade förra seklets första stora pogromvåg vält fram. Två av offren var hans farfar och gammelfarfar. Kanske hade tonsättaren redan från barnsben aningar om att döden skulle bli hans evige ledsagare?

Weinberg hann inte njuta premiärkonserterns framgång. Sent på natten hördes hårda slag mot dörren. NKVD kom för att hämta sin folkfiende. Han fördes till det fruktade fängelset Lubjanka. Anklagelsen var "judiskborgerlig nationalism". I döds cellen fanns bara utrymme för en stol. Ett skarpt bländande ljus brände i ögonen dygnet runt.

Stalin dog i början av mars 1953. Sjostakovitjs brev till NKVD-chefen Berija gjorde Weinberg fri först i slutet av april. Säkerhetsmännen som hållit vakt framför hus truns dörr gav sig av när deras folkfiende dök upp.

Det poststalinistiska "tövädret" fortsatte att vara kyligt för judarnas del, så även för Weinberg. Han möttes i sitt fortsatta konstutövande av Sovjetmaktens kalla hand. Det var de framstående ryska musikerna som på sextioalet förstod Weinbergs storhet och framförde musik stycken från sina orkesterdiken, likt David

Scen ur Mieczysław Weinbergs opera *Passageraren* på Semperoper i Dresden, Tyskland 2017.

FOTO: ALAMY

Oistrach, Mstislav Rostropovitj och Borodinkvartetten.

Weinberg fortsatte med tonsättningar av Julian Tuwim, den polskjudiske poeten vilken i sin träffsäkra diktning hånat den storpolska uppblåsheten under mellan krigstiden. Det var sannolikt uttryck för en uppgiven längtan eftersom hans hemmiljö låg under ett tjockt lager av aska. Det enda besöket i Warszawa 1967 lämnade Weinberg svårt nedslagen. Han hade då fått reda på faderns öde. Denne hade deporterats till koncentrationslägret Trawniki. November 1943 inleddes "Operation Skörde fest": maskingevärs smatter och fångars skrik dränktes i gäll högtalarmusik. På kvällen hade friden lagt sig tillsammans med liken av de 43 000 judarna, däribland Szmul Weinberg.

Ett år efter besöket påbörjade Mieczysław Weinberg operan *Passageraren*. Han förlade parallellhandlingar till Auschwitz och en oceanångare. Ett tyskt par är på väg mot Brasilien. Kvinnan känner plötsligt igen någon på båten, kan det vara en lägerfånge i Auschwitz där hon varit fångvaktare? Det förflutna flyter upp och dissonanserna tjuter genom operaälskarnas salong. Ömsom ses skräckscener från lägeret, ömsom det sociala umgänget på båten. Skulden skriker medan ekot av den kako-

Det skulle dröja flera decennier innan Passageraren sattes upp. Kompositören fick aldrig uppleva den framgång som hans musik nu erfar.

foniska musiken skälver hos publiken. Det skulle dröja flera decennier innan *Passageraren* sattes upp. Kompositören fick aldrig uppleva den framgång som hans musik nu erfar.

I HANS NÄSTSISTA symfoni, nr 21, *Kaddish*, hörs en bön över Warszawagettots döda. Det långa largot bärs av en sorgsen violin. Är det Szmuls?

Mieczysław Weinbergs liv kantades av en besatt konstnärsglädje och en sällsynt arbetsmoral. Han skapade över 150 opus, 22 symfonier och 7 operor under sin livstid – förutom alla stråkkvartetter och pianosonater. För att inte tala om all underhållningsmusik och tonsatta barnvisor. Men krigets skugga jagade honom in i det sista. ✿

”Det är ju carpandue”

Natalia Ginzburgs klassiker *Familjelexikon* visar hur en grupp ofta hålls samman genom sina speciella språkliga uttryck, menar **Maxim Grigoriev**.

EN OVÄNTAD BIEFFEKT av Elena Ferrantes försäljningsframgångar med Neapelsviten är det nya intresse som har väckts för den italienska litterära tradition hon står i skuld till. I synnerhet gäller det de kvinnliga italienska författare som på ett eller annat sätt anslöt till nyrealismen.

År 2019 ”återupptäcktes” således i en stor artikel i *New Yorker*, i enlighet med denna journalistiska logik, Natalia Ginzburg (1916–1991) – oaktat att hon aldrig har varit riktigt bortglömd. Hennes romaner och essäer återutges och nyöversätts på såväl engelska som franska. Nu har den självbiografiska klassikern *Familjelexikon* från 1963 kommit på svenska (översättning Johanna Hedenberg, Albert Bonniers förlag).

Den italienska neorealistiska skolan, som Ginzburg delvis tillhörde, formades genom sitt ställningstagande mot fascismen. Hemvisten var den stiliga industristaden Turin i norra Italien, med de snöklädda alptopparna i norr och väster och floden Po utmed kullarna österut. Giulio Einaudis förlag, på via Umberto Biancamano, gav ut skolans alla centrala författare. Man var inspirerad av franska Gallimard och publicerade vid sidan av inhemska författare även ett stort antal översättningar av modern prosa och teori, från Proust till Lacan. En av de första succéerna blev Carlo Levis självbiografiska exilschildring *Kristus stannade i Eboli* (1945), som kom att bli en neorealistisk klassiker. Förlagets vänsterprofil befästes genom utgivningen av Antonio Gramsci, en av det italienska kommunistpartiets grundare. Den minimalistiska prosastilen som odlades var kongenial med Italo Calvino som redaktör: han lär ha ogillat såväl bisatser som adjektiv. En central figur på förlaget var romanförfattaren och poeten Cesare Pavese.

Natalia Ginzburg föddes i Palermo, men växte upp i Turin och arbetade på Einaudi som redaktör. Hennes man hade varit med och startat förlaget. ”Leone”, skriver Ginzburg om sin make, ”började arbeta tillsammans med en förläggare som han kände. Det var bara han, förläggaren, en lagerarbetare och en maskinskriverska som hette signorina Coppa. Förläggaren var ung, rosig och blyg och rodnade ofta. Men när han ropade på maskinskriverskan gav han till vildsinta vrål.”

Språket hos de manliga representanterna för rörelsen som Pavese och Moravia var det som somliga idag kallar ”avskalat”: renons på navelskådande och tvivel. Det senare förband man med avancerade grammatiska strukturer, medan sanningen var enkel och måste uttryckas utan krusiduller. Medan Moravia inspirerades av teaterklassikerna skrev Pavese under inflytande av den amerikanska romanen och dess blandning av lyrisk stil och vardagsspråk – han översatte ett stort antal samtida amerikanska författare som John Dos Passos, John Steinbeck och Gertrude Stein.

ETT NYFUNNET INTRESSE för människans sociala villkor innebar också en uppmärksamhet på det så kallade ”vardagslivet”. Bortsett från enstaka utflykter i den italienska litteraturhistorien studerar *Familjelexikon* till stor del hur ett internt språk byggs upp inom gruppen (familjen) för att verka som en betydelseskapande och

som ”ofta” etcetera. *L'imperfetto* används gärna, som en italiensk kritiker har påpekat, av barn i deras lekar, och hänvisar till en imaginär, tidlös värld – sagovärldens och fiktionen.

Familjelexikon utmärks av detta ”imperfekt” förhållningssätt till det förflutna. Det ”obetydliga” och vardagliga iaktas noggrant, medan stora skeenden och omvälvande, betydelsefulla ögonblick eller sammanhang behandlas genom underdrifter och utelämnanden. På så vis är detta en gestaltning av minnet och dess sätt att hantera information: enkla vardagsbilder väcker en ändlös minnesvärld, som att berättarens mor alltid säger samma sak när hennes make anmärker på att ett äpple av en viss lokal sort de åter efter en måltid inte smakar bra: ”Men det är ju carpandue!”

Den sagofabulerande, nästan lite naivistiskt barnsliga ton förlämnar det beskrivna en kärleksfull ironi. Så beskrivs till exempel Einaudi efter kriget:

”Det lilla förlaget från förr hade blivit stort och betydelsefullt. Många människor arbetade där. Det låg i nya lokaler på Corso Re Umberto eftersom de gamla lokalerna hade förstörts i ett bombanfall. Pavese hade numera ett eget rum, och på dörren satt en skylt där det stod ’Förlagsdirektör’. Pavese satt vid skrivbordet med sin pipa och läste korrektur i ett rasande tempo. När han fick tid över läste han *Ilia* den på grekiska, skanderade verserna med sorgset mässande röst. Eller så skrev han, med snabba och bryska strykningar, sina romaner. Han hade blivit en berömd författare.”

DET HADE KUNNAT vara lika charmerande som outhärdligt. Men den dominant tonen är en annan. Imperfekt gör varje enskild händelse typisk, utmärkande för någonting eller någon. Det som skildras är därför ”sakernas tillstånd” snarare än ett skeende. Det förflutna blir inte en historia utan en värld, som det ofta är när en människa blickar tillbaka på sin uppväxt. Som läsare försjunker man i detta ”tidens töcken”, som i en disig, frisk norditaliensk morgon med Alpernas vita toppar i fjärran.

Romanens berättarjag förblir minimalist: när hon, framåt bokens mitt ska gifta sig med Leone Ginzburg sker det

Som läsare försjunker man i detta ”tidens töcken”, som i en disig, frisk norditaliensk morgon med Alpernas vita toppar i fjärran.

sammanhållande struktur. Familjeband blir i Ginzburgs roman till språkliga band, där fraser traderas och interna skämt håller samman den grupp som annars skulle glida eller slitas isär. ”De fraserna är vårt latin”, skriver hon, ”vårt förflutnas ordförråd, de är som de egyptiska eller assyrisk-babyloniska hieroglyferna, vittnesbörd om en livskraftig kärnpunkt som har upphört att existera men lever kvar i texterna som räddats från vattnets framfart och tidens tand.”

Ginzburg använder sig gärna av italienskans imperfekt när hon återger enskilda skeenden i det förflutna. Detta tempus, som betonar handlingens upprepning, saknas i svenskan och översätts med ”brukade” eller ”det hände att” eller genom tillägg av olika tidsadverbial

Natalia Ginzburg.

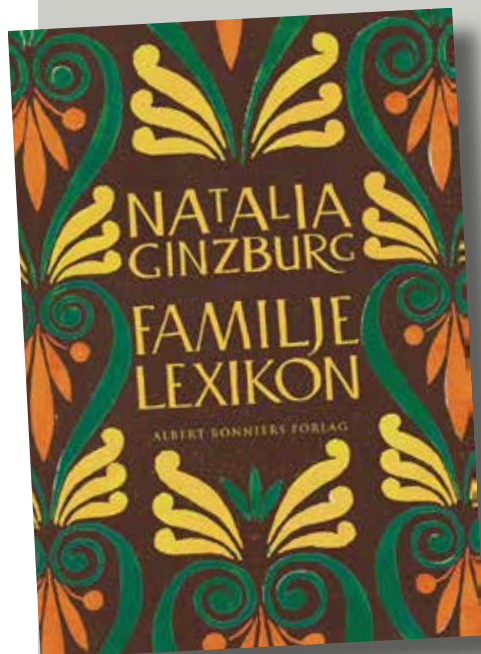
FOTO: LEONARDO CENDAMO/GETTY IMAGES

närmast i förbifarten och avhandlas med en enda mening: "Vi gifte oss, Leone och jag, och flyttade in i lägenheten på Via Pallamaglio." I liknande ordalag avhandlas makens tragiska död, som presenteras

för läsaren genom sorgen hos en av dennes närmaste vänner och medarbetare. Detta är kanske ett av bokens starkaste och mest välfunna berättargrepp: händelsen som något som redan skett och som bara finns

i form av återverkningar i människohjärtat.

Ginzburgs författarskap låter läsaren göra en central litterär observation. Litteraturen är – och detta tycks ständigt glömmas bort – en språklig företeelse. Det är i »

och genom språket – och bara där – som såväl romanfigurerna som deras mellanhavanden "uppstår", och i förlängningen hela "romanvärlden" som sådan, inklusive alla dessa "händelser", "berättelser", "känslor" och annat. Det är en enkel och till synes banal, men så fundamental iakttagelse att den alltså lätt förbises.

ATT BERÄTTA EN sak innebär också att bruka språket såsom det en gång var och såsom det är idag. *Familjelexikon* är ett litet försök att göra detta rättvisa – litet åtminstone i jämförelse med Ginzburgs favorit Marcel Proust, som hon översatte till italienska och vars svit om och om igen på olika sätt ekar som en avlägsen symfoni i detta välkomponerade kamarmusikstycke till romanen.

I *Familjelexikon* finns nästan inget psykologiserande. Varje karaktär är i princip uteslutande vad den vid eller annat tillfälle säger. Medan bokens handling fortskrider och i korthet skildrar kriget och arresteringarna förstår man alltmer att rollen för dessa subjektiva idiom och interna talesätt är att signalera en normalitet, ett den trygga återupprepningens tillstånd, "vardagslunken". Krigets umbäranden, tidens gång, kärleken mellan två människor som tillbringat ett liv tillsammans gestaltas effektivt i ett enda stycke, i italiensk imperfekt:

"De små får ett äpple var, de stora kommer djävulen och tar!" sa mor fortfarande efter lunchen. Sedan slutade hon säga så eftersom det återigen fanns äpplen till alla. 'De här äpplena smakar ingenting!' sa far. Och mor sa: 'Men Bepino, det är ju carpandue!'" ✱

ROMARRIKET

Samtidens dårskap och förfall

Livius ville skildra de dygder som styrte romarna och nu dessvärre försvunnit. Nu har *Hannibalkriget* kommit på svenska, skriver **Martina Björk**.

TERAPI MOT SAMTIDENS dårskap och förfall. Ungefär så beskriver den romerske historikern Titus Livius (cirka 59 f Kr–17 e Kr) arbetet med sitt mastodontverk *Ab urbe condita* ("Från stadens grundläggning"). Det kom att bli 142 delar eller "böcker" (*libri*) om det romerska folkets historia, från Aeneas till Augustus. Av dessa är 35 bevarade åt eftervärlden.

När Livius tar sig an uppgiften har blodiga inbördesstrider och maktkamper plågat Rom sedan decennier. Projektet ger författaren tillfälle att vända bort blicken från sin tids alla hemskheter. För en stund kan han slippa tänka på hur det främsta folket på jorden fördärvats, hur det i vansinne riktar sin styrka mot sig själva i en längtan efter att gå under. I skrivandet vänder han blicken mot en förgången tid då anständighet och tapperhet var självklara dygder.

Livius har ett moraliskt syfte: att visa den anda som rådde bland Roms folk och dess ledande män. Det var tack vare deras egenskaper som imperiet växte och upprätthölls, egenskaper som inte längre existerar eller ens anses eftersträvasvärda. Ingen stat har varit rikare på goda föredömen, skriver Livius. Deras bragder måste bevaras åt minnet. Allt detta formulerar han i sitt företal, som en sorts programförklaring.

I vår tid är vi vana vid att tolka historiens gång utifrån sociala och ekonomiska faktorer. Men för Livius och andra antika historiker drevs historien framåt av enskilda personer. Ett berömt och belysande exempel återfinns i slutet av bok 1, som tilldrar sig i slutet av Roms kungatid. Det är berättelsen om romarhustrun Lucretia, som genom sin ärlighet gör sådant intryck på rikets kronprins att han våldtar henne. För Lucretia blir skammen omöjlig att leva med och hon tar livet av sig. Hennes make och far reagerar med bestörtning och lovar att ge henne upprättelse. De lyckas driva bort den regerande kungafamiljen och införa republik. Således förklaras den romerska republikens inrättande år 509 f Kr genom dessa två handlingskraftiga romare, vilka hämnades en

maktmissbrukande förövaras brott mot en oskyldig och ädelmodig kvinna.

Romarna kallade detta moraliska fördöme "virtus" (som ofta översatts med "dygd" eller "tapperhet"). Att äga *virtus* var att verka för det allmänna bästa, för statens och inte den egna vinningens skull. Sparsamhet, strävsamhet och ståndaktighet ingick också i detta ideal. Roms storhet berodde på denna bland folket utbredda livshållning. Med sorg bevitnar Livius hur hans samtid har övergivit sina tidigare moraliska ledstjärnor till förmån för laster som girighet och begär.

DET VAR ROMARNA och deras *virtus*, med fältherren Scipio i spetsen, som räddade imperiet en gång när det på allvar skakades i sina grundvalar. Det var när Hannibal från Karthago med elefanter och kavalleri tog den farofyllda och mödosamma vägen över Alperna för att anfalla romarna i ryggen. "Hannibal ante portas!" – ungefär: "Hannibal står framför stadsmurens portar!" – är ett citat som syftar på den panik som utbröt i staden Rom när man trodde att den fruktade härföraren stod i begrepp att inta den. Citatet härstammar dock inte från Livius, utan från Cicero som använder det om Marcus Antonius som en ny Hannibal, en fara som hotar Rom.

Enligt Livius var romarnas krig mot Hannibal, det andra puniska kriget (218–201 f Kr), "det mest minnesvärda av alla krig som någonsin ägt rum". Han skildrar det i böckerna 21–30, som alla finns kvar. "Aldrig har två mäktigare stater eller folk krigat mot varandra, och aldrig någonsin har de stridande haft så mycket kraft och styrka."

Nu har *Hannibalkriget* kommit på Appell förlag. På en smidig svenska översätter Karin Westin Tikkanen böckerna 21 och 22. Det är en vacker volym, försedd med ett informativt förord av Westin Tikkanen och dessutom med illustrativa kartor och bilder.

Den som läser *Hannibalkriget* slås av alla konstfullt formulerade tal av statsmän och militärer i syfte att övertyga åhörarna om lämplig strategi. Hur kan Livius ordagrant

Hannibal med sin armé. Målning av Jacopo Ripanda.

FOTO: ALAMY

återge vad som sades i dem? Naturligtvis är talen inte autentiska; den antika historieskrivningen gör inte anspråk på att återge verkligheten på det sättet. Livius föreställer sig vad de historiska personerna kan ha sagt, och som den välutbildade romare han var använde han retoriken för att gestalta dem och föra handlingen vidare.

NÅGON HAR FÖRESLAGIT att det är just genom talen som personernas *virtus* lyser igenom. Det ligger något i det. Men det är inte givet att man får genomslag hos åhörarna, hur förträfflig man än är som person och retoriker. Om *virtus* saknas hos folket talar man för döva öron. När den kloke karthagern Hanno försöker övertyga sina landsmän att beakta det gamla fredsfördraget med romarna får han inte medhåll. Här blir Livius misantropiska pessimism tydlig: "Det var bara ett fåtal som höll med Hanno, och även om dessa var de mer förståndiga i skaran gick det som det ofta brukar gå: majoriteten vinner över dem som vet bättre." Och tvärtom: när en av Hannibals utsända beger sig till Roms bundsförvant Saguntum för att få dess invånare att frivilligt överlämna sig åt Hannibal lyssnar de inte klart utan gör upp ett bål och kastar sina tillhörigheter däri och där efter sig själva.

Här skulle man kunna invända att *virtus* brukar betraktas som en romersk egen-skap. Må så vara, men karthagern Hanno

har den. Även Hannibal har *virtus*, ja, just det ordet används faktiskt om honom. Hur kan detta epitet tillskrivas Roms fiende? Svaret är att Hannibals framgång är avhängig den. Utan *virtus* hade han inte fått sina soldaters lojalitet. Utan den hade han inte klarat vandringen över Alperna. Livius skriver: "Hannibal var den modigaste när

Livius har i alla fall gett romarna en lektion i att förstå sig själva och sin roll för historiens utveckling. Han må betrakta sin verksamhet som terapeutisk, men en sann romare gör inte något enbart för sin egen skull, utan för det allmänna bästa.

det gällde att ta sig an faror, och den klipskaste när de väl befann sig i fara. Han blev inte utmattad av någon möda, och tvekade heller aldrig i situationer där det handlade om mod. Han hanterade både värme och

kyla med samma uthållighet, och han lät den naturliga hungern och törsten, snarare än någon njutningslystnad, bestämma hur mycket han åt och drack."

MEN FÖRTJÄNSTERNA UPPVÄGER inte hans lastbarhet. Han uppvisade *inhumana crudelitas* och *perfidia*, omänsklig grymhet och trolöshet. Och maktlystnad. Hanno varnar de puniska senatsmedlemmarna för honom: "Ni har sänt en yngling till hären liksom kastade ni bränsle på en eld [...], en yngling som brinner av lust till makt och som bara ser en enda väg att uppnå detta, nämligen att han får leva omgärdad av vapen och legioner och ägna sig åt att frambringa krig efter krig. Ni har alltså själva närt den eld vari ni själva kommer att förtäras."

Är det Livius som, lika fåfängt som Hanno, varnar sina landsmän? Orden från företalet om habegär och självutplåning ekar i Hannos tal. Hannibal fick det romerska imperiet att darra. Då tog man till krafttag och segrade till sist, i slaget vid Zama år 202 f.Kr. Nu, under det första århundradet före Kristus, har man låtit riket förfalla. Fädernas arv har inte förvaltats väl. Livius har sett Roms moraliska upplösning inifrån, ett sönderfall som enligt honom beror på att romarna har antagit samma fördärvbringande egenskaper som tillskrivs Hannibal. De kan behöva uppmärksammas på det. Som Hannibals kavalleriöverste Maharbal uttrycker det i bok 22: "Vincere scis, Hannibal; victoria uti nescis." På svenska: "Att segra förstår du, Hannibal, men du vet inte att nyttja segern."

Men kanske är Augustus den Scipio som ställer allt till rätta och bringar fred och stabilitet efter många års krig. *Ab urbe condita* påbörjades ungefär samtidigt som Augustus utropades till kejsare. Vid samma tid författade Vergilius det som kom att bli romarnas nationalepos, *Aeneiden*. Både Livius och Vergilius framhåller det romerska folkets utvaldhed och för enar anfadern Aeneas med Augustus. Hur Livius skildrade sin egen tids händelser är dock höljt i dunkel. Böckerna från 46 och framåt har gått förlorade. *Ab urbe condita* slutar med år 166 f.Kr.

Om nu Rom har fått en ledare med *virtus*, hur är det med den övriga befolkningen? Kan det romerska folket återerövra *virtus*? Livius har i alla fall gett romarna en lektion i att förstå sig själva och sin roll för historiens utveckling. Han må betrakta sin verksamhet som terapeutisk, men en sann romare gör inte något enbart för sin egen skull, utan för det allmänna bästa. Det Livius kallar flykt från verkligheten och samtiden är lika mycket ett kvarvarande i den och en analys av dess människor – med historien som hjälp. ✨

En öppen tolkning av islam

Ibn Arabi har haft stor betydelse för sufismen, men också för en svensk poet som Gunnar Ekelöf. Nu har hans dikter kommit i en ny engelskspråkig utgåva, skriver **Carl Rudbeck**.

SUFISMEN, ISLAMIS VERSION AV religiös mystik, har många stora och inflytelserika företrädare. Ingen är större än Ibn Arabi, som än i denna dag är en inspirationskälla för sufier. Hans inflytande sträcker sig emellertid bortom den muslimska sfären. En, förvisso omstridd, tes vill göra gällande att Dante inspirerades av honom i sin beskrivning av Beatrice. Det är vanligen arabister som argumenterar för en sådan påverkan medan Dante-experterna brukar vara kallsinniga.

Klart är emellertid att Ibn Arabi betydde mycket för Gunnar Ekelöf, som återkom till honom genom hela livet. En annan svensk förbindelselänk utgörs av den store svenske orientalist H S Nyberg. Han var en av de första västerlänningar att intressera sig för honom; hans sekelgamla edition av *Kleinere Schriften* citeras fortfarande med aktning.

IBN ARABI ÄR svår att få grepp om. Hans samlade verk omfattar hundratals titlar, vissa inte stort längre än en tidsningsartikel. Hans huvudverk *al-Futuhat al-makkiya* (ung. "Mekkanska öppningar" eller "avslöjanden") – en egensinnig blandning av teologi, mystiska erfarenheter, biografiska incidenter och dikter – är däremot mycket omfattande. Detta "kompendium utan motstycke av andligt vetande" blev färdigt först ett par år före Ibn Arabis död och den första upplagan omfattar inte mindre än trettiosju volymer. Detta väldiga verk är alltså knappast någon lämplig introduktion till Ibn Arabi.

Ibn Arabi, al-shaykh al-akbar – "den störste mästaren", som han ofta kallas – föddes i Murcia i Andalusien 1165 i en välbärgad familj. Pojken hade, som det brukar heta, läshuvud och någon gång omkring 1180 fick han därför träffa den store Averoes (Ibn Rushd). Han förde sedan ett kringflackande liv. Först för att studera under sufi-mästare, men snart blev han själv den störste mästaren. Han undervisade lärjungar under sina resor, som förde honom allt längre österut. Ibn Arabi var väl medveten om sin ställning och såg sig själv som ett slags förmedlare mellan Gud och människa, han framställde sig som ett slags islams rikt Karl som på egen hand

hade till uppgift att återuppliva den sanna versionen av islam.

Han var en livlig förespråkare för *ijti-had*, det vill säga tanken att porten för nya tolkningar av islam fortfarande var öppen. Denna inställning påverkade hans odogmatiska inställning till *sharia*, den islamiska lagen. I sitt standardverk om den störste mästaren skriver den franska arabisten Claude Addas att Ibn Arabi använde alla tolkningar som var möjliga av sharia för att göra lagen lätt att bära för muslimer i gemen.

År 1202 kom Ibn Arabi till Mekka där han hade en upplevelse som har satt sina

Sufismen, islams version av religiös mystik, har många stora och inflytelserika företrädare. Ingen är större än Ibn Arabi.

spår i såväl muslimsk teologi som arabisk litteratur. Det var i Mekka han mötte den unga kvinnan Nizam. Hon var dotter till en framstående imam och perfekt både till det yttre och det inre. Hon inspirerade Ibn Arabi till hans poetiska mästerverk *Tardjuman al-Ashwaq* (Längtans tolk), som Gunnar Ekelöf läste i RA Nicholson's översättning. Den är numera mer än 100 år gammal. Filologiskt visste Nicholson vad gjorde. Men som nästan alltid är fallet med översättningar är språket märkt av sin tid.

Det finns alltså goda skäl att ge dessa dikter, som vanligen är inkörsporden till Ibn Arabis verk, en ny engelsk dräkt. *The Translator of Desires* (Princeton University Press) är en rikt kommenterad tvåspråkig översättning av diktsvitens 61 dikter utförd av den amerikanska professorn Michael Sells. Sells har i görigaste mån hållit sig så nära det går till originalet utan att bli onödigt arkaiserande. Men naturligtvis finns det ingen enda riktigt lösning på hur 1200-talets klassiska arabiska ska låta när den flyttas till 2000-talets eng-

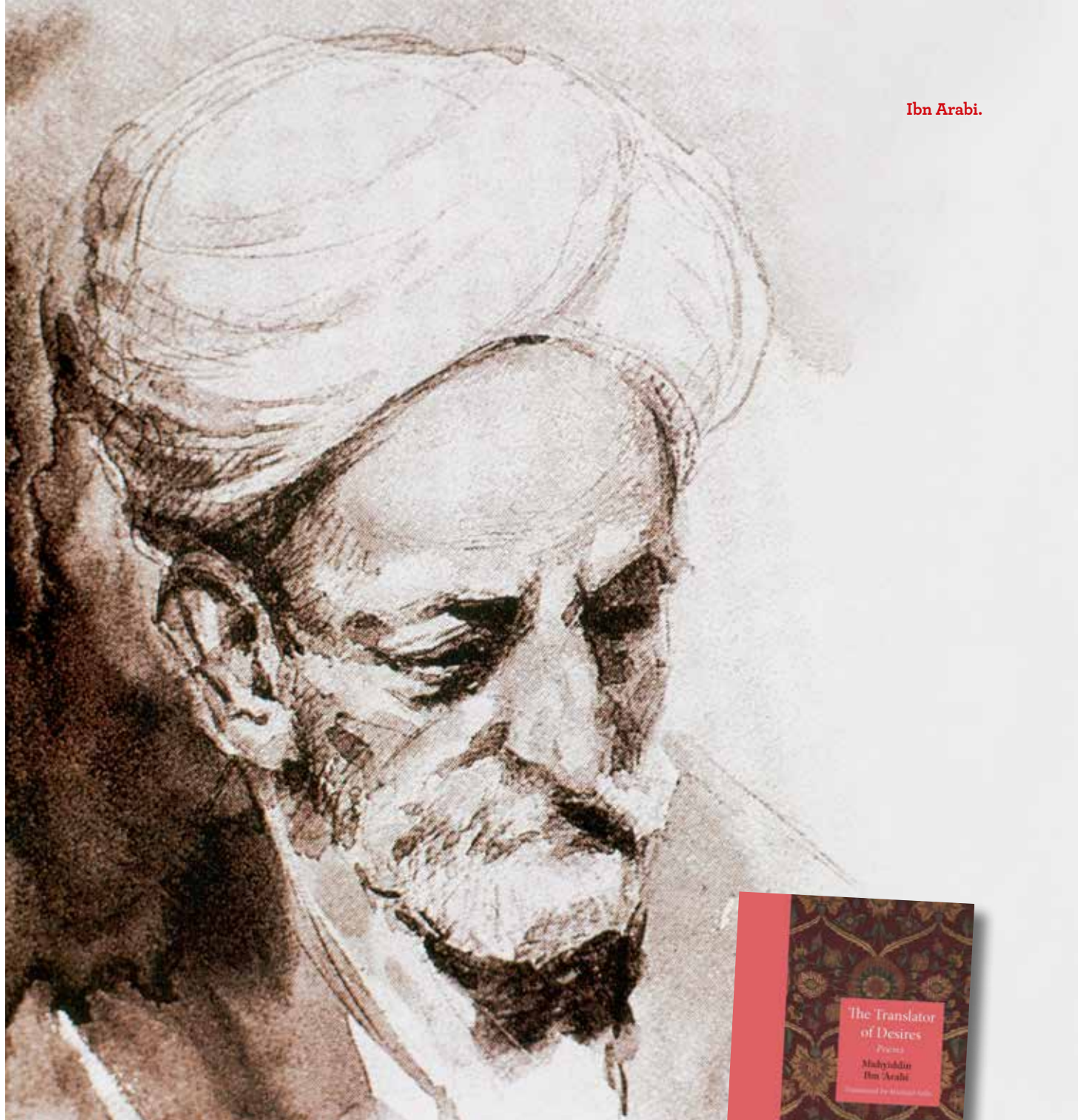
elska. Mycket går förlorat på vägen, i det här fallet både rim och versmått. Som ofta har påpekats när det handlar om översättningar av antika grekiska och romerska texter kommer vi aldrig att helt kunna förstå dem på samma sätt som deras första läsare gjorde. Detsamma gäller minst lika mycket när det rör sig om gamla dikter från andra kulturer än den västerländska.

Denna diktsvit är en serie av kärleksdikter som använder sig av flera av den klassiska poesins rekvisita, från tiden före islam. Den traditionella inledningen till en klassisk dikt skildrar hur diktaren kommer till en nyss övergiven rastplats där elden just har slocknat, och kamelernas fotspår är på väg att suddas ut. Där stannar diktaren och gråter över att hans käresta har lämnat honom med den karavan vars spår han nu betraktar. De första raderna i diktsvitens artonde dikt låter som förislamisk poesi: "Stanna vid rastplatsen/ och sörj över ruinerna/ fråga sedan fälten/ nu så övergivna,/ var är de vi älskade och deras hästar."

ATT BESJUNGA HÄSTAR och kameler är inte ovanligt i traditionell arabisk poesi. Också vegetationen prisas. Beduinen som färdas genom ett sterilt ökenlandskap lär sig att uppskatta buskar, träd och blommor på ett sätt som kan tyckas märkligt för dem som bor i ett mer människovänligt klimat.

Den som helt oförberedd kommer till dessa dikter läser dem antagligen som en rad kärleksdikter som Sells elegant har flyttat över till en vacker engelska. Att de har tolkats som erotisk poesi är inte så konstigt med rader som dessa: "Jag är illa/ ute förlorad i hennes ögons mildhet/ Säg hennes namn/ och bota mig/ att minnas hennes namn är mitt enda botemedel."

Det religiösa etablissemangen kunde inte förlika sig med att en av tidens religiösa förgrundsgestalter skrev vad man ansåg vara profan kärlekslyrik. För att försvara sig skrev Ibn Arabi en lång kommentar till sin dikt som Sells inte har inkluderat i sin upplaga men förstås har använt i sina förklarande noter. Sells jämför med Johannes av korsets kommentarer till sina mystiska dikter. Johannes anknyter förstås till Höga visan i Gamla testamentet. Det finns inget som tyder på att han skulle ha känt till Ibn

Arabi, det är väl snarare tecken på att mystiker tänker i samma banor över tid och rum.

Ibn Arabi förklarar punkt för punkt hur den profana ytan bara är en slöja över diktens djupare och egentliga innehåll som är en version av några centrala dogmer i hans metafysik, inte minst idén om varats enhet – *wahdat al-wujud*. Här kommer han farligt nära en panteistisk världsuppfattning som rimmar illa med traditionella tolkningar av islam som vanligen drar en skarp gräns mellan Gud och hans skapelse. Sufismens mål är att på något sätt upphäva denna skillnad, att utplåna det egna jaget och låta sig förenas med Gud.

Mycket av detta är paradoxer som knap-

past kan förklaras rationellt. Eller som Sells lite kryptiskt skriver: "Liksom den gudomliga verkligheten, så bringar längtan eller åtrån (*shawq*) både liv och död, den existerar både i det inre och yttre, är både bortom världen och djupt i den älskandes hjärta."

I SISTA HAND är allting ett, också de olika religioner som människor bekänner sig till. De oftast citerade raderna ur hela Ibn Arabis verk kommer från samlingens elfte dikt där han tycks vilja sudda ut skillnaderna mellan skilda trosföreställningar och visa att de alla djupast sett är samma sak: "Mitt hjärta kan anta alla former/ett

fält för gaseller/ett kloster för munkar/ett tempel för avgudar/Kaaba för pilgrimer".

Michael Sells har lyckats med konststycket att låta denna främmande värld förbli främmande, men ändå tillgänglig, för sekulariserade västerlänningar.

Ibn Arabi vistades i Damaskus under sina sista år. Han dog där 1240. Hans grav kom snabbt att bli en vallfartsort för fromma pilgrimer. ❀

Falangernas kamp

I boken *Hemligstämplat* ger Michael Fredholm en välkommen helhetsbild av svensk underrättelsetjänst från Erlander till Bildt, skriver **Gustaf Lewander**.

I INLEDNINGEN TILL *Hemligstämplat*. *Svensk underrättelsetjänst från Erlander till Bildt* (Medströms förlag) beskriver Michael Fredholm sin ambition att sätta den statliga underrättelseverksamheten i en politisk kontext och försöka koppla den till Sveriges politiska linje under kalla kriget. *Hemligstämplat* täcker den statliga underrättelseverksamhetens utveckling från andra världskriget och fram till kalla krigets slut. Även om det kanske inte är författarens huvudsakliga ambition utgör verket ett efterlängtat försök att ge en helhetsbild av den spretiga och vittförgrenade statliga underrättelseverksamheten under tidsperioden.

Den organiserade underrättelseverksamheten präglades av inneboende motsättningar mellan olika aktörer och mellan politikens respektive underrättelsetjänstens krav. Resultatet blev i praktiken en klyvning av underrättelsetjänsten mellan de militära myndigheterna, SÄPO och de av Socialdemokraterna kontrollerade organen. Detta resulterade i ett system med olika falanger som ömsom samarbetade och ömsom bekämpade varandra.

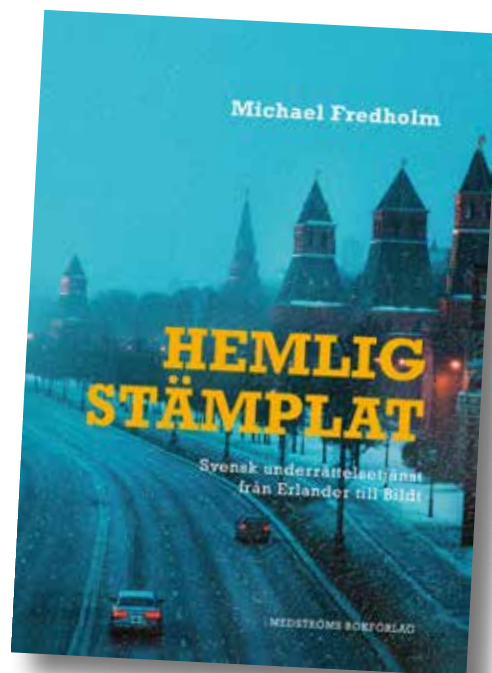
Detta system var både motsägelsefullt och svåröverblickbart, vilket skapade återkommande problem i den praktiska verksamheten och för politiken. Det förefaller som att det endast var den allra högsta ledningen på myndigheter och inom reger-

ingen som hade någon egentlig överblick – men även om statsministrarna Tage Erlander, Olof Palme och Carl Bildt intresserade sig för och engagerade sig i verksamheten, var det för det mesta på armlängds avstånd.

TEKNISKA FRAMSTEG och ökande kapacitet innebar samtidigt att signalspaningen i FRA:s gestalt kunde hävda sig som en egen verksamhet av särskild betydelse – en del av systemet, men ändå separat från de övriga underrättelsemyndigheterna, höjd över fraktionsstriderna. Den tekniska underrättelsetjänsten och signalspaningen framstår hos Fredholm som de viktigaste komponenterna i systemet, eftersom det utvunna materialet både kunde användas av de olika myndigheterna och av regeringen, och mot andra stater nyttjas som ett bytesmedel.

Officerarna och krigsmakten skötte å sin sida samarbetet västerut, medan Socialdemokraterna tack vare sin ideologiska hållning kunde få tillgång till material och kunskap från östblocket som varken den tekniska inhämtningen eller andra västländer kunde komma åt. Förmågan att förena sinsemellan motstridiga politiska viljeriktningar bidrog också till att Sverige kunde föra en självständig politik som gav oss ett inflytande bortom vår rent tekniska förmåga – vad man än må tycka om hur vi sedan använde detta inflytande.

Författaren rygger inte tillbaka för att även sätta kontroversiella aktörer och verksamhetsområden i sitt sammanhang. Det gäller bland annat de svenska Socialdemokraternas roll som inhämtare i det socialistiska blocket med insyn i de kommunistiska ländernas inre liv och Sidas och UD:s roll i det som även Fredholm beskriver som Sveriges hemliga krig mot Sydafrika. Liksom den kontinuitet i verksamhetsmodell och metod

som har funnits mellan till exempel Socialdemokraternas engagemang för Afrika och den bredare borgerlighetens engagemang för Baltikum och Östeuropa.

Fredholms detaljerade framställning åtföljs av en lika detaljerad notapparatur. Språket är både ledigt och passande nedtonat. Det saknas fortfarande betydande pusselbitar för att verkligen nå fram till författarens ambition – att klart visa underrättelsetjänstens roll i svensk politik – men det är inte i sig förvånande, utan hör till ämnets karaktär.

VERKETS STÖRSTA SVAGHET är att Fredholm inte tillräckligt tydligt problematiserar de fenomen han tar upp. Författaren går förvisso igenom och diskuterar flera av underrättelseverksamhetens mer bekymmersamma aspekter, men diskussionen blir ofta väl kortfattad. Detta medför att boken tidvis ställer större krav på sin läsare än vad som har varit författarens avsikt.

Hemligstämplat är även med detta i åtanke ett verk som förtjänar att uppmärksammas. Inte för några stora avslöjanden, utan för att det på ett nydanande sätt syntetiserar tillgänglig information och skapar en intressant och slående helhetsbild över svensk underrättelsetjänst. ✨

FRA. Inte allas kopp te.

FOTO: TT

Jupiter ned på jorden?

MEDAN EUROPA LÄMNAR ett viktigt val i Tyskland bakom sig pågår nu förberedelserna för nästa. Emmanuel Macrons femårsmandat – *le quinquennat* – lider mot sitt slut och skramlet inför första rundan i franska presidentvalet i april 2022 är redan i full gång. Vad har då presidenten som bär smeknamn efter den romerske himmelsguden egentligen lyckats uträtta under sina snart fem år vid makten? En hel del om man ser till hans politiska mål. Parallellt förbereder sig den franska regeringen för att axla ordförandeskapet i europeiska rådet redan i januari.

När Macron i september 2017 lade ut texten om EU i sitt tal vid Sorbonneuniversitetet i Paris var ledorden ett ”suveränt, enat och demokratiskt Europa”. EU styrs visserligen av samma mellanstatliga Lissabonfördrag idag som när Macron till toner av Beethovens *An die Freude* tog emot *En marche*-anhängarnas jubel efter valsegern i maj 2017. På ett mer konkret sätt har dock flera viktiga steg tagits i den franske presidentens riktning.

Unionen har fått sin första militära budget och stärkt sitt försvarsindustriella samarbete. Man har tagit ett tydligt ledarskap om industrins gröna omställning och målet om en 55-procentig utsläppsminskning. Frontex, EU:s myndighet för gränsbevakning, har också fått en rejäl förstärkning med en ny fast kår med mål om totalt 10 000 anställda 2027. Att man dessutom fått en egen uniform stärker såklart symboliken av EU som en suverän kraft i ordets rätta bemärkelse.

ANDRA FRANSKA SEGRAR som kan nämnas är EU:s rymdsatsning på 15 miljarder euro med målet göra Europa till en global spelare i rymdkapplöpningen, utökningen av utbytesprogrammet Erasmus budget, samt den symboliskt viktiga ”Konferensen om Europas framtid” som inleddes i maj i år.

Macron har alltså en hel del frukter att skörda i Europapolitiken, men det betyder inte att hans egna väljare är övertygade om att förlänga hans kontrakt i Élyséepalatset. Redan nu flockas möjliga utmanare framförallt till höger i fransk politik. I extremhögern har Nationella frontens Marine Le Pen fått sällskap av den intellektuella rockstjärnan Éric Zemmour, även om han när denna text skrivs ännu inte formellt meddelat sin kandidatur. Det välfyllda startfältet gäller dock även för det traditionella högerpartiet Republikanerna.

Här finns bland annat Michel Barnier, en senig bergsklättrare från Savoien som lyckades hålla ihop EU under brexitförhandlingarna. Trots sin framtoning som en seriös och respekterad politiker på EU-nivå har han under sin valkampanj mest kommit att förknippas med en rejäl dos populistiska förslag om att återta Frankrikes ”juridiska suveränitet” från EU och lova en fransk folkomröstning om invandringen.

FRÅGAN ÄR OM Barnier ens har en chans mot favoriten Xavier Bertrand, en uppkomling från Champagne som försöker lansera sig som ”folkets man” och utmana eliten i Paris. Att han som ny parlamentsledamot fick smeknamnet ”*Flocfloc*” – för ljudet från hans gummisulade skor på nationalförsamlingens marmorgolv – kanske delvis ger fog för denna ovanliga franska anti-elitism.

Mitt i allt detta försöker självfallet ”Jupiter” göra allt för att övertyga fransmännen om att få fortsätta sin transformation av den union som den belgiska utrikesministern Mark Eyskens 1991 kallade för ”en ekonomisk jätte, en politisk dvärg och en militär mask”.

Carl-Vincent Reimers är ledarskribent i *Blekinge Läns Tidning* och tidigare student vid Sciences Po Paris.

I korthet

En oundgänglig introduktör

I år är det hundra år sedan slavisten Alfred Jensen (1859–1921) gick bort. Han befann sig då i Wien, på väg till Jugoslavien under en av sina många resor i Central- och Östeuropa.

Jensen växte upp i Hudiksvallstrakten. Hans intresse för Ryssland väcktes då han 1878 besökte landet där hans farbror arbetade. Kunskaperna i ryska förbättrades genom studier i Uppsala och snart gjorde Jensen sina första översättningar av Gogols och Turgenevs noveller.

Med tiden kom han att överföra en imponerande mängd rysk litteratur till svenska. Efterhand lärde han sig dessutom polska, tjeckiska och flera sydslaviska språk, och bidrog med översättningar från hela den slaviska kulturkretsen. Hans insatser kunde vara omstridda. Anders Österling menade att Jensens tolkningar av ryska dikter var tråga och uteslöt dem ur sin antologi *All världens lyrik* 1943.

Någon examen tog Jensen aldrig och trots att han senare i livet kom att författa också rent vetenskapliga verk förblev han något av en akademisk outsider. Ändå fick han tack vare sin oerhörda produktivitet och kännedom om de slaviska ländernas litteratur och kultur ett avgörande inflytande för introduktionen av litteratur från denna del av Europa. Han reste oavbrutet till Central- och Östeuropa. Han blev en utmärkt förmedlare, tack vare en ”snabbhet i uppfattningen och mottaglighet för intryck”, som Angel Nakoff skriver i en uppsats om honom.

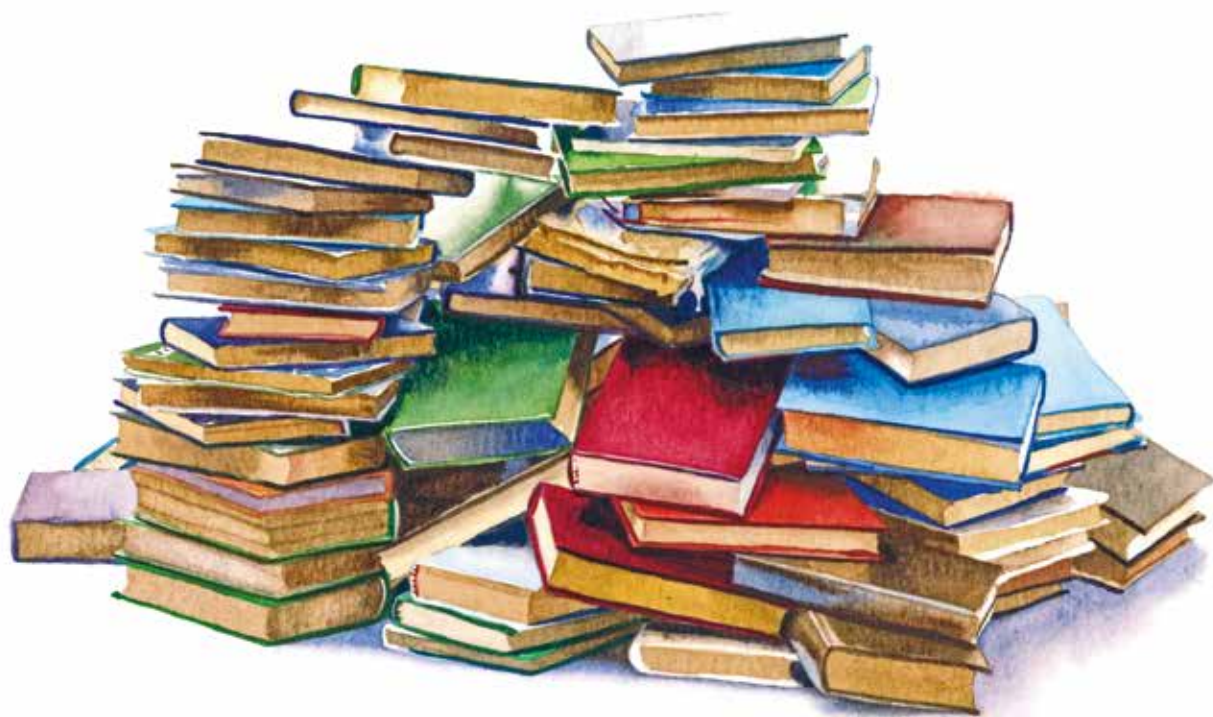
De egna översättningarna försåg han med introducerande förord, därtill bidrog han med mängder av tidningsartiklar och författare av flera kulturhistoriska böcker och reseskildringar. Han ingick i redaktionen för den klassiska andra upplagan av *Nordisk familjebok*, där han skrev runt 800 signerade artiklar.

Jensen bidrog på så sätt ensam till att sprida en grundläggande kunskap och förståelse för slavisk kultur och litteratur under en tid när den fortfarande var relativt okänd i Sverige. För en sådan gärning kan man gärna ursäkta ett och annat trågt versmått eller avsaknaden av akademisk examen.

Jakob Sjövall

Detta nummers recensioner:

Rasmus Landström reser ingenstans; **Karin Henriksson** röjer på Ground Zero; **Blanche Sande** larmar om katastrofer; **Torbjörn Elensky** svävar ut; **Johan Enegren** bevittnar en skilsmässa; **Martin Lagerholm** finner raffinemang i raseri; **Helena Granström** går på intuition; **Ulf Jonsson** upphäver naturlagar; **Erik W Larsson** famlar efter en identitet; **Claes Sandgren** håller hårt i pengarna.

Klimatkrisen: finns det ett efter (och hur ser världen ut då)?

FOTO: TT

Nu nästan

Skönlitteraturen är numera i princip oanvändbar för den som söker intelligenta idéer om samtid blir framtid. Fantasilösheten firar triumfer medan världen står i brand. Men Rasmus Landström hittar enstaka undantag.

SCIENCE FICTION

Hur skulle en värld som lyckats vända klimatkrisen kunna se ut? Eller en där finanskapitalets huggtänder har dragits ut? Där banksystemet inte rasar samman gång på gång varpå skattebetalarna tvingas rädda ekonomin? En sak är säker: gå inte till skönlitteraturen om du vill veta. Trots att vi lever i den mest turbulenta tid sedan andra världskriget så är författarna märkligt oförmögna att tänka historiskt. Betänk att valet av Trump, brexit, coronapandemin, uppfinnandet av gensaxen, Black Lives Matter och genombrottet för självkörande bilar – att allt detta har ägt rum under de senaste fem åren. Det bor-

de vara material för storslagen epik. Men klimatromaner idag – till exempel Jenny Offills *Väder* – handlar ju om en stressad medelklass som drömmer om att bygga bunker med vallgrav när förändringarna slår till. Fantasilösheten firar nya triumfer medan världen står i brand.

”Den som vill skriva om vår värld nu gör bäst i att skriva science fiction. Annars kommer hen att framstå som nostalgisk, förvirrad och sakna djup i sina iakttagelser.”

Orden kommer från Kim Stanley Robinson. Och kanske är det så vi ska tänka när vi letar efter den brett upplagda epiken om vårt nu. Robinson menar att sf har övertagit realismens roll som verktyget för den ”seriösa litteraturen” – ja, att begreppet ”seriös litteratur” mäs-

te omdefinieras. Robinson själv är tro- ligen det främsta namnet i samman- haget. Han debuterade 1984 med dys- topin *Icehenge* och har sedan dess skrivit ett tjugotal romaner. 2004 uppfann han den moderna cli-fi-litteraturen med *Forty Signs of Rain*. Och i slutet av förra året kom hans hittills mest ambitiösa bidrag till genren, *The Ministry for the Future* – en bok som stakar ut en ny väg för klimatro- manen, som vi snart ska se.

En mer oväntad författare i samman- haget är Yanis Varoufakis, den före detta grekiska finansministern och ”rock- stjärneekonomen”. Han har tidigare skri- vit ett antal uppmärksammade böcker, bland annat memoarboken *Adults in the Room* och den internationella storsäljaren *Talking to My Daughter About the Econo-*

>>

En framtid: vill man gärna ha.

FOTO: JOHANNES EISELE/GETTY IMAGES

my. Nyligen debuterade han som skönlitterär författare med *Another Now*. *Dispatches from an Alternative Present*. Även den gör något tämligen ovanligt inom skönlitteraturen, genom att visa att vi inte måste ha det så här.

The Ministry for the Future och *Another Now* är två olika typer av romaner. Den första är stort upplagd berättelse om en nära framtid där klimatkrisen lösts med hjälp av ”koldioxidkrediter”, storskalig skogsplantering och geo-engineering. Den senare är korthuggen samtalsroman och en tankelek utifrån multiversumteorin. Där mänskligheten i en alternativ framtid avskaffat finansmarknaden och socialiserat bostäderna. En sak har dock båda böckerna gemensamt. De är något så ovanligt som utopier. Den litterära tradition som ofta sägs vara utdöd idag, men som fortfarande lever ett underjordiskt liv inom sf-litteraturen. Där själva drivkraften är att tänka på nuet som historia.

Utopin är en urgammal tradition. Långt innan den blev en litterär genre existerade den i myter och guldåldersberättelser. Redan under antiken kryllade det av berättelser om Atlantis, den sjunkna, paradisiska ön ute i havet. En annan föregångare är Staten där Platon beskrev en kommunistisk gemenskap styrd av en upplyst elit. Dessa utopier levde vidare under medeltiden. Atlantis i form av ett Schlaraffenland eller Cockaigne: fatigmansberättelser om ett ”land bortom bergen” där alla levde i överflöd. *Staten* i Christine de Pizans feministiska klassiker *Kvinnostaden*.

När Thomas More 1516 skapade den moderna litterära utopin var det en korsning mellan Atlantismyten och Platons

idealstat. More var lordkansler under Henrik VIII och en framträdande person i det engelska samhället. Hela sitt liv hade han dock en dragning till klostren, vilket kanske var en av anledningarna till att han författade *Utopia*. Här beskrivs en idealstat där klosterprinciper tillämpas på samhällsskala. I boken förekommer för första gången alla ingredienser som skulle bli centrala inom utopin: upptäcktsfärden till landet ”ingenstans” (som ordet utopia betyder), ironin och

”När Thomas More 1516 skapade den moderna litterära utopin var det en korsning mellan Atlantismyten och Platons idealstat.”

dubbeltydigheterna i berättarinstansen och kommunismen som på 1800-talet skulle bli genrens ideologiska hjärta.

Utopia handlar om hur berättarjaget Thomas More träffar en holländsk upptäcktsresande vid namn Rafael Hythlodæus. Denne har varit i ett märkligt land – runt som en fotboll – under en resa med Amerigo Vespucci. Som läsare förstår vi att ön ligger någonstans i närheten av Amerika – då som nu drömmarnas kontinent – där den europeiska civilisationens satts på återstart. I *Utopia* lever befolkningen i sämja, det råder harmoni mellan land och stad, sjukhusen är stora som städer och något penningbegär existerar inte. ”Ingen äger något, men alla är rika” lyder en pregnant formulering om utopierna. Och inte nog med det: människorna bor i ett slags välordnade trädgårdsstäder (54 till antalet), man håller sig med sex timmars arbetsdag och alla har en lång, lagstadgad semester. Det är med

andra ord en välfärdsstat med plusmeny som More beskriver.

Det sägs ofta om utopier att de är tråkiga, eftersom de är så idylliska. Till exempel har idéhistorikern Ronny Ambjörnsson i *Fantasin till makten!* pekat på det stillastående som ett konstitutivt drag för genren. Det ligger något i det, men samtidigt är det en sanning med modifikation. I *Utopia* finns antagonisten ”det gamla Europa”, en motståndare som skapar dynamik i berättelsen. Rafael har varit där och hela tiden kontrasteras det paradisiska tillståndet på ön mot det brutala och ojämlika England. I sin ungdom studerade More till jurist vid Oxford, och där kom han i kontakt med den så kallade Enclosure-rörelsen. Rafael berättar om hur han har observerat att rika färbönder börjat inhägna allmänningar för att göra dem till betesvallar, vilket driver bort småbönder och arrendatorer från deras åkerlappar. Dessa bönder står plötsligt utan arbete och samtidigt höjer färbönderna priserna i kraft av sin oligopolställning. Till slut finns det inget annat att göra: folk börjar stjäla. Rafael berättar att han sett ett enda träd där 21 man dinglar, och rasar: ”Ni bestraffar brott som ni kunnat förutse sedan ungdomen. Ni utbildar tjuvar.” Det är en stark kritik av dåtidens privatiseringspolitik, som inspirerade bland annat Karl Marx. Den som läst *Kapitalet* vet att det starkaste kapitlet är det om ”ursprunglig ackumula-

tion”, där kapitalet kommer till världen med ”blod forsande ur varenda por”. Det är som en karbonkopia av Mores avsnitt om färaveln.

Men *Utopia* är inte bara historiskt intressant – det är också en förbluffande modern bok. Den som bara har läst sammanfattningar från vänster (flum!) och höger (diktatur!) kommer att förvånas över Mores framsynthet. Till exempel tillåter utopierna dödshjälp, kvinnor kan bli präster, de har skapat en version av social ingenjörskonst och infört allmän utbildning. Detta är den solglittrande sidan av ön och som läsare häpnar man över att en samtida med Anne Boleyn, Martin Luther och Gustav Vasa kommit på allt detta.

Med det sagt finns det också en mörk sida av moderniteten i berättelsen. Från vaggan till graven är utopierna omgivna av restriktioner. Medborgarna – eller snarare undersåtarna – får inte klä sig som de

vill, röra sig fritt eller bo var de vill. Vill de besöka en annan stad eller ta livet av sig måste de söka tillstånd i senaten. Att uttolkare sett paralleller mellan Sovjet och Utopia är därför inte konstigt. Stats-skicket är ett lyckorike på kartbordet och skulle förmodligen fungera dåligt i verkligheten. Vad man dock bör vara medveten om är att More skrev boken långt innan staten i modern mening existerade. En "stark stat" var ett okänt fenomen för Mores samtida – snarare var det den godtyckliga maktutövningen till följd av en svag statsmakt som plågade befolkningen.

Det som är slående när man läser Varoufakis *Another Now* är hur levande formen från *Utopia* är. Här finns en liknande, på samma gång gravallvarlig och medvetet löjlig huvudintrig. Den berättas av en Yango Varo år 2036 genom korta tillbakablickar. Runt 2020 har hans vän Costa, techentreprenör och futurist, uppfunnit en "frihetsmaskin" som skapar de mest häpnadsväckande sinnliga njutningarna. I rädsla för att de stora techbolagen ska knycka hans maskin tillverkar han ett virtuellt försvarssystem, kallat CEREBRUS (efter den trehövdade hunden som vaktar underjorden i grekisk mytologi). Men försvarssystemet slår bakut och gör något oväntat: en portal till ett alternativt nu öppnas. Plötsligt kan Costa kommunicera med sin dubbelgångare Costi, rätt igenom multiversum.

Den utopiska genren är i någon mening en reseskildring. När More skrev *Utopia* hade Amerigo Vesputi precis "upptäckt" Amerika, och det var ingen slump att ön

naden revolutioneras genom att centralbankerna utfärdar en alternativ, virtuell valuta. Allt detta får vi veta genom att Yango återberättar det från Costa, som

Io. Clemens. Hythlodæus. Tho. Morus. Pet. Aegid.

Utopia: här råder sämja.

FOTO: TT

i sin tur återger vad hans dubbelgångare sagt. Ändå sker det med en förbluffande detaljrikedom. I sann utopisk anda låter Varoufakis berättelsen likna en antropologisk rapport: statsskick, bostadsmarknad, finanssystem, umgängesliv i det alternativa nuet avhandlas på knaster-torr prosa.

En detaljerad skiss över ett bättre samhälle? Det är lockande att tänka på *Another Now* så, men då glömmar man bort att utopin är en litterär genre. *Another Now* är till stora delar en skattspegel – en karnevalisk fantasi om den uppochnedvända världen. Redan More använde sig återkommande av ironi, och det är ofta höljt i dunkel vad han själv tyckte. För att ta ett exempel: i *Utopia* är guld betraktat som en värdelös metall, använd för fotkedjor och pottor. För den

da ut och tydliggöra gränsen mellan den verkliga och fiktiva världen – ett spel mellan olika fiktionsnivåer i texten. På så sätt kan *Another Now* läsas som en uppochned-berättelse om en tid då nationalstaterna förslavats av finanskapitalet.

Utopisterna har alltid varit ett slags upptäcktsresande. I Thomas Mores *Utopia* från 1500-talet förlades lyckoriket som sagt till det ännu outforskade Amerika. Under 1800-talet, då kartan inte längre hade några vita fläckar, började utopisterna göra tidsresor. Senare, på 1900-talet, då tidsresan inte längre sågs som realistisk, emigrerade utopierna ut i rymden och in i science fiction-litteraturen. Kvar på jorden blev den inverterade utopin – dystopin – i verkligheten och i litteraturen. Med historikern Eric Hobsbawms ord avslutades 1800-talets civilisationsprojekt bryskt med första världskriget och i land efter land kom utopister till makten – med fullkomligt katastrofala följder. Thomas Mores vänliga öbor skapade inte bara kollektivjordbruk och sovsalar, utan även folkmord, koncentrationsläger och svältkatastrofer.

Men betydde det att utopins möjligheter var uttömda? Runt mitten av 1900-talet fanns ju för första gången de materiella och tekniska möjligheterna att förverkliga det liv i överflöd som 1800-talets författare drömt om. Ett svar på denna paradox var Ursula Le Guins *De obesuttna* från 1974 som på engelska har undertiteln *An Ambiguous Utopia*. En tve tydlig eller ambivalent utopi alltså. Boken handlar om två världar: planeten Urras där ett slags statskapitalism råder och månen Anarres som förverkligat Pjotr Kropotkins idé om "ömsesidig hjälp". Det var ett briljant grepp av Le Guin att förlägga samhällena på olika planeter. Hon visste att kapitalistiska stater har en ovana att invadera periferin ("imperialism" var nyckelordet i 1970-talets marxistiska debatt) och att det var en grundorsak till att så många idealsamhällen havererat. Därför satte hon Anarres utom räckhåll för bestyckade slagskepp och fallskärmstrupper. I *De obesuttna* har världarna inte haft någon kontakt med varandra på 150 år, vilket gjort att måninvånarna ostört har kunnat förverkliga sina ideal.

I romanen skickas en man vid namn Shevek ut från Anarres för att lära sig mera om Urras och bryta den sekel-långa tystnaden. Shevek är fysiker, ett snille som ingen förstår på hemplanet. Han har skrivit en matematisk formel som under romanens gång leder till uppfinnandet ett revolutionerande kommunikationsverktyg. Detta vill han ge till urrastierna, som en sann anarkistisk

>>

"Thomas Mores vänliga öbor skapade inte bara kollektivjordbruk och sovsalar, utan även folkmord, koncentrationsläger och svältkatastrofer."

placerades i närheten. På 1800-talet – utopiernas guldålder – var världen utforskad och i böcker som William Morris *News from Nowhere* och Edward Bellamys *Looking Backward* blev tidsresan utopistens arbetsredskap. Varoufakis fortsätter traditionen av "mental utflykt" genom vår tids spetsvetenskap: strängteorin om ett växande multipelt universum där verkligheten klyvs i olika versioner av sig själv.

I det alternativa nuet genomgick världen en revolutionerande utveckling efter finanskrisen 2008. Där vinner Occupy-rörelsen en storslagen seger samtidigt som betalningsstrejker tvingar bort finansbolagen. Utvecklingen tar skruv och arbetsplatserna demokratiseras, bostäderna socialiseras och pengamark-

som läser avsnittet är det uppenbart att More vill säga: "Tänk om det vore tvärtom istället." På så sätt kan läsaren testa sina oprövade grundvärderingar. En liknande sak sker i *Another Now* när befolkningarna i land efter land sänker finansindustrin. Det Varoufakis vill säga är: Tänk om vi bara struntade i att betala våra vattenräkningar. Vad skulle hända då?

Litteraturvetaren Sarah Ljungqvist har i ett svenskt sammanhang gjort den största forskningsinsatsen om utopin. I avhandlingen *Den litterära utopin och dystopin i Sverige 1734–1940* menar hon att formen skapar en "positionslycka" i läsaren. Utopin gestaltar ett "ingenstans", men för att det ska framträda måste läsaren associera till sin egen verklighet. Utopin arbetar med att på samma gång sud-

handling. Det sägs att Shevek var baserad på Robert Oppenheimer, mannen som uppfann atombomben och sedan ägnade resten av sitt liv åt att motarbeta spridandet av den. Ett liknande tema finns i romanen: Shevek inser att det inte finns någonting att hämta på Urras, med dess stater och vapen. Och romanen slutar med att han flyr från planeten.

De obesuttna är, som sagt, en tvetydig utopi, men framförallt är det en litterärt lyckad roman. Vid sidan av *Mörkrets vänst-*

Schlaraffenland: latmansliv i överflöd.

FOTO: ALAMY

ra hand är den Le Guins mest övertygande arbete. Anledningen till att dess litterära dekort blir så stark är de spänningar som författaren bygger in. Hela tiden kontrasteras sederna på Urras – som är påfallande lika våra – mot sederna på Anarres. Det skapar med Brechts ord en *verfremdungs*-effekt. Som när Shevek i en tillbakablick blir utskälld av en lärare för att hålla låda: "Att tala är en kooperativ verksamhet. Du egoerar!" Knepet ligger till stor del i språket: genom att skriva ut orden ur dess vardagliga betydelse låter Le Guin oss granska hur genomsyrad vår tillvaro är av trängsynt individualism.

En annan sak som gör boken litterärt intressant är att Anarres aldrig framställs som ett perfekt samhälle. Som läsare förstår vi att planeten emellanåt plågas av hungersnöd och politisk stagnation. I vetenskapssamhället lyssnar ingen på Shevek och en man vid namn Sabul försöker gång på gång blockera hans publiceringar. Vi förstår att anarresternas försök att – med anarkismens naiva jargong – "avskaffa makten" bara till viss del lyckats. Ända tvivlar man aldrig på var författarens sympati ligger, och återigen är det i språket nycklarna finns. Till exempel förstår anarresterna inte vad urrastier menar när de talar om "över- och underordning". Antingen är något "centralt eller perifert". Hela tiden pågår ett febrilt arbete att avhierarkisera alla aspekter av tillvaron. Revolutionen, som Shevek gång på gång upprepar, kan bara förverkligas om vi fortsätter att leva den – dag för dag.

Den ambivalenta utopin är en av 1900-talets stora litterära uppfinningar. Ändå har den utnyttjats förvånans-

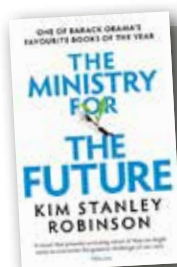
värt sparsmakat. Efter Le Guins ambivalenta optimism är det få författare som följt i hennes fotspår. *The Ministry for the Future* är dock en utopi i hennes efterföljd; en bok på nästan 600 sidor som börjar i vår samtid och slutar runt 2040. För att vara en utopi är den ovanligt dystert – för att inte säga det mörkaste Robinson har skrivit. I inledningen drabbas Indien av en värmebölja som tar livet av 20 miljoner människor. En siffra högre än alla dödsoffer under första världskriget – på en vecka.

Men värmeböljan i Indien blir ett slags klimatförändringarnas Auschwitz eller Ground Zero. Något som får hela världen att agera kraftfullt. I boken får vi följa Mary som leder Framtidsministeriet – bildat av FN för att skydda framtida generationer – och hennes kamp för att införa en koldioxidvaluta. Vi får följa piloter som svävar över Indien och släpper ut aerosoler för att blockera solljuset. Och i bokens mest kontroversiella del porträtteras en klimatterrororganisation som skjuter ned flygplan med drönare, släpper ut galna ko-sjukan i industriella djurfärmer och sänker lastfartyg. Kontroversiella avsnitt – eftersom aktionerna funkar. Flygandet minskar drastiskt och köttkonsumtionen avtar.

I boken använder sig Robinson av en teknik som han utvecklat sedan 2012, i romanen 2312, inspirerad av John Dos Passos polyfona berättarperspektiv. Här kombineras ett traditionellt romannarrativ med andra prosaformer som Wikipediaartiklar, korta sokratiska dialoger, gåtor, sagoinslag där "naturen" eller "jorden" för sin egen talan, utkast till rapporter från tankesmedjor et cetera. På ett briljant sätt speglar denna kakofoni hur klimatkrisen bemöts från olika håll: genom geo-engineering, klimatterrorism, regleringar av finansindustrin, arbetsplatsdemokrati och en rad gammaldags socialistiska åtgärder. Det Robinson vill gestalta är hur snabbt allt kan förändras om flera krafter drar åt samma håll. I Robinsons framtidsvision är några övertygade om att klimatkrisen fick sin lösning tack vare uppkomsten av en eko-religion. Andra är övertygade om att det var terroraktionerna som vände utvecklingen. Ytterligare några tror att möjligheten att tjäna pengar på att låta kol och olja ligga kvar i marken varit det avgörande. Robinsons bok svarar inte på vem som har rätt – och det gör den till stor litteratur. Så här skulle en värld som stoppar klimatförändringarna faktiskt kunna se ut.

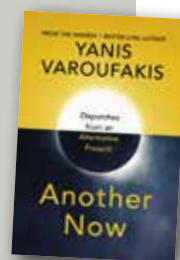
Det sägs ibland att dystopier är inverterade utopier. *The Ministry for the Future* skulle i så fall kunna beskrivas som en inverterad dystopi: sällan har jag läst en så dystert version av en lycklig framtid. Robinsons utopia börjar med att 20 miljoner människor dör på en vecka, människor förintas i terrorattacker och i det framtida paradiset har diktaturen Saudi arabien blivit snuskigt rikt. Som litteraturvetaren Robert Markley påpekat i sin bok om Robinson i serien "Modern Masters of Science Fiction" så är utopia inte ett slutmål, utan en väg eller en metod. Robinson har själv sagt att i en värld med en skadad biosfär förvandlas det utopiska från att vara ett mindre litterärt ämne till en överlevnadsstrategi. Kanske skulle detta kunna ses som ett motto för den inverterade dystopin.

Och kanske är det så att den ambivalenta utopin är en genre som passar särskilt bra för vår samtid. Ett vanligt påstående idag är att utopierna – från politisk synpunkt – har spelat ut sin roll. Efter Stalin, Mao och Pol Pot har det totalt annorlunda, välplanerade samhället förlorat sin lyster. Det ligger en del i

THE MINISTRY FOR THE FUTURE
KIM STANLEY ROBINSON
Orbit 2020

ANOTHER NOW
DISPATCHES FROM AN ALTERNATIVE PRESENT
YANIS VAROUFAKIS
Vintage 2020

KIM STANLEY ROBINSON
(MODERN MASTERS OF SCIENCE FICTION)
ROBERT MARKLEY
University of Illinois Press 2019

UTOPIA
THOMAS MORE
Penguin Classics 2012

det. Utopister vid makten har skapat skräckinjagande samhällen som ingen saknar idag. Samtidigt, har Ronny Ambjörnsson påpekat, är en värld utan utopier också en mardröm. Samhällen som sluter sig runt sin egen förträfflighet utgör en risk som vi talar alldeles för litet om idag. I sådana samhällen kan utopierna fungera som en motkraft, likt en röjsåg som får bort den igenslyade skogen så att horisonten åter blir synlig.

Det man dock måste komma ihåg är att utopier inte är bruksanvisningar, utan skönlitteratur där tvetydighet, ironi och spel med fiktionsnivåer osäkrar texten. Varoufakis visar att den klassiska utopin ändå är användbar. Hans alternativa nu ska inte läsas som handbok för socialister, utan som en litterär murbräcka mot den slutenhet som har uppstått i väst efter kalla krigets slut. Robinson påvisar en annan möjlighet för genren, där utopin närmar sig den realistiska romanen. I *The Ministry for the Future* utmanas den närmast allenarådande föreställningen om att det är "kört" för mänskligheten i en upphettad framtid.

Så som vi lever idag rör vi oss, åtminstone enligt de mest alarmrande bedömarna, mot en åtta grader varmare värld. Tanken om att upprätta ett lyckorike i den framtiden känns närmast löjväckande. Därför översvämmas vi istället av fiktioner om zombieapokalyps, klimatkrig och det digitala övervakningssamhället. Samtidigt kan man fråga sig om detta är hållbart i längden? Människan är som bekant en Homo ludens – den lekande varelsen – och även under svåra tider fortsätter hon att fantisera om andra liv.

På senare år talas det ofta om en Green New Deal, och i det lite torra begreppet döljer sig fröet till vad Ernst Wigforss kallade en "provisorisk utopi". Plötsligt har det blivit lättare att se en framtid med lummigare städer, odlingsgemenskaper och solcellsparkar, byggda med nödhjälpsarbeten. Eller för all del: en storsatsning på kärnkraft som säkrar en koldioxidfri energiförsörjning. Och kanske är det här Robinsons och Le Guins tvetydiga utopier kan hjälpa oss att drömma vidare. När världshaven stiger och slukar kuststäderna, och permafrosten smälter kan vi möta framtiden med Robinsons *The Ministry for the Future*. En värld där man inte upprättat ett lyckorike – men väl ett samhälle som är till för dess invånare. Inte tvärtom. ✱

Rasmus Landström

Det andra planet: inledning till mer än sju svåra år.

FOTO: WIKIMEDIA COMMON

Apokalyps Då

MODERN HISTORIA

ett kollektivt "Vad var det vi sade!?" har utbrutit två långa årtionden efter den svarta, sorgtyngda hösten 2001 bland alla dem som reste invändningar redan från början. Men inte skadeglatt, för vem vill eller kan glädjas åt att förlora krig, människoliv och anseende i omvärlden?

Oavsett huruvida den fjärde amerikanske presidenten sedan dess, Joe Biden, kommer att kunna fullfölja beslutet att avsluta "de eviga krigen" i Afghanistan och Irak, har ett blad nu vänts. De bitvis bittra, bitvis torrt realistiska analyserna av USA, i det förflutna och i framtiden, lär pågå länge. Biden baxar sitt "build back better" igenom kongressen för att till sist kunna reparera broar, vägar, vattenledningar i USA, och det symboliserar en önskan om att äntligen satsa på hemmaplan.

Krigens många belackare vädrar morgonluft och levererar svidande vidräkningar av de beslut och felsteg som ledde till tiotusentals dödsfall och slukade enorma summor pengar. Militärhistorikern Andrew Bacevichs och den säkerhetspolitiska journalisten Spencer Ackermans volymer ligger förvisso i linje med den långa hyllraden med redan publicerad kritik – såväl offentliga rap-

porter som facklitteratur och memoarer – men backspegeln gör ju allting större och tydligare.

Andrew Bacevich har skrivit flera böcker tidigare med samma budskap, och skruvar nu åt det hela ett varv till med apokalyps i titeln – *After the Apocalypse*. Ordet sammanfattar året 2020, menar han, från pandemin och Donald Trumps vägran att godta valnederlaget till det faktumet att begreppet "väst" slutligen tömdes på allt innehåll. Bacevich går till och med så långt som att påstå att skilsmässan mellan USA och Europa är fullbordad och att försvarsansen Nato är en nostalgisk kvarleva från förr. Han beklagar att flera generationers beslutsfattare i Washington utvidgade begreppet "försvar" till "nationell säkerhet" efter segern i andra världskriget.

Detta gödde en neoimperialism med GWOT, förkortningen för George W Bushs globala krig mot terrorismen, som en "hyperinterventionistisk" kulmen på något som egentligen borde ha varit en internationell polisinsats. Om efterträdarna till de "wise men" som möblerade världen efter andra världskriget har Bacevich inte mycket gott att säga. De kritvita inte så visa männen lurades att tro att USA var oöverberrörligt efter Kuwaitkriget. Frågan "Varför ska vi dra i krig?" ställdes aldrig när de yrkade i kretsen kring Bush, trots varningar

>>

Usama bin Ladin: påverkade världshistorien.

FOTO: TT

na, togs på sängen av attackerna den 11 september och dessutom intalade sig att Nordkorea och Iran utgjorde reella hot mot USA:s själva existens.

Spencer Ackerman är ännu giftigare i analyserna efter mycket detaljerade beskrivningar av förloppen i det han kallar "säkerhetsstaten" under de gångna 20 åren. Även Ackerman pekar i boken *Reign of Terror* på den etniska sammansättningen i den militära och civila toppen som en orsak till den förlåtande attityden mot den inhemska terrorism som har varit ständigt närvarande i den amerikanska historien. Han påminner om att det värsta attentatet på amerikansk mark före 11 september var bilbomben i Oklahoma City, som krävde 168 dödsoffer, varav

19 barn. Förövaren Timothy McVeighs vit makt-flört skummades bort, och han kunde räkna med en helt annan, regelmässig rättslig prövning än terrorismstänkta muslimer. Även om McVeigh trots allt blev avrättad till slut.

"Trump förstod något om kriget mot terrorn som de [vänsterkritikerna] inte gjorde. Han insåg att den groteska undertexten bakom 11 september, uppfattningen om icke-vita som bärsärkar, ja, rent av erövare, från främmande civilisationer, var själva motorn", konstaterar Ackerman. Men han fortsätter att Trump dessvärre inte förstod att den psykos han underblåste inte manifesterade amerikansk makt, utan amerikansk svaghet.

En invändning kunde vara att Ackermans grepp att liva upp med exempel på personliga upplevelser ibland ter sig förvirrande; samma sak med de i och för sig oundvikliga kronologiska hoppen i kapiteln i och med den tematiska strukturen. Ett par recensenter tycker att Ackerman är för polemisk och att det kunde ha räckt med att redovisa mycket talande fakta rakt upp och ner.

Gemensamt för Bacevich och Ackerman är föraktet mot påhejarna i Washingtoneliten före invasionen av Irak. De namnger åtskilliga av dessa välrenommerade konservativa kommentatorer – David Brooks, Max Boot, William Kristol för att bara nämna några – som utan att skämmas gjorde en helomvändning senare. Gemensamt är också att deras böcker är ett koncentrat av kritiken

re presidenten krävde utökade resurser till försvaret och gav order om fler drönarattacker.

Omdömena om de amerikanska presidenterna växlar med tidsandan. I det otåliga nuet har George W Bush blivit en mysfarbror som målar tavlor och Barack Obama får höra att han beordrade militära förstärkningar, inte förklarade USA:s seger efter bin Ladins död. Och, om Trump lär omvärlden få vänta i alla fall till mellanårsvalet 2022, kanske till presidentvalet 2024, på ett svar om hans America First-motto med den ologiska grundstenen "We don't win anymore" har ett bestående innehåll och om han kan slippa undan sitt ansvar för uttåget.

En tredje ny bok, *The Rise and Fall of Osama bin Laden*, är skriven Peter Bergen, sedan länge knuten till tanke-smedjan New America, som förvisso har kramat ut det mesta ur sitt enda möte med bin Ladin i Afghanistan 1997. Inte att undra på, kan man utbrista lite vanvördigt, för som Bergen konstaterar är ju al-Qaida-ledaren en av få enskilda individer som har påverkat världshistoriens förlopp. I sin senaste bok om bin Ladins uppgång och fall ger han ett fascinerande porträtt av den blyge, osäkre rikemanssonen som hann lära sig ett och annat om betong och tunnlar i faderns byggkoncern innan han förvandlades till den asketiske jihadist som förklarade krig mot USA.

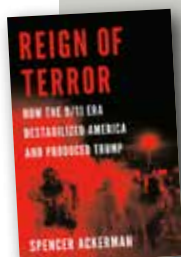
Bergen kunde gräva i de nästan en halv miljon filerna som beslagtogs i räden mot

"Bacevich går så långt som att påstå att skilsmässan mellan USA och Europa är fullbordad och att försvarsalliansen Nato är en nostalgisk kvarleva från förr."

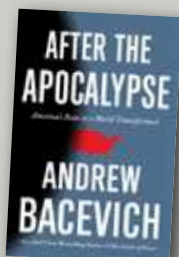
mot krigen som framfördes redan från början och att läsningen därför blir njutningsfull mumma för alla som kände sig missförstådda då.

De förhåller sig till Donald Trump på ungefär samma sätt, med ett motvilligt medgivande av det positiva i att Trump faktiskt ifrågasatte krigen. Men sanningen är samtidigt den att den för-

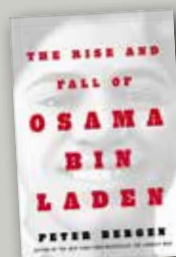
bin Ladins gömställe i Abbottabad den 1 maj 2011 och som offentliggjordes några år senare. Han var dessutom den ende utomstående observatör som fick besöka bostadskomplexet innan det sprängdes i luften. I scenerna från den totalisolerade storfamiljen framstår den reslige bin Ladin med sitt färgade skägg som en petig chef för sitt terrornätverk al-Qaida och

REIGN OF TERROR
HOW THE 9/11
ERA DESTABILIZED
AMERICA AND
PRODUCED TRUMP
SPENCER
ACKERMAN
Viking 2021

**AFTER THE
APOCALYPSE**
AMERICA'S ROLE
IN A WORLD
TRANSFORMED
ANDREW
BACEVICH
Metropolitan
Books 2021

**THE RISE AND
FALL OF OSAMA
BIN LADEN**
PETER BERGEN
Simon &
Schuster 2021

en förhållandevis välvillig patriark, som dock höll på att förlora greppet om sina skaror just som han höll på att grunna över ett lämpligt sätt att "fira" tioårsdagen av sin främsta bedrift.

Något av barnen tycktes försiktigtvis våga ifrågasätta ifall bin Ladin planer gick hem i arabvärlden i stort, där det pågick massdemonstrationer mot diktaturerna men inte för något kalifat. Paradoxalt nog följde bin Ladin fundamentalistiska diktat om månggifte och boskillnad mellan könen, men hade två mycket välutbildade hustrur med särskilt den äldsta som rådgivare.

Biografin är en redig och flyhänt genomgång av händelseförloppen på båda sidorna av jordklotet. Bergen slutar med att den 54-årige bin Ladin dog i "vetskap om att hans dröm om att gå till attack igen mot USA hade grusats" och att den hatade fienden inte lämnade regionen (och, kan tilläggas, att delar av hans familj har antingen dödats eller fängslats). Skälet till att inga större attentat kunde genomföras på amerikansk mark var, påpekar Bergen, den enorma utvidgningen av den nationella säkerhetsapparaten efter 11 september, med övervakning, CIA:s aktiviteter, hundratals drönarattacker och tusentals elitförbandsräder.

Materialet från Abbottabad är naturligtvis inaktuellt, men uppgifterna om nära kontakter mellan al-Qaida och talibanerna i Afghanistan kan ge ledtrådar till framtida händelseförlopp. Bergen mosar också en del av de myter som spreds, till exempel den om ett nära samarbete mellan bin Ladin och Iran. Han drar slutsatsen att krigsresolutionen som gav Bush rätten att använda "alla nödvändiga och lämpliga medel" mot alla som misstänktes ligga bakom attackerna den 11 september drev på det "det eviga kriget".

Biden kan i alla fall ha pausat detta krig, och därmed får politiker och militärer möjlighet att ägna sig åt mer skärskådan. Andrew Bacevich föreslår bland annat att ett par militärkommandon i utlandet bör slås igen och påminner, med anledning av att Kina utpekas som en allt tydligare fiende, om att USA och Sovjetunionen kunde samtala med varandra. George W Bush däremot vägrade att "förhandla med terrorister". Och Barack Obama gick aldrig till botten med vad som kunde utlösa tortyrskandalen i Abu Ghraib och missade tillfället att sätta punkt för hela den era som inleddes den 11 september 2001. ✨

Karin Henriksson

Coronaviruset: satte experterna på plats.

FOTO: JUNG YEON-JE/GETTY IMAGES

Katastrofscenarier

HISTORIA

För nästan 20 år sedan slog kosmologen och astrofysikern Martin Rees vad om att en enda incident av "bioterror or bioerror" – biologisk terrorism eller biologiska misstag – vid slutet av 2020 skulle ha dödat en miljon människor. År 2018 antog psykologiprofessorn Steven Pinker vadet. Människor tenderar att överdriva risker, menade han, och ett sjukdomsutbrott i det tjugoförsta århundradet skulle möta ett internationellt nätverk av medicinska och epidemiologiska experter med bättre verktyg för sjukdomsbekämpning än någonsin tidigare.

Vem som vann vadet beror på om viruset SARS-CoV-2 när det kommer till kistan visar sig ha läckt ut från det virologiska laboratoriet i Wuhan eller uppstått av en slump på marknaden intill. På en punkt är det dock redan tydligt att Pinker hade fel. Det internationella nätverket av medicinska och epidemiologiska experter var inte någon större utmaning för coronaviruset.

I sin bok *Doom* försöker historikern Niall Ferguson förklara varför mänskligheten trots den vetenskapliga utvecklingen inte verkar ha blivit bättre, utan snarare sämre, på att hantera katastrofer. Boken är både en exposé över stora och små katastrofer genom historien, en sammanfattning av coronapandemins första halvår, en geopolitisk analys av ett

framväxande nytt kallt krig och en guide till hur vi bör förhålla oss till nästa katastrof – vad den än visar sig bestå av.

Först av allt behöver vi göra upp med ett antal vanföreställningar, skriver Ferguson. En av de mest centrala är villfarelsen att den vetenskapliga utvecklingen gör människan ständigt bättre rustad mot naturens illvilligare sidor. I själva verket pågår en kapprustning, där det mänskliga samhällets utveckling gynnar "fienden" lika mycket som den gynnar oss själva.

För att förstå varför behöver vi göra oss av med idén att katastrofer är endera naturliga eller skapade av människan. I själva verket avgörs deras omfattning oftast av en kombination av ett naturfenomen och strukturen i det mänskliga samhälle som drabbas. Om en tsunami ödelägger en redan obebodd kuststräcka, eller om ett influensavirus hoppar från gris till människa utan att den smittade personen träffar någon annan, har ingen katastrof inträffat (inte för mänsklighetens räkning, i alla fall). Och redan när vetenskapen var många århundraden ifrån att förstå hur virus fungerar insåg människor att isolering och karantän kunde erbjuda skydd från pesten.

Med andra ord: själva patogenen är bara en av de faktorer som avgör hur allvarlig en pandemi blir. Samhällets nätverk spelar en viktig roll, och medan den medicinska utvecklingen gynnar oss något enormt ger vår globaliserade,

>>

urbaniserade samhällsstruktur ett virus bättre möjligheter att spridas än någonsin tidigare. Det visade sig redan under influensapandemin (spanska sjukan) 1918–1919, där smittan följde med militära förflyttningar under första världskrigets slut. Lägg därtill att mänsklighetens vetenskapliga utveckling inte bara har givit oss botemedel och vacciner, utan också några av de allvarligaste hoten mot vårt samhälle: både aktiva hot, som kärnvapen, och passiva hot, som den risk solstormar numera utgör på grund av vårt beroende av elektronisk kommunikation.

Vi är alltså inte bättre skyddade mot katastrofer nu än vi var tidigare. Och även om många tänkbara katastrofer är sannolika – exempelvis utbryter pandemier då och då – är det extremt svårt att förutse när de kommer att inträffa. Ferguson avfärdar de cykliska historieteorier som menar att historien upprepar sig med så jämna mellanrum att vi kan använda dess mönster för att förutse framtiden. Han avfärdar också den deterministiska historiesynen, och de historiker som när ett krig väl har brutit ut tycker sig se dess orsaker flera decennier tillbaka i historien. *Post hoc, ergo propter hoc* – det är ett logiskt felslut att utgå från att det som följer på något annat är en konsekvens av det.

Katastrofer, menar Ferguson, inträffar när komplexa system når en brytpunkt. Ofta är det konsekvensen av en mindre störning som får hela strukturen att skifta och tippa över. Det är alltså ingen idé att försöka gissa sig till vilken av alla tänkbara tuvor det blir som välter lasset nästa gång. Vad vi kan göra är att göra samhället så tåligt som möjligt för störningar, i vilken form de än kommer.

Fergusons historiesyn påminner om vad Lev Tolstoj gav uttryck för i *Krig och fred*, där han argumenterade för att det i själva verket inte var Napoleons vilja och militära geni som drev erövringen av Ryssland framåt, utan en mängd mindre händelser bland den stora majoriteten av människor som aldrig kom i närheten av beslutspyramidens topp. De högsta kretsarnas order och påbud var ”bara reflexer av det som ändå skedde”.

För journalister är det en oemotståndlig lockelse att resonera tvärtom och ge höga makthavare ansvaret för historiens skeenden, åtminstone de mörkare episoderna. Allra helst är det presidentens eller premiärministerns personliga fel att en sjukdom blir en pandemi, särskilt när presidenten i fråga är impopulär bland journalister från början.

Även i *Doom* är politisk inkompetens en viktig faktor, men kritiken riktas inte mot personerna utan mot strukturer-

Vesuvius: olämplig bosättning.

FOTO: ISTOCK PHOTO

na. Framförallt gäller det Kinas auktoritarism och världens uppsvällda byråkratier, som båda uppvisade allvarliga brister i hanteringen av pandemin. Styckena där Ferguson går igenom alla britter och amerikaner som samtidigt var ansvariga för respektive lands pandemiföberedelser är genuint förvirrande att läsa. På grund av den oklara ansvarsfördelningen

tan så fort lavan hunnit torka. Det finns förstås goda skäl att ta sådana risker, som exempelvis den bördiga jordbruksmarken vulkanisk aska ger upphov till. Faktum kvarstår dock: vi räknar med att klara oss.

Människor har också en benägenhet att se vad vi vill se, vilket ytterligare försämrar vår krisberedskap. I januari 2020,

”Även om många tänkbara katastrofer är sannolika – exempelvis utbryter pandemier då och då – är det extremt svårt att förutse när de kommer att inträffa.”

och den bristande förståelsen för risker och katastrofer infördes inga restriktioner förrän det var för sent för att de skulle göra nytta. Av samma skäl tilläts sedan restriktionerna att ligga kvar så länge att de vid det här laget förmodligen har gjort minst lika stor skada som pandemin i sig.

Att rusta samhället för katastrofer är svårt. Politiker har en tendens att förbereda sig på den senast inträffade händelsen, precis som generaler sägs vara ständigt redo att utkämpa det förra kriget. Och människor i allmänhet har – tvärtemot vad Steven Pinker utgick från när han antog Martin Rees vad – en tendens att underskatta hot. Vi utgår från att just vi kommer att klara oss, oavsett om det gäller krig, sjukdom eller naturkatastrofer.

Rent praktiskt är det förstås en sund inställning, men den leder till riskbenägenhet. Ferguson beskriver hur människor envisas med att slå ned bopälarna där två tektoniska plattor möts eller bosätta sig på Vesuvius sluttningar näs-

medan flygplanslaster med infekterade passagerare lämnade Wuhan, samlades världens främsta maktthavare i Davos för att diskutera – klimatförändringar. De utgör inte ett obetydligt hot, men ett stort antal politiker, journalister och aktivister har stirrat sig så blinda på dem att de tappat förmågan att se andra orosmoln.

Sådana finns det gott om. Vi skulle kunna drabbas av ännu en pandemi, i värsta fall ett utbrott av antibiotikaresistent pest. En större jordbävning på fel ställe. Ett dammbrott i ”de tre ravinernas damm” i Kina. Ett kraftigt vulkanutbrott, i värsta fall i en så kallad supervulkan. En solstorm som slår ut den elektronik moderna samhällen har gjort sig beroende av. Biologisk krigföring. Kärnvapenkrig. Artificiell intelligens som löper amok. Listan är lång, och det hjälper inte att både politiker och intellektuella öppet flörtar med totalitära ”lösningar”. Av historien att döma gör de bara katastrofer ännu värre.

Det innebär en extra orsak att vara uppmärksam på relationen mellan Kina och västvärlden, som hamnat i fokus under coronapandemin. Ferguson är långt ifrån ensam om sin analys att vi befinner oss i inledningsfasen till ett nytt kallt krig, med Peking som motpol till USA och Europa. Pandemin har knappast bromsat den utvecklingen. Även om denna inte skulle visa sig vara resultatet av en laboratorieläcka, går det inte att bortse ifrån att dess omfattning är en direkt konsekvens av Kinas hemlighetsmakeri vintern 2019/20.

Att som historiker skriva en bok om ett pågående skeende är modigt. Att försöka dra slutsatser om dess konsekvenser likaså. Frågan är dock om inte det mest vågade från Fergusons sida är att avsluta med en hyllning till något så väsensskilt från historievetsenskapen som den dystopiska science fiction-litteraturen.

Det är omöjligt att tillskriva alla tänkbara framtida katastrofer mer än påhittade sannolikheter, skriver han. Det bästa sättet att förhålla sig till dem är istället att föreställa sig dem, och detta har i två århundraden varit science fiction-författarnas jobb. Ray Bradbury, författare till *Fahrenheit 451* (1953), skulle förmodligen hålla med. "Jag förutspår inte framtidsscenarier, jag förebygger dem", sade han i en intervju (*Conversations with Ray Bradbury*, 2004).

Ferguson verkar ha en liknande ambition. I en intervju i *The American Conservative* (21/5) beskrev han sin önskan att få beslutsfattare, eller åtminstone dem som läser böcker för beslutsfatta- res räkning, att tänka på katastrofberedskap på ett nytt sätt. Och när man tänker efter är det inte omöjligt att situationen idag hade sett annorlunda ut om världens makthavare hade fokuserat på att bygga ett generellt

motståndskraftigt samhälle, istället för att på förhand bestämma sig för vad nästa katastrof skulle bli. ❄

Blanche Sande

DOOM
THE POLITICS OF
CATASTROPHE
NIALL FERGUSON
Penguin Press 2021

Richard Wagner (*Parsifal*): vi måste alla förhålla oss till honom.

FOTO: GETTY IMAGES

Utsvävande och gränslös

KULTURHISTORIA

Richard Wagner är den enskilt mest inflytelserika konstnären någonsin. Hans musikaliska idéer sprängde tonalitetens ramar och ledde vidare till modernismen inom musiken. Men han påverkade även måleri- et, poesin, litteraturen, teatern och i förlängningen filmen, som ingen annan förr eller senare. Dessutom hade han politiska idéer, som också har väckt genklang, där hans hat mot judar tyvärr har blivit det mest framträdande, trots att det långtifrån var den enda idé han stod för i offentligheten.

Det går att ogilla Wagner, men det går inte att komma runt honom. Alla är tvungna att förhålla sig till honom, medvetet eller omedvetet, på ett fruktbart sätt gillande eller dumt avfärdande. Vi lever och verkar, på gott och ont, i hans skugga. Inte minst den sortens konstnärer för vilka det politiska engagemanget är en avgörande drivkraft. De som tror att konst, musik, litteratur

har till uppgift att förändra världen verkar alla i Wagners anda, även om de inte vet om det. Wagner var ingen reaktionär eller ens konservativ kraft, vare sig estetiskt eller politiskt, och han är den första konstnären vars uttalade mål med sitt skapande är att förändra världen, befria människorna, skapa rättvisa, utveckling, nya horisonter. Ja, och så det där med antisemitismen då, som dessvärre är ett allvarligt problem. Lika litet som ifråga om alla de andra intellektuella och konstnärer som varit hatiska, rasistiska, fascister, nazister eller kommunister, går det att bortse från Wagners hat mot judar.

The New Yorkers framstående musik- kritiker Alex Ross har skrivit en magnifik genomgång av Wagners inflytande, från impressionism till postpunk och vidare in i samtiden. Det är en bok vars föremål i sig räcker gott och väl – och säkert skulle vart och ett av kapitlen kunna bre- das ut och fördjupas ytterligare. Wagners betydelse är så stor att trots att boken är tjock känns den nästan bara som en introduktion till ett ämneskom-

>>

plex som är så otroligt mycket större än Wagner själv, särskilt i vår tid då de dumaste kräver att även historiska gestalter ska fördömas och förvisas om de har sagt eller gjort något misslagligt.

Med Wagner som exempel visar Ross vidare på hur man kan använda sig av de erfarenheter som finns i den stora konstens nästan oändliga möjligheter, hur verket transcenderar individen, inklusive sin upphovsman, och hur ett konstruktivt kritiskt bändande och vri-

Jewish and black Wagner, beskriver Ross hur WEB Du Bois, en förgrundsgestalt för den tidiga kampen för de svartas rättigheter i USA, i det enda fiktiva kapitlet i sin bok *The Souls of Black Folk* (1903), skildrar en ung svart mans uppvaknande till medvetande om sitt eget värde som människa och individ medan han sitter på en konsert och lyssnar på förspelet till *Lohengrin*. Den unge mannen förvisas från sin plats på parkett, men den amerikanska rasism han upplever kopplas aldrig till Wagner, tvärt-

sammanhanget – från Karl Marx, som 1843 kunde skriva att: ”*Judarnas frigörelse* är i sista hand mänsklighetens frigörelse från *judendomen*”, till Dreyfussaffären, även om den utspelade sig efter Wagners död i Venedig 1883. Flera av de konstnärer som i sina verk har låtit sig inspireras av Wagner var också antisemiter och hängivna anti-dreyfusarder, med Degas, Cézanne och Valéry som de mest kända. Wagners judehat var intensivt, och framförallt uttryckt i pamfletter – vilket

Birgit Nilsson som valkyria: väckte protester.

FOTO: WIKIPEDIA

dande berikar oss alla. Det finns fler som skulle förtjäna magnifika monografier av detta slag, som sätter dem i sammanhang och perspektiv lika ambitiöst och lika fruktbart, men ska man börja med någon är Wagner given. Nästan allt som utvecklades vidare under 1900-talet strålar samman i honom och hans verk.

Den politiske Wagner är den mest problematiska, inte minst sedan nazistregimen lyckades appropriera honom och hans musik, så kraftfullt att det än idag är det många, som troligen inte hört mer än Valkyrieritten i ett antal filmer, som först associerar till brunklädda stöveltrampare då hans namn nämns. Mest bisarr var operasångerskan Malena Ernman, som 2015 protesterade mot att Birgit Nilsson syns klädd just som valkyria på den nya 500-kronorssedeln. Bisarr för att hon borde veta bättre.

Ja, Wagners judehat var stort, och han uttryckte det i pamfletter, muntligen, vävde möjligen in det i handlingen i somliga av sina operor; därom råder delade meningar. Men hans personliga relation med judar var mera sammansatt, minst sagt. I kapitlet *Nibelhem*,

om: hans upplevelse av Wagners musik inspirerar honom i minnet långt efter konserten.

Även sionismens grundare, Theodor Herzl, var en stor Wagnerbeundrare. Han skriver i sin dagbok hur *Tannhäuser*-föreställningar på operan om kvällarna var både hans enda vila och hans enda inspiration då han skrev om den judiska stat han drömde om. Flera av de vikti-

inte hindrade somliga ännu mer hängivna antisemiter att kalla Wagner själv för jude.

Antisemitismen före första världskriget var vida spridd, betraktad som helt normal, och hängde samman med motupplysningens modernitetsfientlighet från höger, och med synen på judar som religiöst isolationistiska antimodernister från vänster. Ross beskriver komplikationerna ingående och lyckas förklara varför Wag-

”De som tror att konst, musik, litteratur har till uppgift att förändra världen verkar alla i Wagners anda, även om de inte vet om det.”

gaste moderna tonsättare, med Mahler och Schönberg i spetsen, som tagit upp och vidareutvecklat arvet efter Wagner var själva judar. Inget av detta förminskar det förfärliga i vad Wagner skrev om judar, inte ens att såväl judiska dirigenter som sångare verkade vid Bayreuth, förtar intrycket av att vi har något riktigt sjukt här.

Det är sjukt även sett i relation till tids-

ner är viktig och relevant, att hans verk är större än han själv; det är oändligt rikt och öppnar sig för oändligt många tolkningar. Detta sagt trots att detta verk aldrig lämnar denna sorgliga skugga bakom sig.

Under sin livstid, då han hyllades av Baudelaire och inspirerade Mallarmé till att vilja skriva poesi som musik, var Wagner mest ökad som samhällsomstörtare, närmast en vänsterman som bröt mot

alla traditioner, och själva hans musik ansågs av flera skadlig, inte minst för att den är så ohöjlt erotisk. En undersökning vid University of Michigan, som Ross berättar om, mätte 1894 hur en grupp hypnotiserade personer fick ökad andningsfrekvens och fördubblad puls av att höra Valkyrieritten spelad på piano. Då kan man ju tänka sig hur effekten var i en mörk teater – jo, Wagner var den första som införde att det skulle vara släckt i salongen under föreställningarna – medan Tristan och Isolde's förspel intonas.

Författaren Léon Bloy sade, enligt Ross, att det var mörkt i salongen för att underlätta för alla som ville tafs i smyg. Och James Joyce, själv en författare djupt inspirerad av Wagner, även om han alltid skruvar till saker och ting några varv extra, menade att Wagner "puzza di sesso", stinker av sex. De omoraliska relationerna, otroheten, incest och all möjlig tvetydighet i librettoerna förstärks och understryks ytterligare av tonaliteten, som söker sig mot ytterkanterna, och formen – med den eviga melodins eviga otillfredsställelse, en evig längtan – fungerade som ren afrodisiaka, om man ska tro de vittnesbörd som finns i senromantikens litteratur, från Huysmans till Thomas Mann.

Utsvävande och gränslös sexualitet var lika lockande för romantiker och dekadenter som den var skrämmande för de samhällets stöttepelare som uppfattade musiken som förförisk och demoraliserande. Att Bayreuth kom att bli centrum för Europas välbärgade unga homosexuella är en av de mindre kända uppgifter som Ross meddelar i kapitlet "Venusberg, Feminist and gay Wagner". I en enkät från 1908, i vilken man kunde självdiagnostisera sig som homosexuell, ställdes frågan: "Är ni särskilt förtjust i Wagner?" Tonsättaren betraktades av den tidiga gayrörelsen som en allierad, både för sitt verks skull, med dess bejakande av sexualiteten, men också för Wagners egen närhet till den homosexuella kung Ludvig II av Bayern, som bekostade Bayreuth, samt att Wagners son, som skulle komma att ta över driften av Bayreuth, själv var homosexuell.

Enligt Ross var Wagner vän med kända homosexuella, som konstnären Paul von Joukowski, som gjorde scenografin och kostymerna till den första uppsättningen av *Parsifal*. Denne umgicks privat i det Wagnerska hushållet tillsammans med sin partner, en napoletansk sångare. Hustru Cosima kallade deras förhållande lös-

ligt, men Wagner lär ha svarat att han inte hade någon sådan böjelse själv, men att han förstod den, och att det som betyder något är vad vi själva lägger in i våra relationer: allt är illusion.

Ross är en oerhört kunnig musikkritiker, men i sin bok har han valt att lägga fokus huvudsakligen på andra aspekter

Den skrattande kon: inledde som valkyria.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

av Wagners influenser än just det musikaliska. Det är litet ironiskt, inte minst det möjligen paradoxala att Wagner i så hög grad från början inspirerades av den judiska tonsättare Meyerbeer och sedan, som jag redan nämnt, i sin tur blev så viktig för inte minst det tidiga 1900-talets betydande judiska tonsättare Schönberg och Mahler, och viktig inte genom sina skrifter eller sin teaterestetik utan uttryckligen musikaliskt, trots de antisemitiska pamfletterna.

Bruckner, vars symfoniska verk i hög grad är påverkat av Wagners musik, nämns knappt, och Skrjabin, som gick om möjligt ännu längre än Wagner i sina drömmar om en total fusion av alla konstarter och en musik i vilken tonaliteten helt exploderar, nämns inte alls. Nu är Ross ambition, vad det verkar, snarare att skriva kring Wagners andra kulturella inflytande, på såväl fransk symbolism, Hollywoods filmmusik och *Sagan om ringen* som *Stjärnornas krig*, och detta gör han verkligen med den äran. Vissa delar bygger väldigt mycket på läsefrukter, men det ligger väl i sakens natur. Vissa avsnitt utvecklar sig till långa listor i vil-

ka alla ska få var sitt stycke, medan exempelvis den amerikanska författaren Willa Cather ägnas ett av bokens mest utförliga och bästa avsnitt. Här ges dels en fin skildring av hur Wagners omstörtande musik introducerades och kunde påverka en ung publik i USA, dels tolkar han framförallt flera av Cathers romaner utifrån motiv ur Wagners operor.

Risken när man satsar på att skriva ett heltäckande verk är att varje enskilt spår bara följs en liten bit och kräver mer utrymme för att utvecklas till fullo. Självt har jag till exempel länge varit specialintresserad av den franska symbolismen och den dekadenta litteraturen, och inte minst Wagners betydelse för dessa, och känner vid läsningen att Ross missar en del och glider över annat på ett väl diskursivt sätt. Men trots den invändningen, och detta mystiska att musiken nästan helt är frånvarande, är det en verkligt inspirerande och genuint underhållande bok han skrivit.

Wagner kommer vi att tvingas syssla med i många år framöver, ur alla tänkbara aspekter. Inte minst lever hans musik vidare och inspirerar till ständigt nya uttolkningar. Valkyrieritten, som är ett av dessa klassiska stycken som alla känner igen, kommer att komma igen i många fler filmer, både i dramatiska stridsscener och i mer ironiska varianter.

En av de mest underhållande faktoiderna i boken är för övrigt att den där franska mjukosten, i små olikfärgade trekantiga paket, *La vache qui rit*, den skrattande kon, distribuerades till frontsoldaterna i första världskriget och fick sitt namn som en parodi på det hur man uppfattade som la valkyrie, valkyrian, på uppblåst löjlig tyska. Ostens namn stavades till och med på förtyskat sätt från början, *La wachkyrie*, så att ingen skulle missa ljudligheten med die walküre. Ja, om Ross bok överglänsar alla de andra i någon särskild bemärkelse så är det i förmågan att med lätthet blanda högt och lågt, så att det ena belyser det andra. Det är kulturkritik när den är som bäst. ✨

Torbjörn Elensky

WAGNERISM
ART AND POLITICS
IN THE SHADOW
OF MUSIC
ALEX ROSS
Farrar, Straus and
Giroux 2020

Boris och Ursula: vid vägs ände.

FOTO: AARON CHOWN/TT

Scener ur ett äktenskap

POLITIK

I förordet till vad han kallar sin hemliga dagbok om tiden som EU:s chefsförhandlare i brexitförhandlingarna förklarar den franske politikern Michel Barnier bokens titel *La Grande Illusion*. *Journal secret du Brexit (2016–2020)* med att man måste betrakta brexitanhängarnas tal om återvunnen nationell frihet som just en illusion. Det är nämligen orealistiskt att tro att en nation på egen hand kan möta de ofta brutala utmaningar som en värld i förändring utgör med nya politiska och ekonomiska stormakter som motparter. Det är också orealistiskt att sätta sin tillit till löften om identitet och suveränitet som söks på egen hand istäl-

let för i solidariskt samarbete med likasinnade nationer.

I boken beskriver Barnier förhandlingarnas gång nästan dag för dag med utvecklingar då och då med reflektioner över sitt engagemang i gaullistpartiet och möten med franska politiker som Valéry Giscard d'Estaing, Jacques Chirac, Nicolas Sarkozy och dagens president Emmanuel Macron. När Barnier förklarar för Giscard att han har utsetts till chefsförhandlare tillrättavisar den förre presidenten honom med lätt arrogans och förklarar att det är medlemsstaterna som kommer att hålla i taktpinnen. I dagboken visar Barnier att när medlemsstaterna väl hade bestämt förhandlingsmandatet, gav de Barnier i stort sett fria händer att sköta förhandlingarna.

Enligt Barnier frågade Jean-Claude

Juncker honom under en gemensam flygning till ett möte i Warszawa i juli 2016, några veckor efter den brittiska folkomröstningen, om han ville åta sig posten som chefsförhandlare för EU i förhandlingarna om Storbritanniens utträde. Juncker ville uppenbarligen ha en person med erfarenhet av EU-arbete. På den punkten måste Barnier sägas uppfylla högt ställda krav.

Michel Barnier föddes i januari 1951 i en by nära Grenoble i franska Alperna. Han tog examen vid den ansedda handelshögskolan ESCP (École supérieure de Commerce de Paris) 1972 och engagerade sig tidigt i gaullistpartiet. Barnier valdes in i nationalförsamlingen 1978 för valkretsen Savoie och representerade denna fram till 1993. Tillsammans

med Jean-Claude Killy ledde han förberedelserna för vinter-OS i Albertville 1992. Året därpå utsågs han till miljöminister och 1995 till minister för Europaärenden av president Jacques Chirac. Mellan 1999 och 2004 tjänstgjorde han som fransk ledamot av EU-kommissionen med ansvar för regionalpolitik.

Barnier återvände därefter till Frankrike för att leda utrikesdepartementet under en kort period 2004–2005. Efter ett gästspel i Europaparlamentet utsåg president Sarkozy Barnier till jordbruksminister 2007. År 2010 återvände Barnier till Bryssel som kommissionsledamot med ansvar för den inre marknaden och den fria rörligheten för tjänster. I denna egenskap ledde han arbetet med att reformera den europeiska finans- och banksektorn och förverkliga den digitala inre marknaden. I början av 2015 utsågs han till kommissionsordföranden Jean-Claude Junckers rådgivare i försvarsfrågor och i slutet av juli 2016 till EU-kommissionens chefsförhandlare efter det att Juncker förankrat hans namn hos Angela Merkel, François Hollande och Europeiska rådets dåvarande ordförande Donald Tusk.

I dagboken framstår Barnier som en

post inför Ursula von der Leyens tillträde som ordförande efter Juncker.

Förhandlingsstaben installeras på femte våningen i kommissionens högkvarteretsbyggnad Berlaymont, till förtret för enheter som måste utrymma. Där arbetar man ofta till långt in på nätterna för att förbereda de olika förhandlingsrundorna.

Dagboken omfattar såväl utträdesförhandlingarna som förhandlingarna om ett handels- och samarbetsavtal. Tyngdpunkten ligger dock på den långa och trassliga utträdesperioden, som upptar drygt 400 sidor av sammanlagt 530.

Själva förhandlingarna om utträde börjar dock inte förrän den 19 juni 2017, nära på ett år efter den brittiska folkomröstningen och tre månader efter det att den brittiska regeringen inlett proceduren för att lämna unionen enligt artikel 50 i EU-fördraget. Till denna första förhandling inställer sig David Davis, minister för brexit och en framträdande brexitör, som dock sedan kommer bara fläckvis att delta i förhandlingarna och istället låta tjänstemannen Olly Robbins sköta dessa. Barnier konstaterar att den brittiska förhandlingstekniken är mycket annorlunda jämfört med kommissionens: å ena sidan

ler varor och njuta tullunionens fördelar samtidigt som landet ska kunna förhandla egna handelsavtal. Denna linje ogillas av de hårdföra brexitörerna och Davis och Boris Johnson avgår ur regeringen.

Förhandlingarnas mest komplicerade fråga förblir hur EU:s tullområde ska avgränsas i förhållande till Förenade kungadömet (UK), det vill säga: Storbritannien inklusive Nordirland, utan att en fast gräns upprättas mellan Nordirland och republiken Irland, eftersom en sådan gräns skulle riskera att underminera långfredagsavtalet 1998 som reglerar förhållandet mellan Storbritannien, Nordirland och republiken Irland i syfte att garantera freden på den irländska ön. Denna fråga dräglig fram och tillbaka i det oändliga. Barnier och hans experter konstaterar att det saknas tekniska förutsättningar för de många lösningar för tullövervakningen som den brittiska sidan föreslår och insisterar på att sanitära och fytosanitära kontroller måste ske mellan Storbritannien och Irland om en fast gräns på den irländska ön ska kunna undvikas. Vid ett möte med de mest hårdföra brexitörerna i den så kallade European Research Group, som vägrar godta någon som helst uppdelning av det brittiska tullområdet, förklarar Barnier torrt att det inte går att med drönare kontrollera hälsan hos kor som importeras till EU.

"I december trappas nervkriget upp när Johnson försöker förhandla fiske med Macron och konkurrensvillkor med Merkel, men får kalla handen från både Paris och Berlin."

lugn och metodisk förhandlare som förlitar sig på och ger stort utrymme åt sina närmaste medarbetare – tyskan Sabine Weyand, spanjorskan Clara Martinez Alberola och Paula Dejmek Hack med svenskt och tjeckiskt medborgarskap – vilka i sin tur samordnar arbetet med att få fram underlag från kommissionens olika generaldirektorat. Barnier framhåller deras insatser på ett sympatiskt sätt och lyckas hålla den egna självkänslan under kontroll, åtminstone av boken att döma. Barnier är överhuvudtaget mycket försiktig med personomdömen och han beskriver sina relationer med politiker och tjänstemän på EU-sidan som goda.

Han gör dock ett undantag när det gäller Martin Selmayr, Junckers tyske stabschef och sedermera kommissionens generalsekreterare, en maktlysten man med enorm arbetskapacitet som Barnier av och till misstänker för att vilja upprätta parallella förhandlingskanaler till britterna i olika frågor. Det verkar som om Barnier drar en suck av lättnad när Selmayr, till följd av regeln som säger att kommissionens president och generalsekreterare inte får ha samma nationalitet, lämnar sin

en minister som inte vill ägna sig åt detaljer i förhandlingarna utan föredrar att ägna sig åt den politiska debatten på hemmaplan, å andra sidan tjänstemannen Olly Robbins, som har premiärministerns förtroende men som varken vill eller kan uttala sig offentligt.

Samma beteende finner Barnier sedan gå igen hos Davis efterträdare Dominic Raab och Stephen Barclay. Samtidigt som EU-sidan vill fokusera diskussionen på utträdet, försöker britterna hela tiden göra en koppling mellan utträdet och den framtida avtalsrelationen. Trots den brittiska regeringens ihärdiga försök att kringgå Barnier och föra bilaterala förhandlingar med olika medlemsstater lyckas de 27 upprätthålla en enad front. Barnier beskriver hur han reser runt till huvudstäderna i syfte att förankra sina förhandlingspositioner.

Vid ett möte på premiärministerns lantresidens Chequers den 6 juli presenterar Theresa May för sina kolleger ett papper som underlag till en vitbok som innebär en mjukare linje i brexit-frågan: Storbritannien ska kunna tillhöra den inre marknaden à la carte när det gäl-

Den brittiska regeringen har hittills vägrat att genomföra den slutgiltigt överenskomna lösningen i utträdesavtalet – tull- och veterinärkontroller i nordirländska hamnar – och EU-kommissionen kan komma att vidta rättsliga åtgärder i frågan.

I november 2018 kan parterna enas om ett utkast till utträdesavtal som omfattar 185 artiklar, tre protokoll och ett dusintal bilagor, inalles 585 sidor. Sedan börjar problemen med att ratificera avtalet på brittisk sida, framförallt på grund av det nordirländska problemet. Utkastet röstas sedan ned av underhuset i januari och mars 2019. Vid det senare tillfället röstar underhuset också mot det avtalslösa utträde ur EU som brittisk lag stipulerar såvida inget avtal ingås före förhandlingsperiodens slut den 29 mars. Barnier återger EU-ledarnas frustration genom att citerar den nederländske premiärministern Mark Rutte som menar att en röst mot ett avtalslöst utträde vore lite som att ombord på Titanic rösta för att isberget skulle flytta på sig!

Efter det att May hade kastat in handduken och Boris Johnson tillträtt som premiärminister kunde parterna, sedan vissa ändringar gjorts i protokollet om Nordirland, den 17 oktober 2019 enas om texterna till utträdesavtal och en till avta-

>>

Michel Barnier: vill gå vidare.

FOTO: TT

let kopplad politisk deklaration om det framtida förhållandet mellan parterna. Avtalet skrivs under av parterna på julafton och ratificeras av det brittiska parlamentet den 23 januari 2020 och av EU den 30 januari. Barnier betraktar det brittiska utträdet ur EU med sorg men konstaterar nyktert att detta utträde blivit oundvikligt och därför viktigt att det sker i ordnade former och i ett avtalslöst kaos.

Det blir dock inte mycket till vila för Barnier och hans stab, för på nyåret 2020 börjar förpostfäktningarna inför arbetet med avtalet som ska reglera förhållandet mellan EU och UK efter övergångsperiodens slut den 31 december 2020. Vid ett möte i februari förklarar den brittiske chefsförhandlaren David Frost plötsligt att hans regering inte anser sig bunden av passusen om lika konkurrensförhållanden ("level playing field") i den politiska deklarationen! Man vill istället sluta ett frihandelsavtal som liknar det mellan EU och Kanada. Barnier förklarar att handelsutbytet med UK är betydligt större än med Kanada och att likvärdiga konkurrensförhållanden – inte minst ifråga om statligt stöd till företag – måste säkerställas.

Den första förhandlingsrundan äger rum den 2 maj utan att större framsteg görs. Den brittiska sidan försöker utan framgång runda Barnier och dennes förhandlare genom att ta direktkontakt med medlemsstaterna och få till stånd sektorsavtal inom ett antal för dem

intressanta områden. Förhandlingarna fortsätter i trög takt fram till sommaren med ständiga kontroverser över konkurrensförhållandena och det politiskt viktiga men ekonomiskt obetydliga fisket.

I maj ryter EU till och förklarar att det inte blir något avtal om ekonomi och handel om britterna inte går med på att inkludera likadana konkurrensvillkor och fiske. Vid ett möte i juni uppmanar Boris Johnson, med sin smått puerila stil, Ursula Von der Leyen att sätta en tiger i tanken för att få förhandlingarna att avancera. EU-ordföranden Charles Michel riposterar då att EU kan hantera tigern men inte köpa grisen i säcken... På hösten fortsätter det brittiska krumbukandet med ett lagförslag som skulle göra det möjligt för UK att ensidigt säga upp utträdesavtalets protokoll avseende Nordirland. I december trappas nervkriget upp när Johnson försöker förhandla fiske med Macron och konkurrensvillkor med Merkel, men får kalla handen från både Paris och Berlin. Efter ett antal intensiva möten mellan förhandlingsdelegationerna växelvis i Bryssel och London kan parterna till slut underteckna det gedigna dokumentet om 783 artiklar, 49 bilagor och 3 protokoll den 30 december. Avtalet tillämpas provisoriskt från och med den

1 januari 2021 och ratificeras sedan av UK den 23 januari, godkänns av Europaparlamentet den 29 januari och av EU:s ministerråd den 30.

Barniers känslor efter det att avtalet rots i hamn är blandade. Vid presskonferensen efter undertecknandet konstaterar han att det är en lättnadens dag med inslag av sorg när man jämför vad som varit med vad som komma skall. Barnier pekar på två områden som måste bevakas noga för att relationen mellan EU och UK skall förbli god: freden på Irland och försvaret av den inre marknaden. Han pekar dessutom på vikten av att de intelligenta och välutbildade EU-byråkraterna visar större respekt gentemot de europeiska politikererna, samtidigt som han varnar för tendensen att skylla nationella tillkortakommanden på Bryssel. En lärdom att dra av brexit är betydelsen av lyhördhet för folkopinionen (*le sentiment populaire*). Måhända ett inslag i kandidaten Barniers programförklaring inför det franska presidentvalet i april 2022? ✨

Johan Enegren

LA GRANDE ILLUSION
JOURNAL SECRET DU
BREXIT (2016-2020)
MICHEL BARNIER
Gallimard 2021

Shakespeares *Othello*: Jagos (tv) hat är ogrundat och irrationellt.

Hatets estetik

LITTERATURHISTORIA

En uppretad Hamlet förbereder sig innan han kliver in på moder Gertrudes kammare för att läsa lusen av henne: "Jag endast talar, icke brukar dolkar."

Så lyder ett av många välkända och flitigt citerade uttryck för hat och avsky i den västerländska diktningen. I Hamlets fall kommer de talande dolkarna inne hos mor Gertrude bara minuter senare förvisso att bytas ut mot den grubblande unge prinsens högst reella och dödande hugg, om än mot gubben Polonius. Men hatets retorik är i världslitteraturen inte bara uttryck för en aggressiv viljeakt eller ett känslouttryck som åtföljer en, såg, politisk eller ideologisk hållning, utan också ett litterärt utslag i sig självt, ett ordkonstnärligt förhöjt och otyglat element.

Om just den här inomlitterära aspekten på hatet handlar den tyske litteratur- och kulturkritikens nestor Karl Heinz Bohrer (född 1932) omfångsrika studie och essä *Mit Dolchen sprechen*, och där den Hamletiska titeln åtföljs av den lika talande underrubriken *Der literarische Hass-*

Effekt, den litterära hateffekten. Bokens tolv djuplodande kapitel samlar sig huvudsakligen kring 17 utvalda författare, i kronologisk ordning från den engelska renässansens ledande dramatiker Thomas Kyd, Christopher Marlowe och Shakespeare fram till vår tids egen *enfant terrible* Michel Houellebecq. Och däremellan allsköns bitterhet och illvilja hos hätiska titaner som Kleist, Baudelaire, Wagner, Céline och Strindberg, och vidare till vår tids litterära friskyttar: en Bernhard, Handke och Jelinek.

Bohrer är i sina utförliga textgranskningar och stringenta resonemang alltså inte så mycket ute efter vad eller vem vreden riktar sig mot (eller ens på vilka grunder), utan om *hur* denna vrede uttrycks, med hjälp av vilka stilgrepp. Det betyder att det väsentligen inte heller handlar om hatet som psykologisk identifikation, utan snarare om det häftiga känslöfverloppets rent språkliga och poetologiska relevans i nämnda europeiska diktares mest representativa verk. Med Bohrers egna ord vill han här undersöka "hur personens affekt transcenderas till en språkets effekt".

Hatet är heligt, menade Émile Zola; ett uttryck för de oförskräcktas indignation och förakt för medelmåttighet och dum-

het. Det motivet har en lång tradition i litteraturhistorien, och inte minst hos Shakespeare kom hatrepliken och den hatiska utsagan att jämte kärleksmonologen och kärleksdialogen utgöra den språkligt mest expressiva sinnesrörelsen. Här dyker förstås den hämndlystne Hamlet åter upp, men framförallt Stratfordbardens väl mest lömska och fördärvade skurkar – Richard III och Jago.

Bohrer har under sina kritiska närläsningar observerat att språkets intensitet och komplexitet hos Shakespeare tilltagit – och själva formuleringskonsten raffinerats – när det riktade hämndmotivets fått stå tillbaka för ett liksom mer ogrundat hat, som inte längre drivs fram av politiska övertygelser eller krav på rättfärdighet eller av något annat rationellt skäl. Vid läsningar av *Richard III* eller *Othello* märker vi att de ovan nämnda två ondsinta figurernas hatiska repliker och monologer inte sällan är självrefererande snarare än att de vänder sig till någon annan specifik figur i dramat. Läsaren och åhöraren är visserligen deras publik, men de adresserar framförallt sig själva i sina tyranniskt uppriktiga och lömskt intellektualiserade tal om

>>

den egna uselheten. Det hatiska uttrycket som just uttryck, språk, stil och konstruktion svävar här i en alldeles egen rymd, bortom eller ovan tragedins eller krönikespelets faktiska intriger och dramaturgi. Desdemona i *Othello* kommenterar ju rentav denna omständighet: "Jag fattar raseriet i era ord, men icke orden."

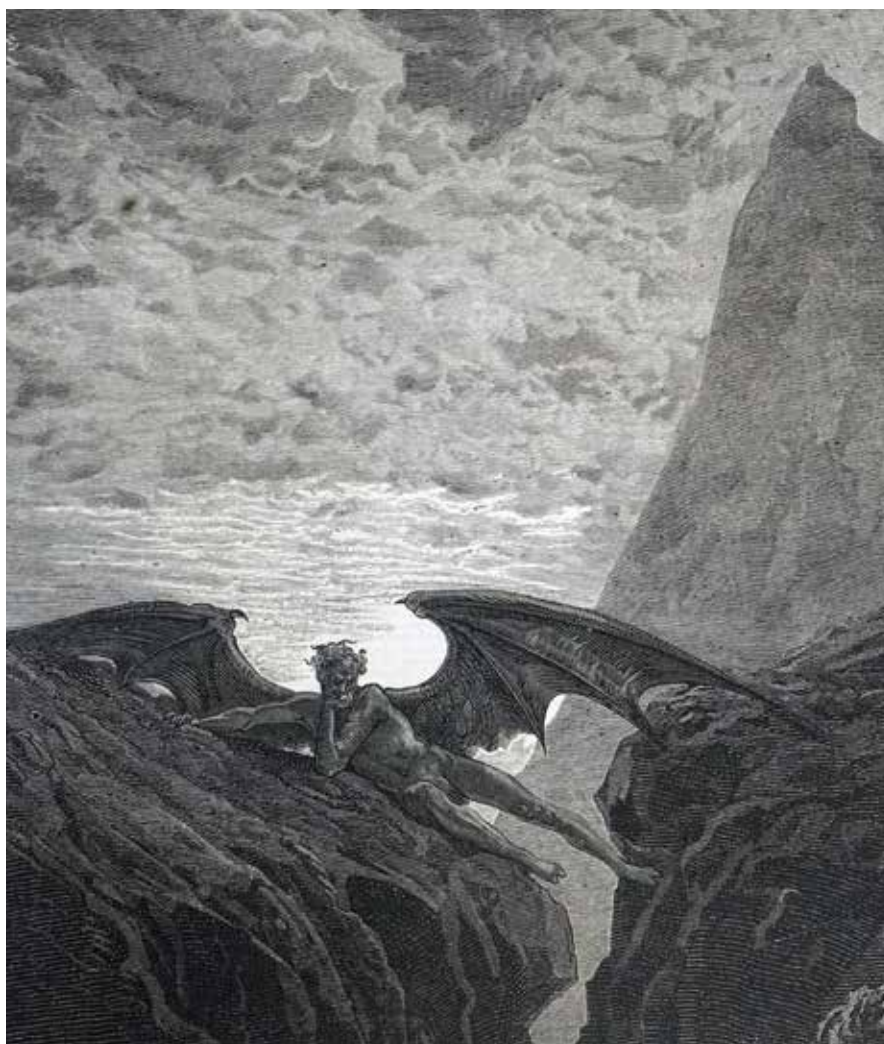
När Hamlet alltså meddelar att han skall "tala dolkar" är detta inte bara en metaforisk omskrivning av eller faktisk information om hans avsikter, utan satsen har framförallt också en "uttrycksfunktion". Hamlets hatiska replik väcker mer sammansatta associationer än blott och bart upplysningen om hans föresatser, menar Bohrer. I de passagera handlar det helt enkelt om "det poetiska språkets beskaffenhet" som sådan.

Sistnämnda resonemang sammanfattar bokens själva idé, och är precis lika giltigt hos nästa studieobjekt, 1600-talseposet *Det förlorade paradiset*. Här har John Milton begåvat huvudfiguren Satan med en tragisk aura, vilket gör att den språkliga rikedom i dennes hatiska uttrycksformer blir viktigare för den dramatiska processens utveckling än de teologiska referenser som väl på sin tid officiellt betraktades som eposets egentliga huvudbudskap. Att blanda upp Satans hat med sorg och smärta gör honom attraktivare och till en potentiell tragisk hjälte, som rentav förebådar romantikens dystert drömmande enslingar (utan Miltons rebelliske Satan inga Byronska frihetshjältar). Så blir då den mefistofeliska slutsatsen att det inte så mycket är Messias kärlek som litterärt fångar vår fantasi och gör eposet så läsvärt, utan Satans hat.

De många och våldsamma hatmotiven hos Heinrich von Kleist – minns hur den rasande rättshaveristen Michael Kohlhaas formligen "skummar av vrede" – är ytterligare ett av Bohrers exempel på att det excessiva och groteska talet om brutalitet och död, och som passerat all urskiljning och mening, inte längre låter

"Att blanda upp Satans hat med sorg och smärta gör honom attraktivare och till en potentiell tragisk hjälte, som rentav förebådar romantikens dystert drömmande enslingar."

sig förklaras som något annat än språkligt självreferentiella urladdningar. Och i fallet Baudelaire definierar Bohrer rentav dennes hat och onådiga syn på världen som diktarens själva "igenkänningskod". För honom utgör melankolin – *Det ondas blommor*, *Paris Spleen* – den manliga skönhetens mest vitala element, och den fullkomliga inkarnationen av denna typ är

Tragisk aura: utan Miltons Satan inga Byronska frihetshjältar.

FOTO: ALAMY

just Satan så som Milton skildrat honom: pinad, olycksalig, revolterande. Hatet och upproret som inverterad livslust!

För svenskt vidkommande är det förstås särskilt intressant – om än inte särskilt förvånande – att Strindberg här får ingå i de vredgade diktarnas skara. Bohrer nämner den hetblodige svenskens politiska förakt och aversion mot

giskt från *Fadren till Oväder*, där "hatet" inte så mycket är ett resultat av biografiska sakförhållanden som av rent litterär-estetiska överväganden.

Så finns det exempelvis i *Fadren* ingen egentlig yttre dramaturgisk anledning till att det äkta paret samliv – Lauras och Ryttnästarns – skulle leda till denna oförsonliga och explicita fiendskap. Snarliket läge hos Edgar och Alice i *Dödsdansen*, som i sitt "lilla helvete" uttryckligen inte heller vet varför de missaktar varandra. Men att Edgar när allt kommer omkring kanske ändå älskar sin Alice "hindrar icke att han hatar mig!", som hon insiktsfullt konkluderar.

det samtida Sverige och dess kultur- och samhällsklimat i exempelvis *Röda rummet*, *Götiska rummen* och *Svarta fanor*, men poängterar att författarens ordvändningar i teaterstyckena aldrig hade fått sin liksom kusliga anstrykning utan de "litterärt briljanta ombildningarna". Bohrer illustrerar sina idéer med utgångspunkt i fem Strindbergdramer, kronolo-

giskt försonlig är väl också bara förnamnet på det nihilistiska hat som ymnigt flyter över sidorna i Louis-Ferdinand Célines skandalomsusade sucéroman *Resa till nattens ände* från 1932, ett slags modern grotesk version av Dantes Inferno, eller möjligen Purgatorio. Men den cyniske och misantropiske hjälten Bardamus obsceniteter och aggressioner är behäftade med en aura av till

Michel Houellebecq: mellan våld och leda.

FOTO: XAVIER LEOTY/TT

synes förstådd och absurd ondskefullhet, understryker Bohrer i enlighet med sin studies bärande tanke: hateffektens litterära egenvärde. Så är Bardamus ohyggliga och konstanta tirader mot allt och alla i grunden utan rim och reson, i synnerhet som ingen strängt taget heller har gjort honom något ont.

Denna Bohrers "hatets litteraturhistoria" är en lika spränglärdd som svavelosande odysse genom epokerna, med skarpsinniga närläsningar, intertextuella hänvisningar och filosofiskt sofistikerade resonemang om hur i ord formulerad förbittring och litterära våldsfantasier för oss kan framstå som den mest sublima diktkonst. Ja, det sistnämnda lär man ju allt framgent grunna på när man läser sin Thomas Bernhard och dennes intill komisk befängdhet repeterade aversioner, eller Elfriede Jelineks aggressionsladdade haranger utan slut. För att inte tala om Michel Houellebecq, uppenbart en av Bohrers samtida favoriter, och dennes eviga spänningsförhållanden mellan våld och leda, hans "fantasmer i en fantasitids tid". Föraktet här inte längre avsett som uttryck för åsikter eller omdömen, utan som ett i huvudsak inomlitterärt moti-

verat anti-fenomen. Voilå, hatet i litteraturen som ett angrepp på språkliga konventioner och som ett principiellt avståndstagande från självaste Vitterheten! ✨

Martin Lagerholm

**MIT DOLCHEN
SPRECHEN
DER LITERARISCHE
HASS-EFFEKT
KARL HEINZ BOHRER
Suhrkamp 2019**

**Hypnos som scenshow:
Poe avslöjar humbug.**

FOTO: ALAMY

Förnuft och känsla

BIOGRAFI

För en analytiskt lagd person, skriver den amerikanske 1800-talsförfattaren Edgar Allan Poe, innebär problemlösning inte sällan en njutning jämförbar med den som en fysiskt stark person finner i kroppslig rörelse. Den analytiskt begåvade ägnar sig gärna åt gåtor och tankenötter, och i lösningen av dessa "uppgifter" visar han ett skarpsinne som

tycks övernaturligt för människor med normala förståndsgåvor". Hans resultat uppnås förvisso enbart på strikt metodisk väg, men ter sig trots det, konstaterar Poe, "som helt och hållet en frukt av intuitionen". Annorlunda uttryckt är också det som framstår som resultatet av ett kreativt infall eller en sorts gudomlig inspiration fullt möjligt att reducera till ett metodiskt förlopp – det är bara det att det rör sig om en metod med en ovanligt hög grad av raffinemang och komplexitet. >>

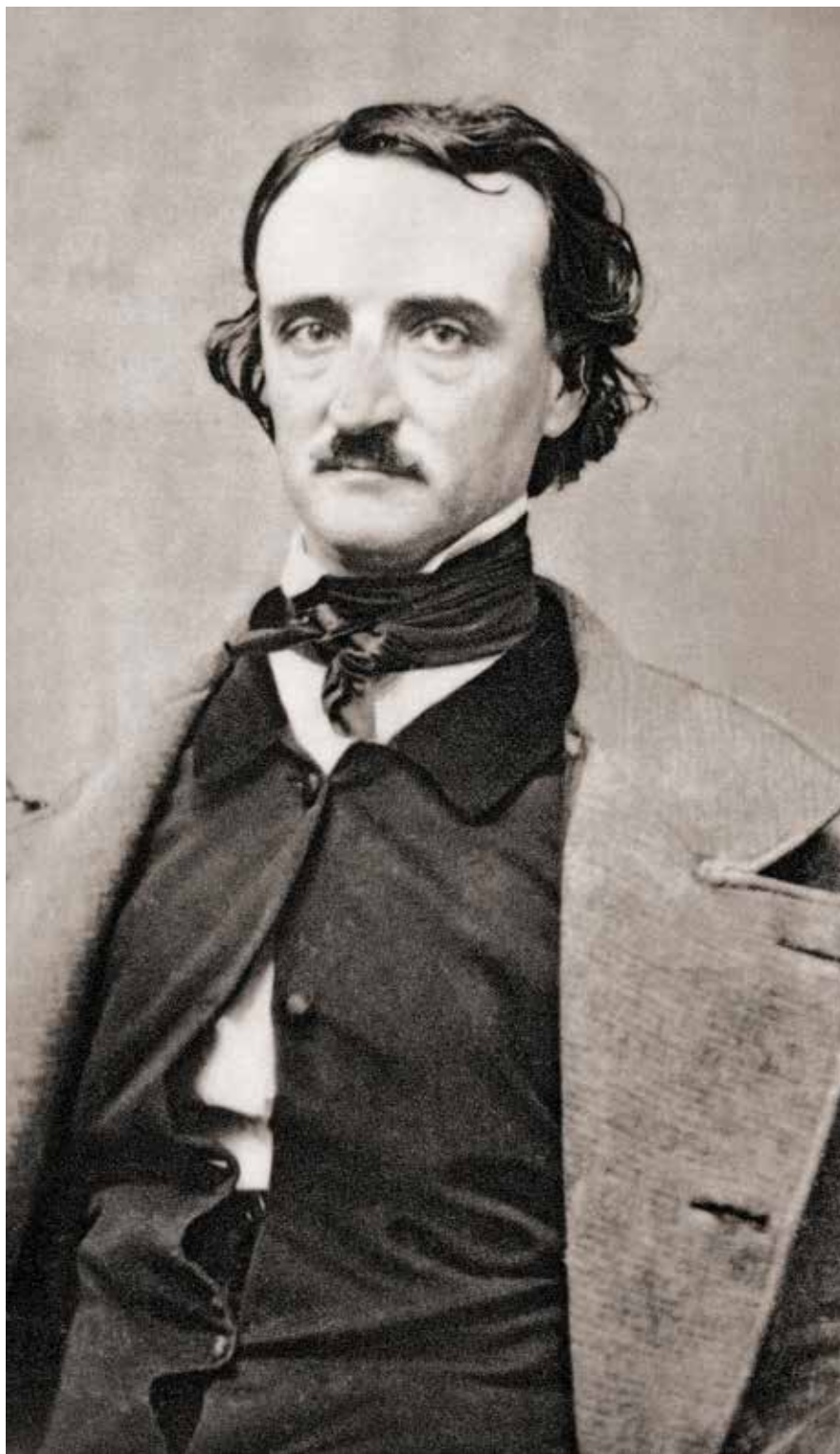
De två storheter som Poe binder samman i sin inledning till novellen "Morden på Rue Morgue" – intuition å ena sidan och analytisk förmåga å den andra – kan på många sätt sägas utgöra den dubbla kärnan av hans författarskap. Som författare närde han ett starkt intresse för både vetenskap och logik i allmänhet, och för de tekniska metoder som är applicerbara på själva skrivprocessen. Men han var samtidigt djupt kritisk mot vetenskapens anspråk på att med hjälp av systematisk observation och slutledning kunna nå fram till en uttömmande kunskap om världen.

Om de två polerna intuition och analys därmed gav upphov till ett spänningsfält inom Poes författarskap, så kan hans samtid sägas ha utgjort ett slagfält för dem. Och kanske är det, om vi ska tro historikern John Tresch, just genom denna tid av intensiv kollektiv kunskapsutveckling kring 1800-talets början, som Poes verk mest fruktbart kan läsas.

Under Poes korta livstid, mellan 1809 och 1849, börjar begreppet vetenskap i synnerhet på den amerikanska kontinenten att ta form och fyllas med sin moderna mening – en utveckling som i biografin *The Reason for the Darkness of the Night* utgör fond för en bred utläggning av såväl författarens personliga liv som hans litterära gärning. Vid 1800-talets början är "vetenskapsmannen" som figur ännu inte fullt ut etablerad – ännu är det "naturfilosofens" bredare anslag som utgör grund för sökandet om kunskap om naturen. Samtidigt visar Tresch hur de vetenskapliga framstegen i de ännu unga förenta staterna vid denna tid utgör en motor för teknikutveckling och politisk expansion, inte minst på bekostnad av den nordamerikanska ursprungsbefolkningen.

Men de erbjuder också populär underhållning, med shower som ställer nyupptäckta elektromagnetiska fenomen vid sidan om kvasivetenskap som skallmätning och hypnos. Det är en dubbelhet som i hög grad är närvarande hos Poe, som i sin tjänst vid redaktionen på ett antal tidskrifter gör sig till en av världens första vetenskapsreportrar, med utförlig rapportering om nya upptäckter och innovationer, och som är snar att kritisera det han uppfattar som ovederhäftig humbug – men som också själv förklarar det vetenskapliga synsättet vara blint för tillvarons verkliga väsentligheter.

Under samma period som starka krafter i det amerikanska forskarsamfundet gör sitt bästa för att minska inflytandet från charlataner och framhålla den vetenskapliga metodens objektiva standard, författar Poe såväl starka appeller för logik och vetenskaplighet, som satirer

Edgar Allan Poe: balanserade intuition mot analys.

FOTO: ALAMY

som pekar på vådan av det oreflekterade bruket av metod, en algoritmisk beskrivning av hur man skriver en spännande berättelse, och sonetten "Till vetenskapen" där han målar upp en bild av den vetenskapliga blickens avförtrollning av världen. Senare ska han i essän "The Philosophy of Composition" dekonstruera sin stora genombrottsdikt "The Raven" för att göra gällande att hans egna texter

på intet sätt är resultatet av slump eller intuition, utan utvecklar sig "steg för steg mot sin fulländning, med samma precision och rigida konsekvens som ett matematiskt problem" – i en sorts analogi, menar Tresch, med de mekaniska schackspelare och andra livlika imitationer som vid denna tid fängslade vetenskapligt intresserade publikerna i hans hemland.

Edgar Allan Poe föddes 1809 som son till en skådespelerska. Fadern lämnade familjen tidigt, och när Poe och de två syskonen ännu var små dog även modern. Barnen placerades i var sitt fosterhem; Edgar som tvååring hos det förmögna barnlösa paret Allan. Han blev emellertid aldrig formellt adopterad, och en konflikt mellan honom och fosterfadern gjorde att han lämnade hemmet tidigt; någon del av familjeförmögenheten fick han aldrig. Efter en period i militärskola och ett antal kortare påhugg försörjde sig Poe, med knapp nöd, genom att skriva; 1836 gifte han sig med sin då bara 13-åriga kusin Virginia, och levde därefter tillsammans med henne och sin faster, Virginias mor, fram till fasterns död i tuberkulos två år före hans egen, 1847. Trots litterära framgångar förblev hans ekonomiska problem konstanta, och han hade återkommande pro-

blem med alkohol som intensifierades mot slutet av hans liv, och som troligen också bidrog till att ända det i förtid. blem med alkohol som intensifierades mot slutet av hans liv, och som troligen också bidrog till att ända det i förtid.

son. Detta starka litterära omdöme vilade, visar Tresch, på en solid idémässig grund. Kritikern, menade Poe, bör i sin värdering av ett verk sätta allt annat åt sidan än verkets strikt konstnärliga kvaliteter: rim, rytm, färg, harmoni och form. Verkets förmåga att åstadkomma avsedd effekt var det väsentliga, ansåg författaren – frågor om moral och idéinnehåll har ingen plats i en estetisk bedömning. Omkring sig såg han kritiker om och om igen göra sig skyldiga till det han kallade för "didaktikens kätteri".

Det är också tack vare de mindre kända texter som Tresch håller fram som läsaren får fullt grepp om Poe som en vad vi med dagens språkbruk skulle kalla utpräglad autofiktiv författare. På samma sätt som litterära texter som "Morden på Rue Morgue" och "Fakta i Ernest Valdemars fall" lät åtminstone läsarna i Poes

spekulation. Trots det lyckas den med att föregripa såväl Big Bang-hypotesen som relativitetsteorin, liksom strängt teoretiskt influerade idéer om ett cykliskt universum; vad gäller den förstnämnda finns det, argumenterar Tresch, rentav skäl att tro att George Lemaître, som senare framlade hypotesen om universums födelse i en ursmäll, hade hämtat inspiration från Poes verk. Dessutom blev Poe den första att formulera en lösning på den så kallade Olbers paradox – att ange "the reason for the darkness of the night". Paradoxens fråga lyder som följer: Om universum är oändligt, och fyllt med oändligt många stjärnor, hur kan det komma sig att natthimlen är svart? Borde det inte finnas en lysande stjärna i varje riktning, borde inte natthimlen stråla av ljus? Svaret känner vi idag: Universum må vara oändligt i rummet, men det är inte oändligt i tiden. Kanske strålar ljuset från oändligt många stjärnor där ute, men från de mer avlägsna av dessa har det ännu inte hunnit nå oss. Detta, att universum inte är statiskt utan ståt i utveckling, var vid Poes tid en djärv idé, och Poe var bland de första att ge uttryck för den.

"Kritikern, menade Poe, bör i sin värdering av ett verk sätta allt annat åt sidan än verkets strikt konstnärliga kvaliteter: rim, rytm, färg, harmoni och form."

Treschs grundliga exposé utgör stundtals en något tung läsning för den som saknar omedelbar bekantskap med det tidiga 1800-talets politiska landskap och tongivande namn. I gengäld är utdelningen stor för den som framhårdar, i synnerhet med tanke på hur biografien utvecklar bilden av Poe som kritiker och stridbar debattör. Förutom att skriva sina fängslande historier, som med författaren Jules Vernes ord skildrar "hypernervösa undantagsmäniskor" som "missbrukar sin hjärna på samma sätt som andra missbrukar starka drycker" och "driver reflexionen och logiken till deras yttersta gräns", var Poe ytterst produktiv som skribent inom både vetenskap och litteraturkritik. Han odlade en polemisk stil som gjorde honom många antagonister – bland annat kollegan och ärkefienden Rufus Griswold som efter hans död smutskastade honom i en infam dödsruna, och som bisarrt nog sedan också fick uppgiften att förvalta hans litterära kvarlåtenskap.

I den brännande frågan om slaveriets vskaffande intog Poe, liksom många av sina vetenskapligt orienterade samtida, en förment neutral hållning – men desto skarpare markerade han sina åsikter i estetiska frågor, och det var inte minst hans ofta skoningslösa recensioner som gjorde honom till en kontroversiell per-

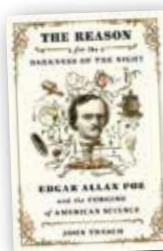
samtid sväva i ovisshet om autenticiteten i de händelser som återges, använde sig Poe av fiktiva medel för att skapa uppmärksamhet kring skenbart journalistiska alster. Det mest frapperande exemplet är hans rapportering kring en irländsk äventyrare som 1836 korsade Atlanten i en varmluftsballong. Artikeln gav upphov till braskande nyhetsrubriker och explosionsartad lösnummerförsäljning när den publicerades – men visade sig senare vara en uppdiktad bluff, iscensatt av Poe.

Det mest eggande materialet för Treschs biografi hämtar han emellertid varken från noveller eller tidningsartiklar, utan från det märkliga verk som kom att kröna Poes gärning: Föreläsningen "The Universe", som senare kom att utges i skrift under titeln *Eureka*. Här lägger Poe, med ett synnerligen litterärt anslag, ut sina idéer om universum: om dess ursprung, beskaffenhet och slutgiltiga öde. Det är en text som bedömare har läst såväl som insiktsfull profetia som burlesk ironi och ett uttryck för begynnande vansinne, och kanske aktualiserar den, medvetet eller omedvetet, mer än någon annan av Poes texter frågan om intuitionens svärgripbara roll i det vetenskapliga arbetet.

"Eureka" är i inget avseende en vetenskaplig text, utan alltigenom uppbyggd från författarens

I novellen "Det stulna brevet" låter Poe sin skarpsinnige protagonist reflektera över det faktum att den förbrytare han jagar till yrket är både matematiker och poet, i det att han söker sätta sig in i dennes sätt att tänka: "Som poet och matematiker skulle han resonera på ett utmärkt sätt; som enbart matematiker kunde han inte ha resonerat alls." Det analytiska sinnet är, befriat från sin föreställningsförmåga, inte bara obrukbart – det är strängt taget inget analytiskt sinne, eftersom varje verkligt analytisk tankeverksamhet gör bruk av fantasin, på samma sätt som fantasin i sin mest fullödiga form alltid har en analytisk komponent. Det kan därför inte sägas vara något annat än passande att Poes bidrag till vetenskapen lämnades i form av en djupt poetisk text tillägnad "dem som känner snarare än dem som tänker" – en text där intuition och analys, åtminstone för ett ögonblick, tilläts att bli ett. ✱

Helena Granström

THE REASON FOR THE DARKNESS OF THE NIGHT
EDGAR ALLAN POE
AND THE FORGING OF
AMERICAN SCIENCE
JOHN TRESCH
Farrar, Straus and Giroux 2021

Äppelträd: inte disponerade till att frambringa symaskiner.

FOTO: SHUTTERSTOCK

Verkan utan orsak

VETENSKAPSFILOSOFI

Vad menas med orsaker? Och vilka slags samband finns mellan orsak och verkan? Vårt sätt att förstå kausala samband påverkar hela vår världsbild. Men våra standardteorier om kausalitet, med rötterna i upplysnings-tiden, har sina uppenbara brister. Inom många forskningsfält betraktas de etablerade teorierna om kausalitet numera som så undermåliga att man i praktiken har slutat att resonera i termer av orsaker. Men det skapar problem eftersom många – om än inte alla – vetenskaper förklarar fenomen med hjälp av orsakssamband.

Det bedrivs idag en hel del forskning för att få fram bättre teorier om kausalitet. En av dessa nya teorier kallas för dispositionalism. Bland dess förespråkare finns internationellt renommerade forskare som Alexander Bird, Nancy Cartwright, Anjan Chakravartty, Ruth Groff, Andreas Hüttemann, Stephen Mumford och Eleonore Stump. Det dispositionalistiska synsättet öppnar för nya möjligheter att formulera vetenskapliga teorier i kausala termer. Dispositionalismen har sedan millennieskiftet vunnit alltmer terräng bland både naturvetare och filosofer, och den kan på sikt komma att stöpa om vår världsbild ganska rejält.

Enligt dispositionalismen beskrivs

orsaker bäst som kausala krafter, så kallade dispositioner, som under vissa omständigheter tenderar att ge upphov till bestämda effekter. Grundläggande fysiska krafter som gravitationen och den elektromagnetiska kraften räknas som dispositioner. Men som dispositioner räknas även specifika kausala egenskaper hos enskilda ting (kapaciteten hos brinnande ved att värma upp luften i sin närhet), liksom även mentala förmågor hos människor (min kapacitet att besluta mig att för handla på ett visst sätt är orsaken till att fönstret öppnas). Dispositionalismen räknar alltså med att det finns många olika slags kausala dispositioner, men typiskt för dem alla är att de kan förorsaka att någonting är eller sker.

Dispositionerna har ett antal gemensamma drag. De är objektivt verkliga egenskaper hos konkreta ting, snarare än bara konstruktioner av vårt mänskliga tänkande. Dispositioner är essentiella egenskaper hos tingen och sätter gränserna för vad ett ting kan förorsaka. Äppelträd är disponerade till att ge upphov till äpplen, men inte till att ge upphov till symaskiner. Ett annat viktigt drag är att dispositioner inte åstadkommer sina verkningar med nödvändighet, utan endast skapar förutsättningar för att verkningarna kan bli verkliga, beroende på omständigheterna. Kort sagt, disposi-

tionalismen har en indeterministisk syn på relationen mellan orsak och verkan. Den är dessutom öppen för att orsaker kan verka antingen före, samtidigt eller, i vissa speciella fall, även efter uppkomsten av de aktuella effekterna.

Och, slutligen, finns det enligt dispositionalismen inga naturlagar. Som Stephen Mumford hävdar i sin bok *Laws in Nature* (2004): Begreppet naturlagar refererar inte till någonting verkligt. Regelbundenheterna i naturens händelseförlopp kan endast förklaras med hänvisning till tingens egna inneboende kausala egenskaper.

Dispositionalismen har vuxit sig stark de senaste åren. Men den har en lång förhistoria och knyter an till idéer om kausalitet hos äldre tänkare, ända tillbaka till Aristoteles. Idén att tingens egna egenskaper gör dem kapabla att ha vissa bestämda verkningar är intuitivt näraliggande. Men under 1600- och 1700-talen, då begreppet naturlagar etablerats på allvar, uppkom idén att naturlagar och kausala dispositioner är oförenliga med varandra. Under de åren lades grunden till den moderna standarduppfattningen om kausalitet av tänkare som Thomas Hobbes, Robert Boyle och David Hume, allesammans kritiska mot tanken på dispositioner.

Historien om hur de kausala disposi-

tionerna fördrevs, och hur de i våra dagar har gjort comeback, skildras i boken *Reconsidering Causal Powers*, nyligen utgiven på Oxford University Press av Benjamin Hill, Henrik Lagerlund och Stathis Psillos. I boken bidrar tolv forskare från olika filosofiska discipliner, främst filosofihistoria och vetenskapsteori, med initierade genomgångar av olika aspekter av denna historia. Boken ger värdefull hjälp att förstå bakgrunden till vår egen tids diskussioner om kausalitet.

Hittills har dispositionalismen knappast fått någon större uppmärksamhet bland svenska forskare. Desto mer glädjande är det därför att läsa det koncisa och initierade kapitlet "Aristotelian Powers, Mechanism, and Final Causes in the Late Middle Ages", där Henrik Lagerlund, professor i filosofihistoria vid Stockholms universitet, beskriver hur kritiken mot kausala dispositioner kan spåras tillbaka ända till medeltiden. Lagerlunds primära exempel är de nominalistiska 1300-talsfilosoferna William av Ockham och John Buridan. Ingen av dem avvisade helt och hållet idén om kausala krafter eller dispositioner, men båda menade att dessa hör hemma enbart i tankens värld, inte i den materiella världen. Därigenom bidrog Ockham och Buridan till att försvaga den kausala roll som tidigare brukade tillskrivas dispositioner, i synnerhet bland tänkare inom den aristoteliska traditionen.

Den skotske 1700-talsfilosofen David Hume har haft ett särskilt stort inflytande på modernitetens syn på kausalitet och han behandlas i två av bokens kapitel. Särskilt intressant är kapitlet av Hume-experten Peter Millican, som påminner om att Humes texter om kausalitet är svårtolkade och bitvis motsägelsefulla. I *Treatise of Human Nature* verkar Hume förespråka en subjektivistisk syn

är för Hume inget grundläggande fenomen utan bör hellre förstås i icke-kausala termer. Hume höll vidare fast vid att alla skeenden i naturen styrs av deterministiska naturlagar och att det därför går att göra säkra förutsägelser. Hume bidrog också till att cementera uppfattningen att naturlagar är oförenliga med tanken på att tingen i världen är utrustade med kausala dispositioner.

David Hume: en motsägelsernas man.

FOTO: ALAMY

Reconsidering Causal Powers ger sig slutligen i kast med induktionsproblemet, en verklig klassiker. Problemet gäller här huruvida man kan dra generella slutsatser utifrån ett begränsat antal observationer, typ: "de sockerbitar jag hittills har lagt i vatten har smält, alltså smälter alla sockerbitar som läggs i vatten". Induktiva generaliseringar är mycket vanliga, men hur tillförlitliga är de? Den australiensiske filosofiprofessorn Howard Sankey lägger i bokens sista kapitel fram ett dispositionalistiskt förslag

ma på något specifikt sätt. Och eftersom alla ting i en naturlig klass har samma grundläggande egenskaper kommer de att tendera att vara kausalt verksamma på samma sätt. Granar har en tydlig tendens till att ge upphov till kottar. Men det kan finnas undantag. Dispositionalismens essentialistiska syn på orsaker löser induktionsproblemet, menar Sankey, samtidigt som frågan om enstaka undantag får sin lösning: dispositioner verkar inte deterministiskt utan probabilistiskt. Huruvida hans slutsats är riktig må läsaren själv bedöma, men hans argument är i vart fall ett exempel på hur dispositionalismen har börjat tillämpas inom samtida forskning.

Forskarna som medverkar i *Reconsidering Causal Powers* sysslar med olika aspekter av fenomenet kausalitet och de har sinsemellan skilda uppfattningar, ändå dithän att två av dem menar att dagens dispositionalism helt bör slopa det aristoteliska arvet och utveckla dispositionalismen på nytt från grunden. Däremot verkar de alla vara ense med den amerikanska filosofiprofessorn Jennifer McKittrick när hon i sitt bidrag skriver att dispositionalismen numera dyker upp i alla möjliga sammanhang där frågor om kausalitet, induktion, naturlagar, essentialism och verklighetsuppfattningar diskuteras.

Alla kapitel i boken håller hög klass och tillsammans ger de en synnerligen initierad framställning, ända från antiken fram till 1990-talets slut, av den idéhistoriska bakgrunden till dagens diskussioner om dispositionalism. Boken bidrar därmed i hög grad till att göra dispositionalismens återkomst begriplig. Dispositionalismen utgör ett försök att lösa de besvärliga aporier som upplysningstidens syn på kausalitet har lämnat i arv åt oss och som ännu väntar på sin lösning. Det är inte uteslutet att dispositionalismens svar på dessa frågor kan leda fram till en förändring av vår världsbild av en magnitud jämförbar med den förändring av 1900-talets fysik som kom genom Albert Einsteins båda relativitetsteorier. ✨

Ulf Jonsson

"Dispositioner är essentiella egenskaper hos tingen och sätter gränserna för vad ett ting kan förorsaka."

på kausalitet som någonting som uppstår genom vårt mänskliga tänkande. Bakom detta står Humes starka empirism, som fick honom att tvivla på förekomsten av orsaker eftersom ingen människa någonsin har sett några orsaker.

I sitt senare verk *Enquiry Concerning Human Understanding* förespråkar Hume delvis andra uppfattningar. Här talar han om kausala relationer som någonting objektivt, även om han håller fast vid att tingen i världen inte har några kausala krafter. Genomgående i Humes tänkande är, enligt Millican, hans reduktionistiska syn på kausalitet. Kort sagt, kausalitet

till lösning på en viss typ av induktionsproblem. Hans argument kretsar kring relationen mellan induktion och så kallade naturliga klasser. En naturlig klass är en grupp av ting som har samma grundläggande egenskaper, exempelvis klassen av alla elektroner eller klassen av alla granar. Förenklat går Sankeys argument ut på att alla ting som tillhör samma naturliga klass har likartade kausala verkningar.

Orsaker är ju egenskaper som disponerar ting till att vara kausalt verksamma

**RECONSIDERING
CAUSAL POWERS
HISTORICAL AND
CONCEPTUAL
PERSPECTIVES**

BENJAMIN HILL,
HENRIK LAGERLUND &
STATHIS PSILLOS (RED)
Oxford University
Press 2021

Intrång på Kapitolium: vad var det som hände?

FOTO: WIN MCNAMEE/GETTY IMAGES

Identitet okänd

POLITIK

Vad är egentligen USA för något? Är det en nation som alla andra – präglad av ett särskilt etniskt och kulturellt arv? Eller är det blott ett slags idé eller experiment – grundat på filosofiska principer och i lika mån tillgängligt för all världens folk?

En ivrig förespråkare för det förstnämnda perspektivet var statsvetaren Samuel P Huntington. I sin sista bok, *Who Are We?* motsatte sig Huntington bilden av USA som ett mångkulturellt invandrarland. Istället framhävde han dess protestantiska och anglosaxiska kulturarv som centralt för dess statsskick och stabilitet. Huntington varnade för att fortsatt massinvandring av latinamerikaner till USA skulle komma att splittra landet, såväl språkligt som kulturellt.

En lika ivrig förespråkare för det andra perspektivet var president Barack Obama. När någon politisk motståndare krävde ökad gränskontroll brukade presidenten spänna ögonen i sin publik och upprepa sitt berömda mantra: *"That's not who we are."* Obama hade också för vana att beskriva USA som ett abstrakt "experiment i självstyre", snarare än en bestämd plats med en konkret befolkning.

New Yorker-skribenten George Packer ligger helt klart närmare Obama än Huntington i denna fråga. För Packer låter sig

den amerikanska nationen helt och hållet definieras utifrån idéer eller narrativ, som han själv uttrycker det. Han noterar dock med oro hur dessa narrativ allt mer tycks skilja olika grupper av amerikaner från varandra. I sin nya bok *Last Best Hope. America in Crisis and Renewal* beskriver Packer hur USA är på väg att delas upp i fyra olika läger, vart och ett med sin egen syn på vad landet är, eller borde vara.

George Packer inleder boken med en dystert exposé över USA:s kollektiva oförmåga att hantera covid-19-pandemin. När solidaritet behövdes som mest svarade nationens ledarskap med att piska upp

"Eliternas karriärsträvan gör föga för att hålla nationen samman, och deras alienation från vanligt folk lämnar dörren vidöppen för populister som Donald Trump."

partipolitiska motsättningar till max. För detta lägger Packer skulden på det republikanska partiet i allmänhet, och president Donald Trump i synnerhet. Packer avskyr verkligen Trump, och kan knappt slutföra en mening utan att rasa mot det orangefärgade monstret från Queens. Denna hets mot Donald Trump är måhända befogad, men en smula tröttsam efter flera års medialt åltande på samma tema. Liksom många andra vänsterliberala skribenter har George Packer också svårt att bestämma sig för om januari månads

intrång på Kapitolium begicks av (a) ett gäng kulmagade förlorare i lustiga hattar, eller (b) ett högerextremt specialkommando, i akt och mening att ta över hela statsapparaten. Endera varianten är tänkbar, men knappast båda på samma gång.

För de läsare som orkar med George Packers tvångsmässiga Trumpofobi så erbjuder *Last Best Hope* dock en högst tänkvärd analys av USA:s ideologiska landskap. Packer tänker sig som sagt fyra olika narrativ – *Free America*, *Smart America*, *Real America* och *Just America*. De fyra har en lång och gemensam historia, på senare tid präglad av allt hårdare konflikter.

Free America är mer eller mindre synonymt med den konservativa rörelse som dominerade republikansk politik under 1900-talets andra hälft, en brokig samling av kristna traditionalister som William F Buckley, avhoppade kommunister som Whittaker Chambers och ekonomiska libertarianer som Milton Friedman. I *Free America* framhålls individens frihet som det högsta goda, och alla former av statlig reglering eller välfärd missköglighets som "smygande socialism". Detta narrativ hördes som mest under Ronald Reagans två mandatperioder, men började tappa anhängare efter Sovjetunionens fall. Berövad sin gemensamma fiende visade sig frihetens koalition svår att hålla samman. I takt med att USA:s tillverkningsindustri slogs ut av asiatiska konkurrenter kom allt fler amerikaner att ifrågasätta det republikanska partiets paroller om frihandel och entreprenörskap. Mest förödande för *Free America* var kanske George W Bushs invasioner av Afghanistan och Irak, som trots alla försök att återskapa kalla krigets frihetliga kämpaglöd slutade i fiasko och vanära.

Smart America motsvarar på ett ungefär den "kognitiva elit" som Charles Mur-

ray och Richard Herrnstein beskrev i boken *The Bell Curve* för knappt 30 år sedan. Denna "nya klass" av rika och högpresterande amerikaner studerar vid samma universitet, gifter sig med varandra och bebländar sig allt mindre med allmogen. De reser mycket, gillar mångfald, och förstår inte poängen med nationsgränser eller patriotism. Ytterst få har tjänstgjort inom militären eller vet hur man avfyrar ett vapen.

Den uppburne skribenten George Packer hör själv hemma i *Smart America*,

men han är inte omedveten om meritokratis baksidor. Eliternas karriärsträvan gör föga för att hålla nationen samman, och deras alienation från vanligt folk lämnar dörren vidöppen för populisterna som Donald Trump. Bakom skenheliga paroller om öppenhet och mångfald döljer *Smart America* också en kärv och dystert verklighet – åtminstone för de stackare som skriver under den åttionde procentilen på nationella prov.

Real America betecknar den ekonomiskt stagnerande arbetarklass som befolkar USA:s mitt – de delstater som *Smart America* snokigt avfärdar som "fly-over country". Dessa "riktiga" amerikaner arbetar med sina händer, offrar sig för sitt land i krig, och röstar på Trump. De är nästan uteslutande vita och kristna, även om allt färre går i kyrkan. Deras förfäder var pionjärer och lantbrukare, men själva får de ofta nöja sig med att stapla varor på Wal-Mart. Alla känner någon som missbrukar – eller har dött av – opioider.

För 50 år sedan hade *Real America* varit svårt att skilja från *Free America*. Donald Trumps valseger år 2016 blotade dock klyftan mellan republikanska partieliter och väljare. Trump hänade sin demokratiska motståndare som "skurkaktiga Hillary", men var nästan lika elak mot etablerade republikaner som John McCain och Mitt Romney. För Trumps fans i *Real America* var de alla del av samma okända, globalistiska trask.

Just America hade, åtminstone i dess aktuella tappning – lika gärna kunnat heta *Woke America*. I detta narrativ framställs USA som en obotligt rasistisk, sexistisk och transfobisk nation, grundad på slavarbete. Radikaler har förstås alltid funnits i USA, men för det mesta tvingats hålla sig i samhällets marginal. På senare år har den identitära vänstern emellertid gjort oerhörda landvinningar, inom såväl politik som näringsliv. Packer hyser en viss sympati för exempelvis *Black Lives Matter*, men blundar inte för organisationens excesser. Han noterar också bekymrat hur stora tidningar som *New York Times* och *Washington Post* kallsinnigt avpolletterar medelålders mittsökande liberaler som honom själv, i hopp om att blidka sina yngsta och argaste medarbetare.

Enligt Packers analys är det de senaste årens överproduktion av unga, men bittra akademiker som driver *Just America*. Studenter inom radikala och identitära discipliner har ofta hänvisats till aktivism efter att ha misslyckats med något mer lovande studieval. Fastän *Just Americas* hätska retorik till synes riktar sig mot *Real America* så handlar den verkliga striden ofta om lukrativa mångfaldsjobb inom *Smart America*.

Invasion av Irak: slutade i fiasko.

FOTO: GÖRAN TOMASEVIC/TT

Så vad ligger då bakom denna splittring av USA i fyra olika narrativ? Packer pekar på ojämlikhet som den drivande faktorn bakom senare års ideologiska polarisering. Ekonomiska skillnader har förstås alltid funnits i USA. Men på sistone har klyftorna ökat så mycket att amerikaner ur olika samhällsklasser knappt betraktar varandra som människor längre. Detta kan låta dystert, men Packer påpekar att nationen har tampats med liknande problem förut. I början av 1900-talet var USA extremt ojämnt – en handfull monopolkapitalister styrde över arbetande massor som levde under usla villkor. Då krävdes först antitrustlagar och sedan storskaliga, offentliga investeringar för att hjälpa vanligt folk ur misären. Nu vill Packer se en liknande nationell kraftsamling. Man måste "skapa jobb, stimulera innovation och höja arbetares lön och status".

Packers historieskrivning är engagerad och intressant, men jag frågar mig hur relevant den är för vår egen tid. Det tidiga 1900-talets arbetare var onekligen fattiga, men de var till stor nytta för sin omgivning och deras ansträngningar gav dem en känsla av värdighet och mening. Dagens amerikanska arbetarklass är, med historiska mått mätt, relativt välbärgad. Problemet är att dess handkraft inte längre behövs. Det är svårt att föreställa sig hur federala välfärdsdollar ska kunna trollda fram lämpliga jobb åt demoraliserade människor, som har vant sig vid en tillvaro inriktad på datorspel, pornografi och droger.

Indirekt bekräftar *Last Best Hope* mina tidigare intryck av USA:s "kal- la inbördeskrig" som en konflikt mellan oli-

ka grupper av vita amerikaner som avskyr varandra. Det är symptomatiskt att Packer helt förbigår landets största och snabbast växande minoritet, nämligen latinos. Trots att de nästan utgör en femtedel av USA:s befolkning så syns latinos sällan till i det amerikanska samhällslivet. I Packers narrativa modell är de varken *Free*, *Real*, *Smart* eller *Just*. Många av dem är inte ens särskilt *America*. De talar spanska hemma, röstar sällan och hejar på Mexiko mot USA när landslagen möter varandra i fotboll. Utöver att klippa amerikaners gräs och städa deras hotellrum, saknar många latinos en nämnvärd koppling till nationen de lever och dör i.

Jag vill härmed inte hävda att USA:s splittring är "invandrarnas fel". Men framväxten av parallella samhällen gynnar knappast den nationella sammanhållning och kraftsamling som Packer vill få till stånd. Att en nations *narrativ* skulle ha något att göra med vem som bor där är dock inget författaren vill kännas vid. George Packer är en sofistikerad man, och föredrar som sådan att tala om idéer, snarare än om folk. Vulgära resonemang om invandrare och deras kulturella tillhörighet ligger under hans intellektuella nivå. Men Samuel Huntington var ingen dumbom, och hans fråga till det amerikanska folket är såvitt jag kan se lika aktuell idag som den var för tjugo år sedan: Vilka är vi egentligen? ❄

Erik W Larsson

LAST BEST HOPE
AMERICA IN CRISIS
AND RENEWAL
GEORGE PACKER
Farrar, Straus and Giroux 2021

Pengar under bordet: i
enlighet med oskriven lag.

FOTO: SHUTTERSTOCK

Maktmedel mot mutkolvar

STATSVETENSKAP

Forskningen om korruption har skjutit fart under senare decennier. Svenska statsvetare har spelat en central roll för den här framryckningen och bland dem är det Bo Rothstein som stått i främsta ledet. Hans verksamhet har bedrivits vid Göteborgs universitet inom ramen för The Quality of Government Institute, vilket har utvecklats till ett ledande institut inom det här fältet. Rothstein är Sveriges mest citerade statsvetare, är kungligt medaljerad och har även gjort sig ett namn som slagkraftig debattör.

Så när han nyligen har lagt fram en bok i vilken han förordar en ny strategi för bekämpningen av korruption är det en begivenhet av intresse långt utanför forskarsamhället. Hans studie, *Controlling Corruption*, är elegant skriven, språklär och innehållsrik. Boken kan ses som kronan på hans forskargärning.

Utgångspunkten för Rothsteins nya teori är att ansträngningarna för att komma till rätta med korruptionen i världen har misslyckats. Han skyller det på en missriktad teoretisk grund för

arbetet, nämligen teorin om en principal och dennes agent, som säger att korruptionen kan betingas om principalen (till exempel en arbetsgivare) skapar incitament så att agenten (till exempel en anställd) finner det rationellt att avstå från ett korrupt beteende. Enligt Rothstein har den här teorin lett till fel bote-medel, såsom striktare lagstiftning, mer kontroll, hårdare straff, minskat utrymme för skönsrättsliga bedömningar et cetera.

Grunden för korruptionen är de oskrivna, samhälleliga normer som i praktiken tvingar invånarna att betala mutor trots sina moraliska betänkligheter, menar Rothstein, som drar slutsatsen att det därför behövs en ny strategi, som angriper dessa normer och därmed även korruptionen. Han förordar en strategi som bygger på teorin om ett samhällskontrakt, vilket innefattar en överenskommelse mellan invånarna och staten om vad invånarna kan förvänta sig av staten och vad staten kan förvänta sig av dem. Det kräver att invånarna kan lita på att de flesta följer spelreglerna, såsom att betala skatt, och att staten å andra sidan tillhandahåller samhällstjänster av god kvalitet. Råder sådana förhållanden kan korruptionen bringas under kontroll.

I likhet med andra statsve-

tare i Sverige hävdar han att korruptionen inte kan bekämpas utan att en "precis definition" ligger till grund för ansträngningarna. För hans val av definition är det bestämmande att den offentliga förvaltningen ska värna det allmänna bästa och därför ska präglas av högt ställda krav på integritet, vilket kommer till uttryck i det krav på opartiskhet som ställs på offentliga beslutsfattare. Han har därför stannat för "partiskhet inom den offentliga förvaltningen" som definition av vad som är korruption. Mutor och annat maktmissbruk inom andra samhällssektorer är inte korruption.

Desvärre haltar Rothsteins nya teori och hans definition snärjer honom.

Vad först gäller teorin så måste man fråga sig vad som orsakar vad. Har ett land en väl fungerande beskattning och samhällstjänster av god kvalitet, så kan korruptionen kontrolleras, menar Rothstein, men han för inget resonemang om sambandet också skulle kunna gå i motsatt riktning: om ett land har låg korruption så skulle det kunna bidra till att befolkningen är beredd att betala skatt och att staten därmed får möjlighet att tillhandahålla samhällstjänster av god kvalitet. Det är nog i hög grad ett samspel.

Vidare så begränsas teorins relevans till korruption som förekommer i en tvångsliknande situation. Så kan det vara om en lärare kräver en muta för att ge en elev godkänt betyg eller en sjuk person måste betala en muta för att få vård. Men

VM i Qatar: efter mutor.

FOTO: DREAMTIME

om parterna agerar frivilligt och i samförstånd, förlorar teorin i relevans, exempelvis om ett företag som vill slå ut en konkurrent erbjuder en kommunal upphandlare en muta för att gynna företaget. Ett sådant erbjudande påverkas rimligen inte av befolkningens benägenhet att betala skatt eller statens förmåga att leverera samhällstjänster av god kvalitet.

Teorins begränsade förklaringsvärde kan illustreras även med den storskaliga korruptionen på global nivå. Det tyska företaget Siemens hade som affärsmetod att muta sig till kontrakt världen över med följd att bolaget drog på sig ca 22 miljarder kronor i böter och andra kostnader. Sedan telebolaget Ericsson beslagits med mutbrott och andra oegentligheter i Afrika och Asien, bötfölls bolaget med 10,1 miljarder kronor och Telia bötfölls med 7,7 miljarder kronor sedan bolaget medgett att 2,6 miljarder kronor betalats som mutor för telekomlicenser i Uzbekistan. En konsekvens av lagföringen är att bolagen inte längre har korruption som affärsmetod, att de har förstärkt sina kontrollsystem och avskedat företagsledningar och en mängd anställda. Men i Rothsteins värld är storföretagen offer och ansvaret

"Siemens hade som affärsmetod att muta sig till kontrakt världen över med följd att bolaget drog på sig cirka 22 miljarder kronor i böter och andra kostnader."

ligger på mottagarna av mutor.

Vad sedan gäller Rothsteins definition så har samhällsutvecklingen sprungit ifrån den i takt med att kravet på integritet har skärpts i andra sektorer än förvaltningen, särskilt inom näringslivet. Milton Friedmans devis "the business of business is business" är sedan länge överspelad. Företagen har numera ett långtgående samhällsansvar, exempelvis ifråga om mänskliga rättigheter, hållbarhet, miljö och klimatet, jämställdhet, arbetsvillkor, och så vidare. Företagen är inte fria att agera på ett sätt som gynnar dem själva utan ska även värna det allmänna bästa. Det ställer stränga krav på integritet också därför att företag kan ha större resurser och mer makt än staters förvaltningar, särskilt om de har monopol eller i vart fall en dominerande ställning i ett land eller till och med globalt. Den finansiella sektorn, infrastrukturen och de extraktiva näringarna är exempel; mutkolvar inom dessa områden kan orsaka vida mer samhällsskada än mutkolvar inom förvaltningen.

Mediernas ökade makt och professionalisering pekar i samma riktning. Det gäller inte bara public service, som i likhet med TV 4 ska iaktta opartiskhet. Även

Siemens: med mutan som affärsmetod.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

pressens allt hårdförare granskning kräver att journalisterna själva håller hög integritet; tråkigt bara att dagspressens organisation (TU) bejakar mutbrott som arbetsmetod för pressens del. Men än viktigare är de sociala mediernas omdaning av medielandskapet. Facebook är numera världens viktigaste plattform för politisk information. Missbrukas Facebooks makt kan det få omvälvande politiska konsekvenser. Det visar Cambridge Analytics manipulation av valen i en rad länder med hjälp av Facebooks data om väljarna.

Rothsteins korruptionsbegrepp omfattar inte makthavare inom politiken såsom partisekreterare och företrä-

dare för intresseorganisationer; dessa hör ju inte till förvaltningen. Detsamma gäller det civila samhället trots att också det ska verka för det allmänna bästa liksom idrottsrörelsen, vilken är svårt korrupt. IOK:s och FIFA:s delegater mutades att tilldela Ryssland och Qatar värdskapet för OS respektive fotbolls-VM, men i Rothsteins värld räknas inte sådana mutor som korruption och inte heller den numera grasserande matchfixningen. Man frågar sig vad denna korruption i så fall är och om det är en god idé att forskningen håller sig med ett korruptionsbegrepp som så skiljer sig från det som är gängse i samhället.

I slutkapitlet analyserar Rothstein hur korruptionen ska kunna kontrolleras. Men han har här ingen nytta av sin definition som är relevant bara för mätningen av korruption, inte som guide för vad som bör göras. Inte heller vägleds han av sin teori, utan han söker ledning i krigshistorikern Liddell Harts idé att fienden ska attackeras indirekt. Han pekar därför ut en handfull områden som är av indirekt bety-

delse för korruptionsbekämpningen. Det är områden som har relevans oavsett hur korruption definieras; någon "precis definition" behövs inte.

Som sådana områden nämns allmän och fri utbildning, välfärdsinstitutionerna, statlig revision, beskattning och transport. Detta är väl underbyggda rekommendationer. Men när Rothstein slår ett slag för meritokrati blir det problematiskt, eftersom meritokrati är mer eller mindre liktydig med det tillstånd som man vill uppnå. Han kan sägas föreslå ett korruptionsfritt samhälle som medel för att uppnå just ett sådant samhälle, och han för ett liknande resonemang om jämställdhet, som inkluderas i meritokratin.

De invändningar som här rests ska inte skymma bokens förtjänster såsom inträngande empiriska kapitel inom en rad samhällsområden. Författaren analyserar bland annat varför muslimska länder har lägre institutionell kvalitet än protestantiska och granskar sambandet mellan välfärdsinstitutionernas kvalitet, samhällelig tillit och korruption. Han betonar betydelsen av den statliga revisionen, en verksamhet som har stöd i teorin om principalen-agenten.

Rothsteins rekommendationer ligger väl i linje med det trägna arbete i Sverige som steg för steg har pressat ned korruptionen. Det gäller exempelvis välfärdsinstitutionernas betydelse. 1913 års allmänna pensionsförsäkring är en sådan reform som motverkat korruptionens utbredning och som dessutom banade väg för ytterligare trygghetslagstiftning.

Men den svenska lagstiftaren har också haft ett fint väderkorn för de sentida strömningarna i samhället. Mutbrottet sträcktes ut 1977 så att anställda inom alla samhällssektorer omfattas av samma straffrättsliga regler som gäller för förvaltningen, 1999 upphävdes företagets rätt att dra av kostnader för mutor som lämnas utomlands och 2012 straffbelades såväl agents medverkan i bestickning som matchfixning inom idrotten. I botten för den här utvecklingen ligger insikten att högt ställda krav på integritet bör ställas på både givare och mottagare av förmåner inom alla samhällssektorer. ✿

Claes Sandgren

**CONTROLLING
CORRUPTION
THE SOCIAL CONTRACT
APPROACH**
BO ROTHSTEIN
Oxford University Press 2021

Tidens tecken

FENOMENET "CLOWNSKRÄCK" HAR aldrig lyckats väcka mitt intresse. Stephen King var först på bollen med tegelstenen *Det* från 1986, där clownen Pennywise ställer till med sattyg i en småstad i Maine. Men människor som påstår sig vara rädda för clowner har jag avfärdat som effektsökare, och i skräckfilmsgenren är det svårt att hitta något minnesvärt på temat, även om Bill Skarsgård fick ett mindre genombrott som Pennywise när *Det* nådde bio-duken 2017.

Själv har jag mest mött clowner under Brazil Jacks sommarturnéer på södra Gotland, och det enda skräckinjagande med dem har nog varit biljettpriset. Det har mest väckt medlidande att se män snubbla omkring i stora skor och locka ut generade barn på sågspånet.

Men häromdagen när jag själv travade runt i lingonsnåren kom jag att tänka på vissa filmscener som har dröjt sig kvar, eftersom de väckt ett obehag utöver det vanliga.

I Martin Scorseses, spelar Joe Pesci gangstern Tommy DeVito, en snabbkäftad liten djävul som både kan hålla hov vid krogbordet och sen på en halv sekund ilskna till på någon vid bardisken och sparka honom till pölsa.

I EN SCEN har Tommy just sagt något som får alla runt bordet att krevera av skratt, och när skrattet ebbar ut säger huvudpersonen Henry Hill något förstrött i stil med "vad rolig du är". Då får Tommy något kyligt i blicken och frågar: "Hur då rolig?" Henry Hill fattar först inte vad han menar, men Tommy envisas, och blir allt hotfullare. Alla runt bordet följer spänt samtalet. De vet vad som kan hända om Tommy tappar humöret. Inte minst Henry vet det. Och medan Tommy tjarar vidare – vad menar du med att jag är rolig, är jag nån sorts clown som du inte behöver ta på allvar et cetera – känner vi oss fångna i en mardröm. Alla sociala överenskommelser är satta ur spel. Nyss hade vi en kul kväll på krogen. Nu sugs vi allt djupare ner i en våldsam spiral.

I den tyska DDR-skildringen *De andras liv* finns en snarlik scen där en kontorsrätta börjar berätta en milt regimkritisk vits i lunchmatsalen. När han inser att en

av hans chefer sitter inom hörhåll tystnar han och ursäktar sig. Men chefen och uppmanar honom att berätta vitsen, vi måste få skoja om Honecker, det gör jag själv ibland. Kontorsrätten stammar fram sitt skämt. Chefen ser iskallt på honom och anklagar honom i princip för högförräderi, och förklarar att det här kommer att få allvarliga konsekvenser för honom. Kontorsrätten är förkrossad och ber om ursäkt. Då börjar det rycka i den chefs mungipor, och sen skrattar han bullrigt och säger att han bara skojade. Kontorsrätten andas ut. Om jag inte minns mig kommer ytterligare en knorr i slutet av scenen när chefen efter skrattsal-

van vänder sig diskret till sin kollega och uppmanar honom att skicka kontorsrätten till saltgruvorna.

"De kunde inte se in i framtiden. Det kan inte du heller."

DET FINNS NÅGOT i dessa två scener som på ett kusligt sätt fångar ett tidens tecken,

och som även knyter an till clownskräcken. Obehaget som väcks i oss när ett skämt inte längre är ett skämt, när nyss självklara överenskommelser sätts ur spel och någon stirrar oförstående på oss och undrar gravallvarligt om vi är medvetna om att vi just underblåst en farlig stereotyp om att norrmän är ointelligentare än svenskar?

Vi kan inte längre tro på att clownen vill få oss att skratta bara för att han klätt sig i stora skor, lappade byxor och röd näsa. När som helst kan han dra fram en förskärrare. Eller hänga ut oss på sociala medier.

Tommy DeVitos tvära kast mellan krogflabb och aggressivitet motsvaras på ett kongenialt sätt av våra dagars oförstående, nollställda blick på humorister och underhållare som använde sin tids stereotyper och överenskommelser när de snodde ihop sina sketcher och revynummer, med dumma blondiner, steppugna afroamerikaner och fruntimmer som inte kan köra bil.

Tänk på det nästa gång du hör Carl-Gustaf Lindstedt som bilskollärare, Hasse Alfredson mynta uttrycket "turk på burk" eller Jerry Seinfeld filosofera om kvinnor som är rädda för spindlar. De kunde inte se in i framtiden. Det kan inte du heller.

Bengt Ohlsson

Förstå vad som händer. Innan det händer. Upptäck Fokus!

Beställ på fokus.se/axess

Ge bort till dig själv
eller en vän:

12 nr 198:-

Vi lever i en ängslig tid. Fokus är en orädd tidning.

Upplysningsidéerna om individualism, meritokrati, yttrandefrihet och religionsfrihet är ifrågasatta. Det finns tecken på att västvärlden går in i ett nytt skede, i vilket känslor hålls högre än förnuft. Samtidigt sker stora geopolitiska maktskiften globalt.

I Fokus hittar du vassa analyser av politiken, kulturdebatten och samtiden. Vi låter olika åsikter brytas mot varandra och har pennorna som skriver så du hisnar. Vi tar saker på allvar utan att förlora sinnet för humor. Därför kan du som läser Fokus både få nya insikter och ett gott skratt. På samma gång.

Nina Solomin, kulturredaktör

☐

Ja tack! Jag vill beställa 12 nummer av Fokus för 198 kronor (lösnummerpris 828 kronor)

Du kan även beställa via webben på fokus.se/axess

SKICKA TIDNINGEN TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

JAG SOM GER BORT PRENUMERATIONEN HETER/
SKICKA INBETALNINGSKORTET TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

Fokus/FPG Media AB

SVARSPOST

204 720 55

c/o Flowy AB

110 07 Stockholm

Prenumerationen är tidsbegränsad och avslutas automatiskt efter de nummer du beställt. Erbjudandet gäller tom 15/11 2021 och endast adresser i Sverige. Vid beställning samtycker du till att dina personuppgifter inklusive e-postadress och mobilnummer får lagras och hanteras av FPG Media AB för marknadsföring och digitala tjänster. Samtycket gäller till dess du säger upp det. Läs mer om vår personuppgiftspolicy på www.fokus.se/personuppgiftspolicy.

Prenumerationsservice tel: 08-522 183 15, www.fokus.se

ROLEX

THE SUBMARINER

Created for divers in 1953, the Submariner is a universal symbol of waterproofness and reliability. It remains one of the most iconic watches of all time. Now, with a new 41 mm case and a next generation movement, the story of the Submariner continues.

#Perpetual

OYSTER PERPETUAL SUBMARINER DATE

KRONS
STOCKHOLM
krons.se

— 1851 —
NYMANS UR
STOCKHOLM
WATCHES & JEWELRY
WWW.NYMANSUR.COM